

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ПЕДАГОГ ВА РАЎБАР КАДРЛАРИНИ
ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИ
ТАШКИЛ ЭТИШ БОШ ИЛМИЙ - МЕТОДИК МАРКАЗИ**

**ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ
ПЕДАГОГ КАДРЛАРНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ
МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ ТАРМОҚ МАРКАЗИ**

“ИҚТИСОДИЙ ФАНЛАРНИ ЎҚИТИШДА ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ”

модули бўйича

**Ў Қ У В – У С Л У Б И Й
М А Ж М У А**

Тошкент – 2019

Модулнинг ўқув-услубий мажмуаси Олий ва ўрта махсус, касб-хунар таълими ўқув-методик бирлашмалари фаолиятини Мувофиқлаштирувчи кенгашнинг 2019 йил 18 октябрдаги 5-сонли баённомаси билан маъқулланган ўқув дастури ва ўқув режасига мувофиқ ишлаб чиқилган.

Тузувчилар: ТДИУ доценти и.ф.н. Д. Файзуллаева,
ТДИУ доценти и.ф.н. Н. Лутфуллаева

Такризчи: ТДИУ “Касб таълим (иқтисодиёт)” кафедраси
профессори педагогика фанлари доктори М. Хакимова

Ўқув -услубий мажмуа Тошкент давлат иқтисодиёт университети Кенгашининг 201__ йил _____даги ____ -сонли қарори билан нашрга тавсия қилинган.

МУНДАРИЖА

I. ИШЧИ ДАСТУР	4
II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ_МЕТОДЛАРИ.....	10
III. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР.....	14
IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ УЧУН МАТЕРИАЛЛАР, ТОПШИРИҚЛАР ВА УЛАРНИ БАЖАРИШ УЧУН ТАВСИЯЛАР.....	105
V. БИТИРУВ ИШЛАРИ УЧУН МАВЗУЛАР	123
VI. КЕЙСЛАР БАНКИ.....	124
VII. ГЛОССАРИЙ	127
VIII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ	133

I. ИШЧИ ДАСТУР

КИРИШ

Мустақиллик йиллари том маънода Ўзбекистон Республикаси ижтимоий-иқтисодий ва маданий тараққиёти истиқболини белгилаш, жаҳон ҳамжамияти мамлакатлари сафидан муносиб ўрин эгаллашга интилиш йўлидаги кенг кўламли ислохотларни амалга ошириш билан кечмоқда. Жаҳоннинг ривожланган мамлакатлари тажрибаларини ўрганиш, маҳаллий шарт-шароит, иқтисодий ва интеллектуал ресурсларни инобатга олган ҳолда жамият ҳаётининг барча соҳаларида туб ислохотларнинг амалга оширилаётганлиги янгидан-янги ютуқларга эришишни таъминламоқда.

Замонавий талаблар инобатга олинган ҳолда, олий ўқув юртларининг педагог кадрларини қайта тайёрлаш йўналишлари бўйича қайта тайёрлаш ва малака оширишнинг ўқув дастурларини мунтазам такомиллаштириб бориш ишларини ташкил этиш бугунги куннинг долзарб вазифаларидан бири ҳисобланади.

Дастур Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июндаги “Олий таълим муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4732-сонли, 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли, 2019 йил 27 августдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сонли Фармонлари, шунингдек 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли қарорида белгиланган устувор вазифалар мазмунидан келиб чиққан ҳолда тузилган бўлиб, у олий таълим муассасалари педагог кадрларининг касб маҳоратларини оширишга ҳамда олий таълим соҳасида амалга оширилаётган қатъий ислохотлар мазмунини очиб беришни мақсад қилади.

Олий таълим муассасалари педагоглари қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш курсларида турли ихтисосликлар ўқитувчиларининг интеллектуал салоҳиятини ошириш, дунёқарашларини бойитишда уларни инновацион таълим технологиялари, ўқитишнинг янги, инновацион шакл, метод ва воситалари билан таништириш, педагогларда касбий компетентлик сифатлари ва креатив қобилият моҳияти билан яқиндан таништириш муҳим аҳамиятга эга. Малака ошириш тизимида педагог кадрларни замонавий инновацион таълим технологияларининг ташкилий, техник ва дидактик имкониятларидан хабардор бўлишлари, таълим амалиётида ўқитишнинг инновацион технологияларидан фойдаланиш, компетентлик сифатлари ва креативлик қобилиятини изчил ривожлантириб бориш кўникма-малакаларини ҳосил қилиш учун шароит яратиб қолмай, касбий фаолиятда улардан самарали фойдаланиш борасидаги малакаларининг мустаҳкамланишини ҳам таъминлайди.

Ишчи дастур мазмунида хорижий тажрибалар ва глобал Интернет тармоғидан фойдаланган ҳолда ўқув жараёнига замонавий педагогик ва

ахборот технологияларини жорий этиш, педагогнинг шахсий ва касбий ахборот майдонини лойиҳалаш, педагогик маҳоратни ошириш, фан, таълим, ишлаб чиқариш интеграциясини таъминлаш, тегишли мутахассисликлар бўйича илм – фанни ривожлантиришнинг устивор йўналишлари, илмий – тадқиқотлар ўтказишнинг самарали методларидан фойдаланиш масалалари ўз аксини топган.

Шу билан бирга иқтисодий йўналишдаги олий таълим муассасалари профессор – ўқитувчиларнинг мунтазам касбий ўсишда интерактив методлар, педагогларнинг таҳлилий ва ижодий фикрлашини ривожлантиришга йўналтирилган инновацион методикалар, масофадан ўқитишни, мустақил таълим олишни кенгайтиришни назарда тутувчи техника ва технологиялардан фойдаланган ҳолда машғулотлар олиб бориш малака ва кўникмаларни ривожлантириш назарда тутилади.

Дастур доирасида берилаётган мавзулар тингловчилар педагог кадрларга қўйиладиган давлат талабларини, иқтисодий фанларни ўқитишда замонавий инновацион таълим технологиялари ва уларнинг турларини билишлари, талаба шахси ва унинг хусусиятини ҳисобга олган ҳолда таълимда индивидуаллик ва дифференциал ёндошувга эришувлари ва таълим жараёнида муаммоли таълим, ҳамкорлик технологияси ва интерфаол усулларини амалда қўллаш олишлари, ахборот технологияларидан таълим – тарбия жараёнида самарали фойдалана олиш кўникмаларига эга бўлишларини таъминлашга қаратилган.

Модулнинг мақсади ва вазифалари

“Иқтисодий фанларни ўқитишда замонавий таълим технологиялари” **модулининг мақсади:** педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малака ошириш курс тингловчиларини ўқув жараёнини ташкил этиш ва унинг сифатини таъминлаш борасидаги илғор хорижий тажрибалар, замонавий ёндашувлар, замонавий таълим ва инновацион технологиялар соҳасидаги илғор хорижий тажрибалар: модулли-кредит тизими, case study (кейс стади), масофали ўқитиш, маҳорат дарслари, вебинар, эвристик методларни ўзлаштириш, жорий этиш, таълим амалиётида қўллаш ва яратиш кўникма ва малакаларини таркиб топтириш.

“Иқтисодий фанларни ўқитишда замонавий таълим технологиялари” **модулининг вазифалари:**

- ўқув жараёнини ташкил этиш ва унинг сифатини таъминлаш борасидаги илғор хорижий тажрибаларни ўзига хосликлари ва қўлланилиш соҳаларини аниқлаштириш;

- тингловчиларда модулли-кредит тизими, case study (кейс стади)лардан самарали фойдаланиш кўникма ва малакаларини ривожлантириш;

- тингловчиларда замонавий таълим ва инновацион технологиялар соҳасидаги илғор хорижий таълим технологияларини лойиҳалаш ва режалаштиришга доир лаёқатларини ривожлантириш.

Модул бўйича тингловчиларнинг билим, кўникма ва малакаси ва компетенцияларига қўйиладиган талаблар

“Иқтисодий фанларни ўқитишда замонавий таълим технологиялари” курсини ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалар доирасида:

Тингловчи:

- ўқув жараёнини ташкил этиш ва унинг сифатини таъминлаш борасидаги илғор хорижий тажрибалар;

- замонавий ёндашувлар, замонавий таълим ва инновацион технологиялар соҳасидаги илғор хорижий тажрибалар: модулли-кредит тизими, case study (кейс стади), масофали ўқитиш, маҳорат дарслари, вебинар, эвристик методлар;

- замонавий таълим ва инновацион технологиялар соҳасидаги илғор хорижий таълим технологияларини қўллашнинг педагогик-психологик ва методик шарт-шароитлари хақида *билимларга эга бўлиши лозим*.

Тингловчи:

- модул блокларини тайёрлаш;

- ахборотли модул мазмунини танлаш;

- Кейс дастурий харитасини тузиш;

- Кейс-технологиясини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш;

- Кейс-технологиясини лойиҳалаштириш ва режалаштириш;

- Модулли ва Кейс-стади таълим технологияларига асосланган ўқув машғулотларини лойиҳалаш ва режалаштириш;

- Модулли ва Кейс-стади таълим технологияларига асосланган ўқув-тарбия жараёнини ташкил этиш ва бошқариш;

- таълим олувчиларнинг биргаликдаги ҳамкорликдаги фаолиятини ташкил этиш;

- интерфаол таълим технологияларини олий таълим амалиётига самарали татбиқ этиш *кўникмаларини эгаллаши лозим*.

Тингловчи:

- замонавий ва инновацион таълим технологиялари асосида ўқув жараёнини “жонли”, ижодий ташкил этиш;

- инновацион фаолиятни ташкил этиш;

- инновацион тафаккур юритиш орқали таълим жараёнида ижодий муҳитни яратиш;

- инновацион таълим технологияларининг оқилона танлаб олиш;

- мутахассислик билан боғлиқликда инновацион таълим технологияларини реал амалиёт билан уйғунлаштиришга эришиш;

- замонавий ва инновацион таълим технологияларини ишлаб чиқиш ва оммалаштириш *малакаларини эгаллаши зарур*.

Тингловчи:

-инноватор, тьютор, модератор ва фасилитаторлик фаолиятини самарали амалга ошириш;

-замонавий ва инновацион таълим муҳитини бошқариш;

-замонавий ва инновацион таълим технологияларига асосланган ўқув-

билиш фаолиятини ташкил этиш;

-талабаларнинг изланишли-ижодий фаолиятга жалб этиш
компетенцияларни эгаллаши лозим.

Модулни ташкил этиш ва ўтказиш бўйича тавсиялар

“Иқтисодий фанларни ўқитишда замонавий таълим технологиялари” модули маъруза ва амалий машғулотлар шаклида олиб борилади.

Ўқув жараёнида таълимнинг интерфаол ўқитиш метод, шакл ва воситалари, педагогик ва ахборот-коммуникация технологияларини қўлланилиши назарда тутилган:

- маъруза машғулотларида ақлий хужум, кутиш йўлдоши, концептуал жадвал, ўйланг-жуфтликда ишланг-фикр алмашинг каби интерфаол ўқитиш метод, шакл ва воситаларини;

- амалий машғулотларда баҳс-мунозара, тушунчалар таҳлили, пинборд, ақлий хужум, кейс, гуруҳларда ишлаш, SWOT- таҳлил жадвал, Т-жавдал каби интерфаол ўқитиш метод, шакл ва воситаларни қўллаш назарда тутилади.

Модулнинг ўқув режадаги бошқа модуллар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

“Иқтисодий фанларни ўқитишда замонавий таълим технологиялари” модули бўйича машғулотлар ўқув режасидаги “Илғор таълим технологиялари ва педагогик маҳорат” ўқув модулининг “Инновацион таълим технологиялари ва педагогик компетентлик” субмодуллари ҳамда “Таълим жараёнларида ахборот-коммуникация технологияларини қўллаш”, “Махсус фанлар” ўқув модуллари билан узвий алоқадорликда олиб борилади.

Модулнинг олий таълимдаги ўрни

Модулни ўзлаштириш орқали тингловчилар замонавий ва инновацион ҳорижий таълим технологияларини ўзлаштириш, жорий этиш ва амалиётда қўллашга доир проектив, креатив ва технологик касбий компетентликка эга бўладилар.

Модул бўйича соатлар тақсимоти

№	Модул мавзулари	Тингловчининг ўқув юкلامаси, соат				Мустақил таълим
		Ҳаммаси	Аудитория ўқув юкلامаси			
			Жами	жумладан		
			Назарий машғулот	Амалий машғулот		
1.	Ривожланган мамлакатлар таълим тизимида замонавий ёндашувлар: Модулли-кредит тизими.	6	6	2	4	-
2.	Замонавий таълим ва инновацион технологиялар соҳасидаги илғор хорижий тажрибалар: Кейс-стади.	4	4	2	2	-
	Жами:	10	10	4	6	-

НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТЛАРИ МАЗМУНИ

1- мавзу: Ривожланган мамлакатлар таълим тизимида замонавий ёндашувлар: Модулли-кредит тизими.

Хорижий мамлакатлар таълим тизими. Замонавий ёндашувлар. Модулли таълим моҳияти. Модулли таълим тамойиллари. Модул блоклари. Модулли-кредит тизими моҳияти. ECTS кредитлари. ECTSнинг асосий тамойиллари. ECTSнинг хусусиятлари. Кредитларни тақсимлаш ва ECTS ўқув режаларига ўтиш методикаси.

Замонавий таълим ва инновацион технологиялар соҳасидаги илғор хорижий тажрибалар: blended learning (аралаш ўқитиш), масофали ўқитиш, маҳорат дарслари, вебинар, эвристик методлар ва бошқ. Замонавий таълимда тьюторлик, супервизорлик ва модераторлик фаолияти.

2-мавзу: Замонавий таълим ва инновацион технологиялар соҳасидаги илғор хорижий тажрибалар: Кейс-стади.

Кейс-стадини таълим жараёнига кенг татбиқ қилишнинг ижтимоий-педагогик шарт-шароитлари. Кейс-стади: масала тарихи. Кейс-стадини таълим жараёнига кенг татбиқ қилишнинг долзарблигини белгиловчи омиллар. Кейс-стадининг умумий тавсифномаси. Асосий категориялар ва тушунчалар. Кейс-стадининг моҳиятли белгилари ва дидактик ўзига хос хусусиятлари. Кейс-стадининг таълимдаги функциялари. Кейслар типологияси. Кейсларни ишлаб чиқишнинг процессуал тизими. Таълимнинг кейс-технологиясини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш. Таълимнинг кейс-технологиясини лойиҳалаштириш ва режалаштириш.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1- амалий машғулот: Ривожланган мамлакатлар таълим тизимида замонавий ёндашувлар: Модулли-кредит тизими.

Ривожланган мамлакатлар таълим тизими. Модулли таълим моҳияти. Модулли таълим тамойиллари. Модул блоклари. Ўқув модул элементлари. Модулнинг матний мазмуни. Модул мақсадлари. Ўқув мазмуни. Ўқув ахборотлари.

2- амалий машғулот: Замонавий таълим ва инновацион технологиялар соҳасидаги илғор хорижий тажрибалар: Кейс-стади.

Кейс дастурий харитасини қурилиши. Институционал тизимнинг изланиши/танланиши. Ахборотларни йиғиш усуллари ва воситаларининг танланиши. Ахборотларни йиғиш. Вазият моделининг қурилиши. Кейс матнининг ёзилиши. Кейснинг педагогик паспорти. Таълимнинг кейс-технологиясини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш. Таълимнинг кейс-технологиясини лойиҳалаштириш ва режалаштириш.

ЎҚИТИШ ШАКЛЛАРИ

Мазкур модулнинг назарий материални ўзлаштиришда қуйидаги:

→ *ўқув ишини ташкиллаштиришнинг интерфаол шакллари*дан: бинар-маъруза, провакацион-маъруза, савол-жавобли маъруза, суҳбат-маърузалар орқали ташкиллаштириш назарда тутилган.

→ *ўқув фаолиятини ташкил этиш шакллари сифатида қуйидагилардан фойдаланиш назарда тутилган:*

- маъруза машғулотларида оммавий, жуфтлик, индивидуал;
- амалий машғулотларда гуруҳли, жамоавий, жуфтлик, индивидуал.

II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ

1-маъруза машғулотида қуйидаги интерфаол ўқитиш методларидан фойдаланилади:

1) Машғулотнинг мотивация босқичида: “Ақлий хужум”дан фойдаланилади.

Топшириқ мазмуни → “Ўқув жараёнини самарадорлиги ва сифатини оширишда қандай ишларни амалга ошириш муҳим деб ҳисоблайсиз?”

2) Тингловчиларнинг илғор хорижий таълим тизимига оид қандай маълумотларни билишлари ва билишни истаётган маълумотларини аниқлаш мақсадида “Б /Б /Б” методидан фойдаланилади.

Топшириқ мазмуни → илғор хорижий таълим тизими бўйича билган маълумотларни биринчи устунга ёзиб чиқиш ва билишни истаётган маълумотларни иккинчи устунга ёзиб чиқиш.

“Б /Б /Б”

Биламан	Билишни истайман	Билиб олдим

3) Тингловчиларнинг замонавий таълим ва инновацион технологиялар соҳасидаги илғор хорижий тажрибаларга оид таянч маълумотларни аниқлаш мақсадида “Тушунчалар таҳлили” методидан фойдаланилади.

“Тушунчалар”- таҳлили

Тушунчалар	Сизнинг фикрингизча ушбу тушунча нимани англатади?	Қўшимча маълумот
Модулли таълим		
Модул блоклари		
Модулли-кредит таълими		
ECTS кредитлари		

Амалий машғулотда қуйидаги интерфаол ўқитиш методларидан фойдаланилади:

1) Тингловчиларнинг замонавий таълим ва инновацион технологиялар соҳасидаги илғор хорижий тажрибалар бўйича билим ва кўникмаларини ривожлантириш мақсадида “SWOT – таҳлил” методидан фойдаланилади.

Топшириқ мазмуни → Иқтисодий фанларни ўқитишда замонавий таълим ва инновацион технологиялар соҳасидаги илғор хорижий тажрибалардан фойдаланиш ғоясини таҳлил қилиш.

“SWOT - таҳлил” жадвали

S (кучли томони)	W (кучсиз томони)
O (имкониятлар)	T (таҳдидлар)

2) Тингловчиларнинг анъанавий ва замонавий таълим бўйича билим ва кўникмаларини ривожлантириш мақсадида “**Концептуал жадвал**” методидан фойдаланилади.

Концептуал жадвал

<i>Аспект таҳлили</i>	Анъанавий таълим	Модулли таълим
Машғулот мақсади		
Машғулот мазмуни		
Ўқишнинг ҳаракатланувчи кучлари		
Машғулотда ишлаш методлари		
Ўқитувчи вазифаси		

2- маъруза машғулотида қуйидаги интерфаол ўқитиш методларидан фойдаланилади:

1) Машғулотнинг мотивация босқичида: “Ақлий ҳужум”дан фойдаланилади.

Топшириқ мазмуни → “Талабаларнинг ўзлаштирувчилик, алгоритмли, қисман изланувчилик ва тадқиқотчилик фаолиятларини қандай ўқитиш методлари таъминлайди?”

Ўзлаштирувчилик фаолиятини таъминловчи ўқитиш методлари	Алгоритмли фаолиятини таъминловчи ўқитиш методлари	Қисман изланувчилик фаолиятини таъминловчи ўқитиш методлари	Тадқиқотчилик фаолиятини таъминловчи ўқитиш методлари

2) Тингловчиларнинг Кейс-стади таълим технологиясига оид қандай маълумотларни билишлари ва билишни истаётган маълумотларини аниқлаш мақсадида “**Б /Б /Б**” методидан фойдаланилади.

Топшириқ мазмуни → Кейс-стади таълим технологиясига бўйича билган маълумотларни биринчи устунга ёзиб чиқиш ва билишни истаётган маълумотларни иккинчи устунга ёзиб чиқиш.

“Б /Б /Б”

Биламан	Билишни истайман	Билиб олдим

3) Тингловчиларнинг Кейс-стади таълим технологиясига оид таянч маълумотларни аниқлаш мақсадида **“Тушунчалар таҳлили”** методидан фойдаланилади.

“Тушунчалар”- таҳлили

Тушунчалар	Сизнинг фикрингизча ушбу тушунча нимани англатади?	Қўшимча маълумот
Кейс		
Кейс-стади		
Кейснинг педагогик паспорти		
Кейснинг педагогик аннотацияси		
Кейснинг дастурий картаси		

Амалий машғулотда қуйидаги интерфаол ўқитиш методларидан фойдаланилади:

1) Тингловчиларнинг Кейс-стади таълим технологияси бўйича билим ва кўникмаларини ривожлантириш мақсадида **“SWOT – таҳлил”** методидан фойдаланилади.

Топшириқ мазмуни → Иқтисодий фанларни ўқитишда замонавий таълим ва инновацион технологиялар сирасига кирувчи Кейс-стади таълим технологиясидан фойдаланиш ғоясини таҳлил қилиш.

“SWOT - таҳлил” жадвали

S (кучли томони)	W (кучсиз томони)
O (имкониятлар)	T (таҳдидлар)

2) Тингловчиларнинг анъанавий ва замонавий таълим бўйича билим ва кўникмаларини ривожлантириш мақсадида **“Концептуал жадвал”** методидан фойдаланилади.

Концептуал жадвал

<i>Аспект таҳлили</i>	Анъанавий таълим	Кейс-стади таълим технологияси
Машғулот мақсади		
Машғулот мазмуни		
Ўқишнинг ҳаракатланувчи кучлари		
Машғулотда ишлаш методлари		
Ўқитувчи вазифаси		

Ш. МАЪРУЗА МАТНЛАРИ

1-мавзу: Ривожланган мамлакатлар таълим тизимида замонавий ёндашувлар: модулли-кредит тизими.

Режа:

- 1.1. Ривожланган мамлакатлар таълим тизимининг ўзига хосликлари.
- 1.2. Модулли таълим моҳияти.
- 1.3. Модулли-кредит тизими моҳияти.
- 1.4. Замонавий таълим шакллари: blended learning (аралаш ўқитиш), масофали ўқитиш, маҳорат дарслари, вебинар, эвристик методлар.

 Таянч иборалар: *Замонавий таълим, илгор тажрибалар, модул, модулли ўқув ахборотлар, модул блоklar, модулли-кредит, ECTS кредитлари ECTS ўқув режалари, Болонья декларацияси, талабанинг меҳнат сарфи, кредитлар миқдори, transferancy, agreement, Credits-hots, Credits-Post, transcript, syllabus, ахборот пакети, ўтиш коэффициенти, blended learning (аралаш ўқитиш), масофали ўқитиш, маҳорат дарслари, вебинар, эвристик метод, модератор, тьютор, эдвайзер, фасилитатор.*

1.1. Ривожланган мамлакатлар таълим тизимининг ўзига хосликлари.

1.1.1. Япония таълими тизими.

Япония – жуда тез ривожланаётган давлат бўлиб, бу ҳол асосан японларнинг табиатан меҳгатсеварлик ва ишбилармонлиги билан боғлиқдир. Дунёдаги барча янгиликлар ва юксалишлар сари интилиш, энг сўнгги ютуқлардан фойдаланиш ва уларни янада ривожлантириш – бу япон халқининг азалий миллий одатларига айланиб қолган. Бугунги кунда Япония дунёдаги барча давлатлар учун очиқ ва халқаро ҳамкорлик майдонида фаол иштирок этиб келмоқда. Японияда жуда қадимдан халқнинг ақлий имкониятларидан фойдаланувчи фан ва техникани қўллаш сиёсати энг муҳим ўрин тутди. Ҳозирги даврда Япония илмий тадқиқотларга кетган сармоя миқдори бўйича дунёда 2-ўринда туради.

Япония таълимининг шаклланиши 1867-1868 йилларда бошланган. Япония ўз олдида 2 вазифани: 1-бойиш, 2-ғарб технологияларини Япония ишлаб чиқаришига киритиш масаласини қўйди ва бу ишни амалга ошириш учун биринчи галда таълим тизимини тубдан ўзгартириш кераклигини англади¹.

Мактабгача таълим

Мактабгача таълимга Японияда катта эътибор берилади, чунки психологларнинг таъкидлашича 7 ёшгача инсон билимларни 70%ни, қолган 30%ни бутун қолган умри давомида ўзлаштирар экан. Мактабгача тарбия одатда оиладан бошланади. Япон аёллари учун оналик биринчи ўринда туради. Кўпгина япон аёлларининг

¹ Higher Education Bureau, Ministry of Education, Culture, Sports, Science and Technology. <http://www.mext.go.jp/>

айтишларича, бола тарбияси – уларнинг ҳаётларининг мақсадларидир.

Японлар боланинг эрта вояга етиши тарафдоридирлар. Турли ёшларда тарбиянинг турли муаммоларига урғу беради. Масалан, 1 ёшда – ўзига ишонч ҳиссини уйғотиш. 2 ёшда – амалий санъат қўл меҳнатини кўрсатиш. 3 ёшда – бурч ҳиссини тарбиялаш. 4 ёшда – яхшилик ва ёвузликни фарқлашга ўргатиш. 5 ёшда–лидерлик ҳислатларини тарбиялаш, мустақилликка, режа тузиш ва уларни бажаришга ўргатиш.

Болалар ва қизлар турлича тарбияланадилар. Ўғилга оиланинг бўлажак таянчи сифатида қарайдилар ва қийинчиликларни енгишга ўргатадилар. Қизларни эса уй ишларига тайёрлайдилар.

Япония боғчаларида болаларни 8 кишилик кичик гуруҳлар – “хан”ларга бўлади. Бу болаларга боғчада “ўз иш ўрни” ажратилади, улар ўз ханларига ном танлайдилар. Шу тариқа энг кичик ёшдан жамоада ишлашни ўргатадилар. Бу гуруҳдаги ҳар бир ўқувчи гуруҳда ўз ўрнига эга бўлиши лозим. Бундай ханлар кейинги таълим бочқичида ҳам қўлланилади. Ўрта мактабда ханлар доимий эмас, улар янги шароитларга тезроқ кўникиш учун ҳар 5 ойда ўзгартириб турилади. Япония боғчаларига 3-5 ёшдаги болалар қабул қилинади. Болалар боғчаларининг мақсади, болаларнинг ақлий ва жисмоний қобилиятларини ривожлантириш, мустақиллик ва ички тартиб кўникмаларини тарбиялаш, жамият ҳодисаларига тўғри муносабатда бўла олишни ўргатишдан иборат. Шунингдек, оғзаки нутқ, сўзларни тўғри қўллашни ўргатишга ҳам катта эътибор берилади. Эртақлар, китоблар, мусиқа, спорт ўйинлари, рассомлик каби шахснинг ижодий хусусиятларига қизиқиш уйғотилади. Ҳозирги кунда мактабгача тарбия муассасаларига 60% болалар жалб этилган. Бошланғич таълимга эрта қабул қилишга ўтиш мақсадида 4-5 ёшдаги болаларнинг барчасини болалар боғчасига жалб қилиш кўзда тутилмоқда.

Болалар боғчаси Японияда ватан фуқаросини шакллантириш тизимининг 1-босқичи ҳисобланади. Мустақил фаолият, жамоавий онг, ижтимоий масъулият кўникмаларини шакллантиришга алоҳида эътибор қаратилади.

Болалар боғчасининг асосий вазифаси – болани мактабга тайёрлашдир. Бу ерда расм, мусиқа, ритмика, жисмоний тарбия бўйича машғулотлар ўтилади. Индивидуаллик, у қанчалик яхши бўлмасин, ўқувчиларни ўзига жалб қилмайди, болалар жамоаси томонидан қабул қилинмайди².

Бошланғич таълим

Бошланғич мактаб таълимнинг илк 6 йилини қамраб олади ва унинг асосий қисми ҳисобланади. Японияда мактабга 6 ёшдан борилади. Бошланғич мактабга 6 ёшдаги япон болаларнинг 99% қатнайди. 99% япон бошланғич мактаблари давлат тасарруфида, 1% - хусусий. Ўқув режасига япон тили, гуманитар фанлар, арифметика кабилар кирди. Санъат ва хунар (япон хусни хати), мусиқа, уй хўжалигини юритиш, жисмоний тарбия, ахлоқий одобнома, академик предметлар ҳисобланмайди. Японияда бошланғич таълим мажбурий ва бепул бўлиб, машғулотлар апрель ойида бошланади. Ўқув йили 3та чорак –

² Higher Education Bureau, Ministry of Education, Culture, Sports, Science and Technology. <http://www.mext.go.jp/>

триместрга бўлинади. 1-чорак – 6 апрелдан – 20 июлгача давом этади, кейин ёзги таътил бошланади. 1-сентябрдан 2-триместр бошланади ва 26 декабргача давом этади. 26-декабрдан 7-январгача қишли таътил бўлади. Охирги 3-триместр 7-январдан 25-мартгача давом этади. 25-мартдан 6-апрелгача баҳорги таътил бўлади. Шу пайтда ўқувчилар синфдан синфга кўчади. Чорак-триместрларнинг бошланиши ва тугалланиши турли мактабларда турли саналарга тўғри келиши мумкин. Таътил пайтида ўқувчилар уй вазифаларини оладилар. Баъзан таътил пайтида ҳам, агар триместрда яхши ўқимаган бўлса, махсус курсларда ўқийдилар. Японияда ўқиш 6 кунлик, лекин ҳар 2-шанба дам олиш куни ҳисобланади. Мактабларда ўқитиш дастури ўзгарувчан, лекин Таълим вазирлиги тасдиқлаган стандартларга асосланади. Бошланғич таълимни молиялаштириш, ўқитувчилар билан таъминлаш, мактаб дастурларини яратиш маҳаллий ҳокимият зиммасида. Бошланғич таълимда болалар давлат ҳисобидаги 1945 канджи иероглифдан 1006 тасини ёд олиши керак. Бошланғич таълим “сёгакко” куйидаги вазифаларни ҳал қилади:

-ўқувчиларни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш, ватанига, ўз кадриятларига ҳурмат ҳиссини ўргатиш;

-ўқувчиларни халқаро ҳамкорлик руҳида тарбиялаш;

-она тилидан тўғри фойдаланиш;

-иқтисодий тарбия бериш;

-баркамол шахсни тарбиялаш.

Ўқув мақсадларига аниқ ўқув фанлари бўйича ўқув режалари ва дастурларни тайёрлаш орқали эришилади. Бошланғич мактабда япон тили жамиятшунослик, табиат, мусиқа, расм ва ҳунар, уй ижодиёти, этика каби фанлар ўқитилади, жисмоний тарбия билан шуғулланадилар. Шунингдек “махсус фаолият” фани ҳам ўқитилади, унга клуб ишлари, мажлислар, спорт тадбирлари, саёҳатлар, байрамлар ва б. киради. Кам таъминланган оилаларнинг болалари мактаб нонушталари, турли хизмат ва саёҳатларга пул тўлаш учун дотация оладилар. Ота-оналар фарзандларини ўз туманларида жойлашган мактабга боришини истамасалар, хусусий пуллик таълим муассасасига беришлари мумкин, лекин бу мактабларга жуда қийин танлов орқали қабул қилинади.

Японияда ўрта ва катта мактаб тизими. Кичик ўрта мактаб – тюгакко.

Бошланғич мактабни тугатган ўқувчи ўқишни кичик ўрта мактабда давом эттириши лозим. Япон тили, математика, жамиятшунослик, этика, табиёт, мусиқа, санъат, махсус фаолият, жисмоний тарбия, техник маҳорат ва уй хўжалигини юритиш каби мажбурий фанлардан ташқари ўқувчилар чет тили, қишлоқ хўжалиги ёки математикадан чуқурлаштирилган курс каби фанларни танлашлари мумкин.

Кичик ўрта мактаб 3та синф 7,8,9-синфларни ўз ичига олади ва мажбурий таълимнинг охирги босқичи бўлиб ҳисобланади. Ўқувчилар ёши 12 дан 15 ёшгача бўлади. Худди бошланғич мактабдагидай, ўрта мактабнинг асосий қисми давлат тасарруфида, 5%-хусусий. 2001 йил апрелдан бошлаб инглиз тили мажбурий фан бўлиб ҳисобланади. Кўпчилик ўқувчилар битта ёки бир неча мактаб тўгараклари, қизиқишлари бўйича клубларга қатнашадилар. Бу дарсдан

кейин соат 18:00гача иш кунлари, дам олиш кунлари эрталабки вақтни эгаллайди.

Кичик ўрта мактабда ўтиладиган фанлар қаторига инглиз тили, бир неча танлов фанлар киради. Бу фанларнинг таркиби мактабларга боғлиқ. Энг қийин фанлар математика ва япон тили ҳисобланади.

Японликлар фарзандларининг энг яхши, юқори таълим олишини жуда ҳоҳлайдилар. Таълимга бундай катта эътибор “дзюку” мактабларининг яратилишига асос бўлди. “Дзюку” – нуфузли ўқув муассасаларига тайёрловчи махсус кечки мактаблардир. Бундай мактабларнинг аналоги XVIII асрда япон черковида пайдо бўлган, ҳозирги кунда дзюкулар сони 100 мингдан ошиқ.

“Кичик дзюку”лар 5-6 ўқувчидан иборат бўлиб, ўқитувчининг уйида шуғулланади. “Катта дзюку”лар 5 минггача ўқувчиларни йиғади. Ўқиш бу мактабларда соат 16:50дан 20:50гача давом этади, дарслар душанбадан жумагача бўлади, ҳафталик назоратни одатда якшанба эрталабгача белгилашади.

Катта (ўрта) мактаб – котогакко

Катта (ўрта) мактаб мажбурий эмаслигига қарамай, унда 94% ўқувчилар таҳсил оладилар (2005 йилги маълумот). Катта ўрта мактаб сони 55%ни ташкил этади, шунга қарамай давлат ва хусусий катта мактаблар пуллик. Катта ўрта мактабнинг 1-йил учун дастури ҳаммага бир хил, лекин кейинги 2 йил ичида олий таълим олиш мақсадига кўра курсни танлаш назарда тутилмоқда. Катта мактаб дастурлари ўрта мактаб ва бошланғич мактаб дастурларига кўра хилма-хил, лекин ўқувчиларга билимнинг у ёки бу соҳасига ихтисосланиши бўйича имкониятлар яратилади³.

Катта мактабларда ўқиш пулли, лекин давлат муассасаларида арзонроқ. Пулли, хусусий ўрта ва бошланғич мактаблар ҳам бор. Барча пулли таълим муассасаларида стипендиялар конкурси ғолиби бўлса, текин ўқиш мумкин ёки чегирмалар олиш мумкин. Ўрта мактабдан катта мактабга ўтиш имтиҳонлар натижаларига боғлиқ ҳолда амалга оширилади. Ўрта мактабда ўзлаштириш кўрсаткичига кўра ўқувчи кириш имконияти бор бўлган катта мактаб рўйхатини олади.

Одатдаги давлат мактабларидан ташқари пулли хусусий мактаб-академиялар (гакуэнлар) бор. Шунингдек, умумдавлат мактаби мақомидаги “миллий мактаблар” мавжуд. Бу академияга кириш учун катта конкурс асосида алоҳида имтиҳонлар топширилади. Бир тарафдан академияда яхши таълим дастурлари мавжуд бўлиб, уларнинг кўпчилиги олий мактаб ёки университетга кириш учун имконият беради.

Япония ҳукумати ОЎЮлари битирувчиларини ўқитувчи лавозимига тайинлашда каттиқ танлов сиёсатини олиб боради.

Бошқа давлатлардан фарқли ўлароқ, давлат мактаби ўқитувчиси бўлиш учун япон фуқароси ўқитувчи дипломини олиши керак ва ўқитувчиликка тайинлаш имтиҳонидан ўтиши керак. Японияда катта ўрта мактабларнинг кундузги (ўқиш-3йил), кечки ва сиртқи (ўқиш 4 йил) турлари бор. Кечки ва сиртқи мактабни битирганлик ҳақидаги гувоҳномаси худди кундузги катта мактабникидай бўлса

³ Higher Education Bureau, Ministry of Education, Culture, Sports, Science and Technology. <http://www.mext.go.jp/>

ҳам, 95% ўқувчилар мактабнинг кундузги бўлимида таҳсил олишади. Катта мактабларга қабул қилиш кичик мактабни тугатганлик ва кириш имтиҳонлари натижалари бўйича конкурсдан ўтганлиги ҳақидаги ҳужжат асосида амалга оширилади.

Катта ўрта мактабда япон тили, математика, табиёт, жамиятшунослик ва б. мажбурий умумтаълим фанларига қўшимча ҳолда ўқувчилар танлов бўйича фанларни таклиф қиладилар, бу инглиз тили, ёки бошқа чет тиллар, шунингдек, техник ва махсус фанлар бўлиши мумкин. 12-синфда ўқувчилар ўзи учун таълим профилларидан бирини танлаши керак.

Таълим, фан ва маданият вазирлиги кўрсатмасига кўра, катта ўрта мактабда билимларни баҳолашда ОЎЮ тизимидан фойдаланилади. Бу ҳар бир ўқувчи 12 йиллик ўрта таълимни тугатганлиги ҳақида гувоҳнома олиши учун 80 кредит (зачёт бирлиги)ни йиғиши лозим деганидир. Масалан, япон тили ва замонавий япон адабиётини ҳар бир курсини ўрганиш натижалари бўйича 4та кредит берилади, япон тили лексикологияси бўйича 2 кредит, классик тил бўйича – 2 кредит.

Японияда касб-ҳунар таълими

Японияда катта ўрта мактабда ўқишни ҳоҳламаганлар 5 йиллик “техник коллеж”лар – касбий техника билим юртига киришлари мумкин. Лекин бу ўқишларга кириш шунчалик

оддий эмас, энг яхшиларидан жуда катта конкурс асосида қабул қилинади, чунки Японияда юқори малакали ишчилар жуда ҳам зарур.

Университет ўрнига 2 йиллик коллежга кириш мумкин, унда махсус таълим берилади. Бу коллежларда япон қизларининг 90% ўқийдилар ва аёллар касбини эгаллайдилар: тиббиёт ҳамшираси, болалар боғчаси тарбиячиси, бошланғич синф ўқитувчиси, юқори малакали уй хонимлари, актриса (сэйю).

Япония коллежлари ўз мақоми бўйича бизнинг ўрта махсус таълим муассасалари билан тенг. Улар кичик, технологик ва махсус тайёргарлик коллежларига бўлинади.

Кичик коллежлар гуманитар, табиий, тиббиёт ва техник фанлар соҳасида тайёргарликнинг икки йиллик дастурини тавсия қилади. Бу коллеж битирувчилари университетнинг 2 ёки 3-курсида ўқишни давом эттиришлари мумкин. Кичик коллежларга қабул тўлиқ ўрта мактаб базасида амалга оширилади. Талабгорлар кириш имтиҳонлари ва ундан камроқ “Биринчи босқич ютуқлари тести”ни топширадилар.

Кичик коллежларнинг 90% хусусий ва ёшлар орасида жуда оммалашган. Бу ерга ўқишга киришни ҳоҳловчилар сони йилдан йилга ортиб бормоқда. 60% коллежлар аёллар учун мўлжалланган. Унда уй оила молияси, адабиёт, тиллар, таълим, соғлиқни сақлаш каби фанлар ўқитилади.

Японияда технологик коллежларга тўлиқ эмас ёки тўлиқ ўрта таълимни тугатгач, кириш мумкин. Биринчи ҳолатда ўқиш муддати 5 йил, иккинчисида – 2 йил.

Бу типдаги коллежларда электроника, қурилиш, машина қурилиши ва бошқа фанлар ўқитилади. Махсус тайёргарлик коллежлари бухгалтер, машинист, дизайнер, дастурчи, автомеханик, тикувчи, ошпаз ва б. каби 1 йиллик касбий

курсни тавсия этади. Бундай ўқув муассасаларнинг сони 3,5 минг. Битирувчилар ОЎЮда, кичик ва техник коллежларда ўқишни давом эттириш ҳуқуқига эга бўладилар.

Нотўлиқ ва тўлиқ ўрта мактаб битирувчиларини маълум касбга тайёрлаш учун 2 типдан иборат мактаб тизими яратилган бўлиб, булар мажбурий таълим базасидаги 1-4 йиллик махсус тайёргарлик мактаблари, ҳамда бир неча ойдан 1-3 йилгача давом этадиган кўп тармоқли мактаблардир.

1978 йил жорий қилинган ва охириги йилларда унинг сезиларли даражада ошган махсус тайёргарлик ва кўп тармоқли мактаблар Япония узлуксиз таълим тизимида муҳим ўрин тутди. Бу мактаблар ўқувчиларга касбий-техник ва умумтаълим йўналиш курсларини таклиф этади. Ўрта касбий таълим 2-3 йиллик кичик коллежлар ва 5 йиллик техник коллежларда олинади. Кичик коллежлар “танки-дайгаку” деб аталади ва бутун Япония таълим тизимининг жуда кўп қисмини ташкил этади.

Кўпчилик миллий кичик коллежлар миллий университетлар қошида ташкил этилган. Кичик коллежларнинг ярми ўрта тиббий ходимларни, чораги юрист ва иқтисодчиларни, қолганлари- техник мутахассисларни тайёрлайди. Муниципал кичик коллежлар жамиятнинг ижтимоий талабларига кўра таълимий ва тадқиқот фаолиятини олиб боради.

Японияда давлат университетларига тўлиқ ўрта мактабни битириб кириш мумкин. Қабул 2 босқичда ўтказилади. Биринчи босқичда абитуриентлар марказлашган ҳолда университетларга қабул бўйича Миллий марказларда ўтказиладиган “Ютуқлар биринчи босқичининг умумий тести”ни топширадилар. Тестни муваффақиятли топширганлар университетда ўтказиладиган кириш имтиҳонларига киритиладилар. Тестдан юқори балл олганлар давлатнинг энг нуфузли университетларига кириш учун имтиҳон топширадилар.

Шуни айтиш жоизки, хусусий университетлар кириш имтиҳонларини мустақил ўтказадилар. Энг яхши хусусий университетлар ўзининг тузилмасида бошланғич, кичик ўрта ва катта ўрта мактаб, ҳатто болалар боғчасига ҳам эга. Агар абитуриент мазкур университетда боғчадан катта ўрта мактабгача яхши ўқиса, университетга имтиҳонсиз қабул қилинади. 2005 йил 2,8 млн. Япония талабалари 726 университетларда таҳсил олишди. Олий таълим бакалавр даражасини олиш учун 4 йиллик ўқиш белгиланган. Баъзан маълум касбий даражани эгаллаш учун 6 йиллик дастур тавсия қилинади. 2 типдаги университетлар мавжуд: миллий университетлар ҳамда давлат университетлари.

Японияда кучли 20таликка кирган энг зўр Осиё университетлари: Токио университети, Осако университети, Киото университети, Тохоку университети, Нагоя университети, Токио технология институти, Кюсю университети, Цукуба университетларидир.

Университет танлашда биринчи мезон – унинг нуфузлилигида. Бундай нуфузли ОЎЮ битирган ёш йигит-қизлар дарҳол ишга олинади.

Япония университетларида ўқув жараёнини ташкил қилишнинг ўзига хос хусусияти шундаки, умумиллий ва махсус фанлар аниқ бўлиб ўқитилади. Биринчи икки йилликда барча талабалар умумтаълим тайёргарлигини оладилар. Бунда умумиллий фанлар: тарих, фалсафа, адабиёт, жамиятшунослик, чет

тиллари ўтилади, шунингдек, бўлажак касби бўйича махсус курсларни эшитадилар. Илк икки йилликда талабалар танлаган касблари моҳиятига чуқурроқ кириш имкониятига эга бўладилар, ўқитувчилар эса – талабанинг касбларининг тўғри танлаганликларига ишонч ҳосил қиладилар ва илмий салоҳиятини аниқлашга эришадилар.

Назарий жиҳатдан умуммиллий цикл тугагандан сўнг талаба мутахассислик ва хатто факультетни ўзгартириши мумкин. Аслида, бундай ҳолатлар кам учрайди ва битта факультет доирасида бўлиши мумкин, бунда ҳам ташаббускор талаба эмас, раҳбарият бўлади. Охириги 2 йилда танланган касб ўргатилади. Барча университетларда ўқиш муддати стандартлаштирилган. Олий таълимда таълимнинг асосий йўналишлари ва мутахассисликлари бўйича 4 йил ўқитилади. Тиббиёт ходимлари, стоматолог ва ветеринарлар 6 йил ўқишади. Асосий курсни тугатгач, бакалавр даражаси берилади: *gakushi*. Айрим мустасно ҳолатлардан ташқари битта университетдан иккинчисига ўтиш амалда йўқ. Лекин баъзи университетлар чет эллик талабаларни 2 ёки 3-курсга қабул қиладилар, шунда талабаларни ўтказиш бўйича махсус имтиҳонлар ўтказилади (*transfer examination*)⁴.

Олий ўқув юртининг тадқиқот ишларига лаёқати бор талабалари ўқишни магистратурада давом эттиради.

Кўплаб университетлар ўқув жараёнини семестр тизими бўйича ташкил қилади. Университетда зачет бирликлари тизими ташкил қилинган. Унда аудитория ва лабораторияда семестр давомида ҳар ҳафта ичида сарфланадиган соатлар сонидан келиб чиқиб, ўқитилаётган курснинг ҳажми белгиланади. Бакалавр даражасини олиш учун 124дан 150 гача зачет бирликларини тўплаш лозим.

Магистрлик даражаси дастури чуқур илмий ва касбий ихтисослаштиришни назарда тутади. 30 зачет бирлигидан иборат бўлган дастур бўйича 2 йиллик таълим, битирув имтиҳонлари ва диссертация ҳимоясидан кейин магистратура битирувчисига магистр даражаси берилади.

3 йиллик докторлик дастурлари 50 зачет бирлиги, битирув имтиҳонлари ва индивидуал тадқиқот асосида ўтказилган диссертация ҳимоясидан иборат ўқув курсини ўз ичига олади. Талаба, магистр ва докторантлардан ташқари япон олий ўқув юртларида, эркин тингловчилар, кўчма талабалар, тадқиқотчи-талабалар ва коллегиял тадқиқотчилар бор

Эркин тингловчилар асосий курсга ёки магистратурага бир ёки қатор курсларни ўрганиш учун қабул қилинадилар. Япония ёки чет эл олий ўқув юртларидан келган кўчма талабалар битта ёки қатор маърузаларда қатнашиш ёхуд магистратура ва докторантурадан илмий раҳбарликни олиш учун қабул қилинадилар. Тадқиқотчи талабалар (*Kenkyu-sei*) мазкур университет профессори раҳбарлиги остида маълум илмий мавзунини ўрганиш учун бир йиллик магистратурага киради, лекин академик даража берилмайди.

---

⁴ Higher Education Bureau, Ministry of Education, Culture, Sports, Science and Technology. <http://www.mext.go.jp/>

1.1.2. Германия давлати таълим тизими.

Германия Федератив Республикаси 16та мустақил Федератив ерлар (вилоятлар)дан иборат бўлиб, ҳар бири шаклига кўра турлича бўлган таълим тизимига эга. Таълим муассасалари асосан давлат тасарруфида бўлиб, улар учун таълим дастурига тегишли бўлган давлат кўрсатмалари мавжуд.

Таълимни жорий қилиш ва бошқариш Федерал ерлар (ФЕ) ҳукуматининг компетенциясига киради, лекин марказ томонидан умумий раҳбарлик ҳам бор: таълим вазирлиги таълим сиёсати концепциясини ишлаб чиқади, ОЎЮларини кенгайтиришга маблағ ажратади.

ГФР конституциясига кўра ҳар бир Федерал Ер ўз ҳудудидаги мактаб ва олий таълимни режалаштириш ва амалиётга тадбиқ этиш бўйича ўзи жавоб беришга қарамай, барча Федерал Ерлар ва Федерал ҳукумат умумтаълим ва олий таълим муассасаларида ўқитиш курсларида бирликни таъминлаш мақсадида ҳамкорлик қиладилар. Федерал органлар ва Федерал Ерларнинг таълим соҳаси бўйича сиёсати келишилган: таълимнинг давомийлиги, таътиллари, ўқув дастури, имтиҳонларни ўзаро тан олиш, аттестатлар, мактабни тугатганлиги ҳақида гувоҳнома, дипломлар, унвонлар шулар жумласидандир⁵.

Ҳар бир Федерал Ерда таълим тизими ҳақида ўзининг қонуни мавжуд, лекин бунинг ҳаммаси умумий федерал қонун асосида ишлаб чиқилган. Ҳар бир Федерал Ер мактабга қатнаш вақти, ўқиш муддати ва дарсликларни белгилашда мустақилдир. Ўқув режалар ва таълим даражаси ҳар бир Федерал Ер учун турличадир. Ўқитиш дастурлари, дарсликлар вилоят ҳукумати босқичида тасдиқланади. Ҳар бир фан бўйича тегишли вазирлик томонидан тасдиқланган бир неча дарсликлар мавжуд бўлиб, ўқитувчи дарсликни ўзи танлаш ҳуқуқига эга. Шу тариқа таълимнинг кўп вариантлилигига эришилади, фикрлар плюралиزمи таъминланади.

Федерал ҳукуматнинг ҳуқуқлари асосий қонунларни қабул қилишда, жумладан молиялаштириш масалаларида чегараланган. Таълимдаги харажатлар ҳақида қуйидагиларни айтиш мумкин:

- бирорта Федерал Ерлар давлат умумтаълим, касбий ўқув юртларида ўқиш учун пул олмайди;
- барча Федерал ерларда ўқувчиларни уйдан мактабга, мактабдан уйга ташувчи автобусларни ўз ҳисобидан беради;
- деярли барча ўқувчиларга дарслик ва ўқув қўлланмаларни қийматининг озгина қисмига берилади;
- маълум тоифадаги ўқувчилар ва талабаларга мавжуд федерал қонунларга кўра давлат моддий ёрдам кўрсатади.

Германияда хусусий мактабларга рухсат берилган, улар орасида диний мактаблар ҳам бор. Бу мактабларда тахминан 8% ўқувчилар таҳсил оладилар. Хусусий мактаблар ўқув дастурларини танлашда давлат мактабларига нисбатан эркин бўлганлиги боис турли педагогик муқобилларнинг апробацияси ўтказилиб турилади.

---

⁵ Germany's Vocational Education at a glance.. E-Mail: books@bmbf.bund.de Internet: <http://www.bmbf.de>.

Секин аста дифференциялашган таълим тизими, яъни ҳар бир ўқувчига унинг қобилияти ва ўқишдаги турлича йўналишига кўра мослашувчан ёндашув киритилмоқда.

Умуман олганда Германия таълим тизими бир неча босқични ўз ичига олади:

1. Элементар таълим: мактаб таълимнинг 1-босқичига тегишли бўлиб, мактабгача муассасалар киради. Асосан булар болалар боғчалари, тайёрлов синфлари ва кириш гуруҳлари бўлиб, бу ерларга болаларнинг қатнашиши 3 йил давомида ота-оналар хоҳишига кўра ихтиёрийдир.

2. Таълимнинг биринчи босқичи. (Primastufe) бошланғич мактаб, унга 6 ёшдан қатнай бошлайди. Ўқиш муддати 4 йил, Берлин ва Бранденбургда 6 йил. Бу босқичдаги таълимнинг мақсади – болаларга таълим Ининг иккинчи босқичидаги у ёки бу мактабда таълимни давом эттиришга имкон берувчи асосий билимларни беришдан иборат.

3. Таълимнинг иккинчи босқичи (Sekundastufe I) “йўналишли босқич” деб номланувчи босқичдир, унда болаларни уларнинг иқтидорига кўра ўқув муассасаларининг керакли турига йўналтиради: асосий мактаблар, реал мактаблар, гимназиялар, комплекс мактаблар. Ўқувчилар таълим ҳақидаги аттестатни реал ва асосий мактабларни битиргачгина олишади.

4. Таълим II нинг иккинчи босқичи (Sekundastufe II)га гимназиянинг юқори синфлари, шунингдек касбий таълим ва муассасаларда касбий таълим киради. Муассасаларда касбий таълим “дуал тизим” деб ҳам аталади, унда таълим ва ишлаб чиқаришда амалиёт 2 йил давомида олиб борилади, бу ўқишни тугатиш ўрта таълимни тугатиш билан тенг бўлиб, якунида фақат касбий соҳада ўқишни давом эттириш мумкин. Гимназияда 3 йил ўқиб, ўқувчилар умумий шаҳодатнома “етуклик аттестати” – абитур оладилар, бу уларга истаган олий ўқув юртига киришга имкон беради.

5. Таълимнинг учинчи босқичи олий маълумот ҳақида диплом берувчи олий ўқув юртлари ва малака ошириш ўқув муассасалари.

ГФР таълим тизими умумевропа таълим тизимига интеграциялашган: ўқув муассасаларининг барча турлари ЕИ (ЕС) дастурини амалга оширишга мўлжалланган, ЕИ давлатлари таълим стандартларини унификация (бир хиллаштириш) қилинади, дипломлар бу давлатларда кучга эга.

Германия узоқ даврлардан бери фан ва маданият маркази сифатида машҳурдир. Шиллер, Гёте, Шнегер, Гумбольдт, Кант, Гегель ва бошқалар каби буюк шоирлар, ёзувчилар, философлар ва жамоат арбоблари ҳаммага таниш. Германияда ўрта асрларда ташкил топган 1-университет мавжуд. Энг қадимий университет бу Гейдельберг университети бўлиб, 1386 йил ташкил топган. 1388 йил ташкил топган Кёльн университети қадимий университетлардан саналади. Бу ўқув муассасалари қадимий анъаналари ва классик таълими билан машҳурдир.

Ҳозирги кунда университетлар ва бошқа олий ўқув юртлари сони сезиларли даражада ортди, таълим тизими ҳам ўзгарди. Аввалгидай гуманитар таълим анъаналари муҳим ўринни эгаллайди, лекин техник таълим, назария билан амалиёт бирлиги, фанлараро таълим ҳам биринчи ўринга чиқмоқда. Олий ўқув юртлари фан ва техниканинг охириги ютуқлари – йўналишларни акс эттирувчи

дастурларни киритмоқдалар. Шу мақсадда ўқув режалари қайта кўриб чиқилмоқда.

Германия Федератив Республикасининг “Таълим тўғрисидаги асосий қонунига” кўра ҳар бир фуқаро ўз шахсини эркин ривожлантириш, ўз иқтидори, мойиллиги ва қобилиятига қараб мактаб, ўқиш жойи ва касб танлаш ҳуқуқига эга. Таълим соҳасидаги бундай сиёсатнинг мақсади ҳар бир шахснинг қизиқиши ва талабларга жавоб берадиган малакали тайёргарликни олиш имконини беришида имкон қадар кўпроқ ёрдам беришдан иборатдир.

Германиянинг ҳар бир фуқароси бутун ҳаёти давомида умумий, олий ва касбий таълим олиш имкониятига эга. Чунки Германия юқори ривожланган саноат давлатларидан бири бўлиб, юқори малакали мутахассисларга эҳтиёж катта. Германия ҳукумати турли соҳаларда сифатли мутахассис кадрларни тайёрлашга манфаатдор. Шу боис немис таълим тизимининг ривожланишига катта миқдорда маблағ ажратилади. Германияда таълим ўз фуқаролари ва чет эл фуқаролари учун текин. Лекин немис таълим тизимида давлат тасарруфидаги ва хусусий таълим муассасалари мавжуд бўлиб, хусусий таълим тизимлари пулликдир⁶.

Мактабгача таълим

Германия таълим тизимида муҳим босқич ҳисобланади. Мактабгача таълим болалар боғчаси (Kindergarten)да амалга оширилади. Болалар боғчасига 3-6 ёшдан мактаб ёшигача боришади. Ривожланишдан орқада қолган ёки ёши мос босқичга етмаган болалар мактабгача синфларда (нем. Vorklassen) ва мактаблар қошидаги болалар боғчасида (нем. Schulkindergarten) таҳсил оладилар. Бу боғчалар алоҳида ФЕ қондасига кўра ёки мактабгача секторга ёки бошланғич таълим секторига бўйсинади.

Мактабгача таълим мажбурий эмас, лекин кўпгина ФЕда ривожланишда орқада қолган болалар учун мажбурий ҳисобланади. Болалар боғчалари таълимнинг қуйи босқичи ҳисоблансада, лекин у давлат тизими таркибига кирмайди. Боғчаларни маблағ билан таъминлаш турли жамоат ташкилотлари, хайрия бирлашмалари, корхоналари, хусусий шахслар, диний муассасалар зиммасида. Германияда 3 ёшдан 6 ёшгача бўлган болаларнинг 80% боғчаларга қатнайдилар.

Болалар боғчаси олмонлар бошлаб берган ва кўпгина хорижий мамлакатлар томонида ўрганилиб, қабул қилинган муассасадир. У юқорида таъкидлаганимиздай, давлат тизимига эмас, балки ёш авлодни қўллаб-қувватлаш муассасалари тизимига киради. 1996 йилдан бошлаб болалар боғчасига қатнаш учун ҳуқуқий меъёрлар ишлаб чиқилди. Болалар боғчасига фарзандларни бериш ихтиёрий равишда амалга оширилади. Болалар боғчасига қатнаш учун оналардан уларнинг даромадига қараб маълум миқдорда тўлов олинади.

Болалар боғчасида нутқ ўстириш, бола шахсини ривожлантириш, ижтимоий тарбия ва ўйин муҳим саналади. Ҳар йили 30-июн куни 6 ёшга тўлган болалар мактабга боришлари шарт. Биринчи дарсгача бўлган муддатда улар тайёрлов машғулотларига боришлари шарт бўлиб бу дарслар бошланғич мактабларда

---

⁶ Germany's Vocational Education at a glance.. E-Mail: books@bmbf.bund.de Internet: <http://www.bmbf.de>. National Student Fee and Support Systems in European Higher Education.-15 p

ўтказилади ва бир неча номга эга:

- “Vorbereitungssahr”, “Vorschule”, “Schulnachmittage”.

Бу дарсларнинг мақсади 5 ёшли болаларни 1-синфга тайёрлаш ва уларнинг келгусида мактабни танлашга таъсир қилувчи қобилиятларини максимал аниқлашдан иборат. Мактаб ёшига етган, лекин у ерга бора олмайдиган болалар учун махсус гуруҳлар ҳам мавжуд.

Мактабгача болалар боғчаси тайёрлов синфлари ва кириш гуруҳлари мактаб таълимининг биринчи босқичига киради.

Мактаб таълими Германияда мажбурий мактаб таълими 6 йилдан 19 йилни ўз ичига олади, демак мактабда таълим умуман олганда 13 йилни ташкил этади. Бу муддат тугагач, имтиҳонларни муваффақиятли топшириб бўлиб, ўқувчи битирув гувоҳномасини олади ва олий ўқув юртига кириш ҳуқуқига эга бўлади. Германияда ҳар бир мактаб ўз Федерал Ери ҳокимиятига бўйсунди. Шу боис дастурлар, қоидалар ва ҳатто ўқитиш давомийлиги мамлакатнинг турли Федерал Ерида турлича.

Германияда мактаб таълим тизими икки босқичли тизим бўлиб, бошланғич мактаб (Primastufe) ва ўрта таълим муассасалари (Sekundastufe)дан иборат. Кундузги мактабга 9 йил, баъзи Федерал Ерларда 10 йил ўқиш мажбурий. Бу муддат тугагач, кундузги мактабнинг кейинги босқичида ўқишни давом эттиришни истамаган 18 ёшгача бўлган ўқувчилар касбий таълим мактабларида ўқишлари шарт.

ГФРда Федерал Ерлар таълим тизимининг асосий таркибий қисмлари учун жавоб беради. Барча давлат мактабларида ўқиш бепул. Ўқувчиларга қисман бепул ўқув қўлланмалар ва дарсликлар берилади. Диний фанларни ўқитиш мажбурий эмас. Ўқувчи 14 ёшида бу фанни ўқиш ёки ўқимасликни ўзи танлайди. Мактабларда болалар ва қизлар аралаш ўқишади. Таълим спектри Федерал Ерларнинг молиявий ёрдамидан фойдаланувчи турли ташкилотларнинг хусусий мактаблари билан тўлдириб борилади.

Германияда мактаб таълими қуйидаги мактаб типларига бўлинади:

1. Бошланғич мактаб (Grundschule)
2. Йўналиш мактаблари (Orientierungstufe)
3. Асосий мактаб (Hauptschule)
4. Реал мактаб (Realschule)
5. Гимназия
6. Умумий мактаб (Gesamtschule)
7. Махсус мактаб (Sonderschule)

Бошланғич мактаб-таълим тизимининг пойдевори ҳисобланади. Бу таълим босқичининг вазифаси – болаларга таълимни давом эттиришга имкон берувчи билимлар асосини беришдир.

Мактаб таълимининг биринчи босқичи бошланғич мактаб (Grundschule) бўлиб, унда ўқишга 6 ёшдан қабул қилинади ва ўқиш 4-6 йил давом этади. Одатда болалар бошланғич таълимда 4 йил, Берлин ва Бранденбургда 6 йил таълим оладилар.

Илк 4 (6) йилда ўқувчилар бирга шуғулланидилар, 4-6-синфларда ўқувчи

қаерда таълимни давом эттириши ҳал бўлади: тўлиқ халқ мактаби, реал мактаблар ёки гимназиялар. Бу ота-онанинг моддий ўзига тўқлигига эмас, ўқувчининг хоҳиши ва иқтидорига боғлиқ.

Бошланғич мактабдан сўнг ўқувчилар йўналиш босқичидаги мактабларга ўтадилар.

Германияда ўрта мактаб типлари: асосий, реал, аралаш мактаблар ва гимназиялар

Немис ўқувчилари бошланғич мактабни битирганларидан сўнг умумтаълим мактабининг 2-поғонасига борадилар. 5 ва 6-синфлар, уларнинг ташкилий жиҳатидан қатъий назар, авваламбор, бола камол топадиган давр бўлиб ҳисобланади, болаларнинг кейинги ўқиш шаклига йўналтириш мақсадида кузатув олиб борилади.

ГФРнинг баъзи Федерал Ерларида мавжуд бўлган йўналишли босқич (“Orientierungsstufe”) ота-оналарга, ўқувчи ва ўқитувчиларга II босқичдаги мактабга ўтишни ҳал қилувчи ишонарли асосни беришга мўлжалланган. Йўналтирувчи босқич мустақил ўқув муассасаси ёки II босқичдаги мактабнинг I қисми сифатида ташкил этилган. Берлинда бу босқич бошланғич мактабнинг 5-6-синф шаклида олиб борилади. ГФРда ўрта мактаблар 4та типга бўлинади: гимназиялар, реал мактаблар, асосий мактаблар, умумлашган мактаблар.

Асосий мактаб

Асосий ёки тўлиқ халқ мактаби бошланғич мактабни битириб, реал мактаб ёки гимназияга бормаган барча ўқувчилар учун мажбурийдир. Бу мактабда охириги мажбурий синф 9-синф, баъзи ФЕларда 10-синф ҳисобланади. Кўпчилик ФЕларда ўқувчиларга кўшимча 10-синфга эркин қатнаш имкони берилган.

Асосий мактабнинг мақсади – ўқувчиларни иккинчи босқич I доирасидаги таълим ва касбий таълимни давом эттиришга тайёрлаш ва умумтаълим курсларига қатнашишдир. Асосий мактабларда ўқувчиларни ишчи касби олами билан таништириш орқали касб танлашга ёрдамлашишга эътибор қаратилади. Асосий мактабда асосан энг кучсиз ўқувчилар, ижобий таъриф берганда, амалий қизиқишлари бор болалар қолишади. Шунга кўра асосий мактабларда эътибор техник предметларга, чизмалар, қўл меҳнати, уй юритиш, яъни, бўлажак касбий фаолият билан амалий боғланишга қаратилади. Бунга ўқувчиларнинг 8-синфда ўтадиган амалиёти ҳам қиради. Хунурмандчилик ва саноат муассасаларидаги “хақиқий” иш пайтида улар аниқ касбий талаблар билан танишадилар.

Асосий мактабдаги ўқитувчилар ўзлари ўқимаган соҳалар билан ҳам шуғулланишга мажбур бўладилар. Масалан немис ва инглиз тили ўқитувчилари техникани ҳам ўзлаштирадилар. Бундай касбий аралашувнинг педагогик вазифаси ҳам бор: синф раҳбари болалар учун ишончли шахсга айланиши ва ўз тарбияланувчилари билан имкон борича кўп вақт бирга бўлишидадир.

Асосий мактаб ўқитувчилари ўзларини ўқитувчи эмас, ижтимоий педагог деб ҳис қиладилар. Лекин асосий мактабдаги ўқувчилар ёмон ўзлаштиришига қарамасдан кўпчилиги касбий таълим олишга муваффақ бўлишади.

Ҳозирги кунда Таълим вазирлиги асосий мактабни ислоҳ қилиш зарурати ҳақида фикр билдирмоқда. Бунда асосий мактаб ўқитувчилари бошланғич

мактаб ўқитувчилари каби ихтисосликка эга бўлишлари керак дейилади.

Реал мактаблар

Реал мактаблар иккинчи босқичга қарашли бўлиб, одатда 5-10 синфларни ўз ичига олади. 7-синфни битириб, реал мактабга ўтишни хоҳлаган асосий

мактаб ўқувчилари учун реал мактабнинг алоҳида 3 синф варианты мавжуд. Реал мактаб юқори даражали кенгайтирилган умумий таълим беради ва ўқувчиларни мустақил фикрлаш, масъулият хисси, инсонларга раҳбарлик қилиш кўникмаларига юқори талаб қўядиган касб эгалари бўлиши учун касбий таълим курсларига тайёрлайди.

Ўқувчилар уларга тавсия этилган ўқув йўналишларидан битта асосийсини танлаб олиш имконига эга. Бу табиий-математик, техник, лингвистик, ижтимоий-иқтисодий, ижтимоий-тиббий, мусликий-бадий йўналиш бўлиши мумкин. Ҳар бир мактабда тавсия қилинаётган фанлар аниқ. У мактаблараро ва ФЕлараро фарқланади. Реал мактабни етарли юқори даражадаги баҳолар билан битирган битирувчи II босқичдаги ўқув муассасасига кириш ҳуқуқига эга⁷.

Барча ўқувчилар чет тилини билишлари шарт. Асосий мактабларда чет тилини танлаш ҳуқуқи йўқ, фақат инглиз тили ўрганилади. Реал мактабларда эса бир неча чет тилини танлаш тавсия этилади, ўқувчи биттасини танлайди. Реал мактабларда ўқиш юқори даражада олиб борилади, фанларни тизимлаштиришга катта эътибор берилади. Ҳафтасига дарслари сони 30дан 34гача бўлади.

Ўқувчи 10-синфни битиргач, реал мактабни битирганлиги ҳақида аттестат олади, бу касбий таълимнинг қатор мактабларига, шунингдек, гимназиянинг 3та юқори синфи билан тенг типдаги мактабларга йўл очади.

. Бошланғич ва асосий мактаб ўқитувчиси ихтисослигини олганлар малака ошириш курсига қатнашиб, имтиҳон топшириб реал мактабларда дарс бериш имконига эга бўладилар.

Гимназия

Гимназиялар умумтаълим ўқув муассасалари ҳисобланади. Унда ўқиш 5-13-синфгача 9 йил давом этади.

11-13гача ўқийдиганлар гимназиянинг юқори босқичи деб аталади. Имтиҳонларни муваффақиятли топширган гимназия битирувчиси олий ўқув юртига кириш ҳуқуқини берувчи етуклик аттестати олади⁸.

Умумий етуклик аттестати берувчи, хоҳлаган йўналишдаги олий ўқув юртига кириш ҳуқуқини берувчи гимназиялар ва “фан гимназия” лари мавжуд. Бундай типдаги мактаблар таълимнинг иккинчи босқичи IIга тегишлидир. Бу гимназияларда аниқ касблар соҳасига зарур бўлган билимларни беришга алоҳида эътибор қаратилади.

Фан гимназияларига реал мактабни битирганлик ҳақидаги аттестат бўлсагина қабул қилинади. Бу гимназияларда таълим давомийлиги 3йил. Битирувчилар фан етуклик аттестатини оладилар, бу эса маълум доирадаги фанларни ўрганиш учун олий ўқув юртига кириш ҳуқуқини беради.

Гимназияда ўқитишдан мақсад: умумтаълим билимларни кенгайтириш ва

⁷ Germany's Vocational Education at a glance.. E-Mail: books@bmbf.bund.de Internet: <http://www.bmbf.de>. National Student Fee and Support Systems in European Higher Education.-15 p

⁸ Germany's Vocational Education at a glance.. E-Mail: books@bmbf.bund.de Internet: <http://www.bmbf.de>. National Student Fee and Support Systems in European Higher Education.-15 p

чуқурлаштириш ва шулар асосида ўқувчиларни замонавий маълумотларни олиш ва қайта ишлашнинг илмий методлари билан таништириш, олий ўқув юртида муваффақиятли ўқиш учун зарур бўлган шарт-шароитларни яратишдан иборат. 5-10-синфлар 11-синфда бошлагна индивидуаллаштирилган таълим дастури учун пойдевор яратиш вазифасини бажаришга мўлжалланган. Гимназиянинг ўзига хос хусусияти фанларнинг дифференциал тузилгани бўлиб, ўқувчига танлаш имкони берилади. Масалан, чет тиллар сони ва уларни навбатма-навбат ўрганиш, 9-синфда ўқувчига аниқ йўналишдаги фанларни (табiiй-математик, илмий-иқтисодий, муסיқий-бадий) танлаш имкони берилади. Шунга кўра гимназиялар махсус характерга эга бўлади ва анъанавий классик, табiiй-математик ва замонавий тиллар турларига бўлинади. Ундан ташқари иқтисодий, педагогик, қишлоқ хўжалиги, техник-технологик, ижтимоий-илмий, муסיқий гимназиялар ва коммунал хўжалик гимназиялар бор.

Классик гимназияларда албатта лотин, юнон ва бирорта замонавий тил ўрганилиши шарт. Табiiй-математик гимназияларда математика, физика, химия чуқур ўрганилади. Гимназиянинг юқори синфларида асосий, яъни хамма учун мажбурий курслар, ҳамда индивидуал танланган ўта қийин (юқори) курслар киритилган.

Умумий таълимни камситмаган ҳолда бу тизим ўқувчиларнинг индивидуал қобилиятларини яхши ўрганишга имкон беради. Етуклик аттестати олиш учун 4та фандан имтиҳон топширилади. Имтиҳон топширувчи юқорида айтилган соҳалар бўйича олган билимларини яхши кўрсата олиши, танланган юқори қийинликдаги курси бўйича эса кенг билимларни намойиш этиши лозим. Имтиҳон ҳам ёзма ҳам оғзаки бўлиши мумкин.

Авваллари гимназиялар Германияда фақат оқсуяклар задагонлар ўқийдиган мактаб эди, унга кўпчилик бора олмасди. Лекин замон ўзгарди: ҳозирги кунда бошланғич мактабнинг 4-синфини битирган 40% ўқувчилар гарчи етуклик аттестатини умумий мактабда олиш мумкин бўлса ҳам гимназияда ўқишни давом эттиришни хоҳлайдилар. Замонавий гимназияларда таълим жараёнини режалаштиришда мотивация муҳим омил саналади.

Бирлашган (умумий) мактаб Бирлашган мактаб 5-10 (7-10) синфларни ўз ичига олади. У иккинчи босқич Iга қарашли. Бирлашган умумий мактабнинг мақсади: барча иккинчи босқич I мактаблари фанлари, курслари, битирув аттестатига талаблари билан бирлаштиришдир. У ўқув муассасалари ва иккинчи босқич II касбий таълим курсларига ўтувчи битирувчиларни тайёрлайди. Ундан ташқари, аксарият умумий мактабларда ўқитиш курслари мавжуд, уни муваффақиятли яқунлаган ўқувчи олий ўқув юртига кириш ҳуқуқини олади. Умумий мактабнинг иккита типи бор: кооператив, интеграциялашган мактаб⁹.

Кооператив умумий мактабда асосий мактаб, реал мактаб ва гимназиялар биргаликда ишлайди. Ташкилий, методик ва дидактик жихатдан улар бир бирига қарам бўлмаган бўлимлар сифатида фаолият юритади. Бу бўлимлар ўзаро

---

⁹ Germany's Vocational Education at a glance.. E-Mail: books@bmbf.bund.de Internet: <http://www.bmbf.de>. National Student Fee and Support Systems in European Higher Education.-15 p

хамкорлигининг тури ва даражаси ёш даврлари гуруҳларига боғлиқ. Кооператив умумий мактаб барча бўлимлар учун умумий педагогик раҳбариятга эга.

Интеграциялашган умумий мактаб 10-синфгача алоҳида мактаб типини ажратмайди. Синфларни ташкил қилишнинг ягона мезони ёш билан боғлиқ. Алоҳида фанларни ўқитиш курс тизими бўйича олиб борилади.

Машғулотларнинг асосий шакли дарс бўлиб, у бир неча турларга эга: очик дарс, дискуссия дарс, экскурсия дарс ва ҳ.к. 9-10-синф охирида ўрта таълимни тугатганлик ҳақида гувоҳнома олади.

Ўқувчининг у ёки бу фан бўйича ютуқларга кўра гувоҳнома юқоридаги иккинчи босқич I типдаги мактаблардан бирининг аттестатига мос келади. Баъзи ФЕда умумий мактаб анъанавий мактаб типлари қаторида доимий мактаб сифатида киритилган. Ҳозирги кунда интеграциялашган умумий мактабларда маълум ёшдаги ўқувчиларнинг 6% таҳсил олмоқда.

Умумий мактабда мутахассислар томонидан “фанлардан ютуқли бўйича дифференциялаш” деб номланган гуруҳларга бўлиш жорий қилинган. Дифференциялашдан кутилган мақсад: ҳар бир ўқувчига унинг қобилиятларига кўра талаблар қўйиш, ҳар бирига индивидуал ёндашиш. Дифференциялаш 6-синфдан, ассал фақат инглиз тили ва математика дарсларида бошланади. Инглиз тилидан яхши ўзлаштирадиган ўқувчилар турли синфлардан махсус тузилган “Б” гуруҳига ўтадилар. Қолганлар шундай тарзда ташкил этилган “А” гуруҳида ўқишади. Шу тариқа 30та ўқувчиси бор иккита 6-синфдан учта ўқув гуруҳи ташкил қилинади. Дифференциялаш немис, француз, химия, биология фанлари бўйича ҳам ўтказилади.

Ўзлаштириш ўзгариши натижасида бир гуруҳдан иккинчи гуруҳга ўтиш учун мумкин. Умумий мактабларда ўқувчилар, масалан, инглиз ва немис тилидан ёмон ўзлаштириш, лекин уларга ёқадиган ва “Б” гуруҳида шуғуллвнвдиган математика ёки физика ва химиядан жуда яхши ўзлаштириши мумкин. Шу боис бундай ўқувчиларни 2-йилга қолдирмайдилар ва мактабни ўзгартиришга ҳаракат қилмайдилар. Умумий мактаб ўқувчиларининг бошқа типдаги мактабга ўтиш зарурати йўқ. Чунки айнан асосий, реал мактаблар, шунингдек гимназиянинг бирлашуви умумий мактабнинг ўзига хос хусусиятидир. Бу ерда бир гуруҳда етуклик аттестатига имтиҳон топшириб, кейин ОЎЮда ўқитадиганлар ҳам 9-синфни битириб, касбий билим юртига борадиганлар ҳам таҳсил олишади.

Бундай ҳолат анъанавий уч типли мактабда амалга ошиши мумкин эмас. 4(6) синфдан кейин ўқувчилар асосий, реал мактаблар ёки гимназияларга бўлинади. Уларнинг ҳар бирида ўзининг таълим дастури ва тугатганлик тўғрисида аттестат мавжуд. Бир мактаб типидан иккинчисига ўтиш мумкин эмас.

Умумий мактабларда бола тақдирини эрта узил-кесил ҳал қилишдан воз кечилди, чунки ҳар бир оила ҳаётида кутилмаган ҳодисалар бўлиши мумкин. Ўқувчи қандай аттестат билан мактабни битириши 9-10-синфларда ҳал бўлади. “Ижтимоий интеграция ва ҳамма учун бир ҳил имкониятлар” девизи остида 60-70 йилларда умумий мактаблар яратиш учун компания бошланди ва илк умумий мактаблар Берлин ва Гамбургда бошланди. Вақт ўтиши билан кўплаб ота-оналар гарчи ҳар бир ФЕларда бу мактаблар турлича бўлса ҳам ўз фарзандларини умумий мактабларга бера бошладилар. Мактабнинг бундай

шакли керакми, деган баҳслар тўхтади. Умумий мактаб тарафдорлари унинг ягона муқобил эмаслигини, танқидчилар эса унинг афзаллигини тан олишди.

Германияда касбий ва олий таълим тизими

Германия таълим тизимида ҳунар таълими муҳим аҳамиятга эга, чунки юқори малакали ишчиларга бўлган талаб кучлидир. Тўлиқсиз ўрта мактабни битирувчиларнинг 20% ҳунар таълими тизимида билим олишни давом эттирадилар. Аксарият ҳолларда ўқиш муддати 3-3,5 йилни ташкил этади. Ўқиш 3 босқичдан иборат бўлиб, биринчи йил асосий ҳунар таълими берилади. Бунга ўқитилаётган касбга тааллуқли махсус фанлардан назарий асослар берилиб, йирик корхоналарда амалий машғулотлар ўтказилади. Иккинчи йил давомида махсус ҳунар таълими берилади. Ўқувчининг биринчи йилдан иккинчи йилга ўтишида синов имтиҳонлари ўтказилиб, ўқишни давом эттирувчи ёшлар танлаб олинади. Учинчи йил давомида махсус ҳунар таълими янада чуқурлаштирилиб борилади. Битирув имтиҳонлари махсус комиссия томонидан қабул қилинади. Комиссия аъзолари корхоналарнинг етакчи мутахассислари, Федерал Ерлардаги саноат палатаси, ҳунармандчилик палатаси вакилларида ташкил топади. Ҳунар мактабларининг дипломлари олий ўқув юртларига кириш учун ҳуқуқ бермайди. Бунинг учун 1 йиллик тайёрлов курсларини тугатиш талаб этилади. Ўқишга қабул қилиш имтиҳонсиз, мактаб таълими тўғрисидаги ҳужжатга асосан амалга оширилади.

Олий мактаб ўз-ўзини бошқариш ҳуқуқига эга. Олий ўқув юртини штатдаги ректор ёки бир неча йилга сайланган Президент бошқаради. Ўз-ўзини бошқаришда вазифалари аниқ тақсимлаб берилган бир неча гуруҳларнинг босқичма-босқич иштироки принципига амал қилинади. Унинг таркибига профессор-ўқитувчилар, ўқувчилар, илмий ходимлар ва бошқа ходимлар киради. Талабалар ўқиши эркин ташкил этилган. Кўп сонли ўқув босқичлари билан бирга ўқув режалари таклиф этилади. Ўқишга ҳақ тўланмайди. Агар талаба ёки уларнинг ота-оналари озик-овқат харажатларини кўтара олмаса, ўқиш учун молиявий ёрдам кўрсатиш тўғрисидаги федерал қонунга кўра улар молия ёрдамини оладилар. Бу ёрдамнинг ярми стипендияга қўшиб берилса, иккинчи ярми қарз тариқасида берилади¹⁰.

Мамлакатда таълимни ислоҳ қилиш масаласи кўпдан бери муҳокама қилинмоқда, бунда ўқув жараёнини қисқартириш таклиф қилинмоқда. Баъзи университетларда талабалар 7 йил ўқийди. Улар ўқишга киргунга қадар корхоналарда бир неча йил ишлашлари ёки бундесверда хизмат қилишни ҳисобга олсак, талабалар ҳақиқий меҳнат фаолиятларини анча кеч бошлаётганлигини тушунамиз.

Германияда Халқ университетлари мавжуд бўлиб, улар партия ва диндан ташқари муассаса. Уларнинг кўпчилиги кечки бўлиб, фақат 1989 йилда университетларда 400000 курслар ташкил этилган ва бу курсларда, 5,5 млн. тингловчи малака оширган. Давлат малака оширганларни рағбатлантиради ва бу

¹⁰ Germany's Vocational Education at a glance.. E-Mail: books@bmbf.bund.de Internet: <http://www.bmbf.de>. National Student Fee and Support Systems in European Higher Education.-15 p

учун ҳар йили 5,5 млн. марка маблағ ажратади. Малака ошириш курсларида ўқиш даврида тингловчиларга маблағ билан молиявий ёрдам берадилар. Асосан ишсизлар ўз малакасини ошириш имкониятларидан кўпроқ фойдаланадилар ва бу билан иш топиўлари тезлашади. Ярим йил давомида малака оширган ишчиларнинг 75% иш билан таъминланади. Черковлар ҳам фуқароларнинг билим даражаларини оширишда фаол иштирок этади. Евангель черкови ўзининг 15та академиясида длозарб мавзулар бўйича анжуманлар ташкил этади. Католиклар малака оширишда никоҳ, оила масалаларига, теология ва маданият соҳаларига катта аҳамият берадилар. Олий ўқув юртларида тадқиқот билан шуғулланиш уларнинг қадимий анъаналаридан бири. Ўтган аср бошларида Вильгельм фон Гумбольдт прусс университетларини ислоҳ қилди, ўшандан бери “Тадқиқот ва ўқитиш бирлиги” уларнинг ҳаётий принциплари айланиб қолган. Олий ўқув юртлари тадқиқотларининг асосий йўналиши – фундаментал амалий тадқиқот бўлиб, уларга бошқа илмий- текшириш институтлари, саноат лабораториялари яқиндан ёрдам беради. Германия таълими ўзига хос йўналишга, жуда мураккаб тизимга эга. Шу билан бир қаторда ҳозирда Германияда таълим тизимини ислоҳ этиш йўлида янги изланишлар олиб борилмоқда.

Германия олий таълим тизими олий ўқув юртлари турларининг кўплиги билан фарқланади. Германияда жами 383 олий ўқув юрти бўлиб, шулардан 103 таси университет, 180 таси амалий фанлар олий ўқув юртлари ҳисобланади. Биринчи олий маълумотни олиш яқин кунларгача немислар учун ҳам, чет эллик талабалар учун ҳам текин эди. 2007 йилдан бери баъзи олий ўқув юртлари талабалари ҳар семестрга 500 евродан тўлашлари кераклиги белгиланди (инфляцияни ҳисобга олиб ошиб бормоқда.)

Ғарбий Европа Федерал ерларида муддатидан узок ўқиётган талабалар ўқиш учун пул тўлайдилар. Таълим тизимидаги бу ислоҳотлар қонун бўйича йўлга қўйилган.

Олий ўқув юртларининг кўпчилиги давлат тасарруфида ва ҳукумат томонидан молиялаштирилади. 383 олий ўқув юртларидан 69 таси хусусий.

Олий ўқув юртларига кириш имтиҳонларисиз қабул қилинади, абитуриент учун энг муҳими мактаб ёки гимназияда кириш имтиҳонларини муваффақиятли топширишдир. Нуфузли мутахассисликларга ўқишга қабул қилишда абитуриент мактаб аттестатининг ўртача бали ҳал қилувчи аҳамиятга эга.

Университетлардаги нуфузли мутахассисликларга ўринни тақсимлаш бўйича олий ўқув юртлари эмас, ZVS деган махсус бўлинма шуғулланади. Ўртача баллдан ташқари ZVS ижтимоий ва шахсий сабаблар, ногиронлик, оилавий аҳволи ва бошқаларни ҳам ҳисога олади. Агар ўртача балл етарли бўлмаса, абитуриентни навбатга қўяди. Бир неча семестр кутганидан сўнг унга университетдан ўрин беришади.

Германия доимий равишда университет рейтингларини аниқлаб туради. Бунда ўқитиш, педагог кадрлар даражаси, шунингдек, у ёки бу олий ўқув юртларини битириб, ишга жойлашиш каби шарт-шароитлар ҳисобга олинади.

Талабалар оддий стипендиядан ташқари турли Фондлар томонидан жорий қилинган стипендияларни олиш имконига эга. Партия фондлари, Немис халқи фонди, Черковлар фонди, ФЕ ҳукумати фонди, ГФР ҳукумати бўлимлари ва

кичик регионал ташкилотларлар фондлари шулар жумласидандир. Стипендиялар одатда алоҳида тоифа талабаларга, масалан, ўта иқтидорли талабаларга берилади. Стипендия немис студентларига ҳам, чет эллик талабаларга ҳам берилади. Чет эллик талабаларга стипендия берувчи асосий

ташкилотларга Академик алмашиш Германия хизмати киради. Шу каби йирик фондларга Конрад Аденауэр, Фридрих Эрберт, ФЕ фондлари киради.

Германияда илмий-тадқиқотлар университетлар ва илмий ташкилотлар ҳамда корпоратив тадқиқот марказларида олиб борилади. Университетлардаги илмий тадқиқотлар федерал бюджет, ФЕ бюджети томонидан ва ташкилотлар ажратган маблағлар ҳисобидан молиялаштирилади. Германияда илмий-тадқиқотлар шунингдек, 4та йирик илмий ташкилотларда олиб борилади. Булар Макс Планк жамияти, Гельмгольц жамияти, Фраунгофер жамияти ва Лейбниц жамиятларидир.

Макс Планк жамиятида 13000 ходим ишлайди, ундан 5000 таси олимлар бўлиб, жамиятнинг йиллик бюджети 1,4 млрдни ташкил этади. **Гельмгольц жамияти**да 26,5 минг ходим ишлайди, ундан 8000 таси олимлар бўлиб, жамиятнинг йиллик бюджети 2,35 млрдни ташкил этади. **Фраунгофер жамияти**да 26,5 минг ходим ишлайди, жамиятнинг йиллик бюджети 1,2 млрдни ташкил этади. **Лейбниц жамияти**да 13,7 минг ходим ишлайди, жамиятнинг йиллик бюджети 1,1 млрдни ташкил этади.

Университетлар бир йилда илмий тадқиқотларга 9,2 млрд евро сарфлайди.

Йирик немис ва чет эл компаниялари Германия ҳудудидаги тадқиқот марказларини молиявий қўллаб-қувватлайди.

Германия университетлари талабалари ўрганадиган фанлар ва дарс жадвалини ўзлари танлайдилар, яъни ҳар бир семестр учун мустақил дастур тузадилар. Ўқув йили 15 октябрдан бошланиб, 2та семестрдан иборат. Ҳар бир семестр охирида талаба ўзи қатнашган махсус курс ва маърузаларнинг махсус сертификатини йиғади, сертификатларнинг керакли сонини тўплагач, имтиҳон топширишга рухсат сўрайди.

Олий ўқув юрларининг иккинчи типи – махсус олий мактабларда ўқиш тизимли ташкил этилган. Бунда талабалар аниқ ўқув режаси ва имтиҳонлар жадвалига амал қиладилар, шу тариқа олий таълимни 4 йилда тугатишлари мумкин.

Германияда ижтимоий льгота тизими ривожланган, кўпгина шаҳарлардаги талабалар учун жамоат транспорти текин. Шунингдек, театр, музей, кинотеатр ва б. ерларга бориб айланиш учун чегирмалар мавжуд.

Тайёрлов коллежларида, университетдаги каби текин ўқитилади. “Абитур” дипломи акс этган таълим стандартига кўра университетга одатда имтиҳонсиз киради.

Германияда олий таълим тизими -университетлар ва институтлар; махсус ОЎЮлари; -педагогик ва теологик ОЎЮлари; бошқарув ва санъат олий мактаблари; касбий олий мактаблар

(академия). Таълим босқичлари: Асосий таълим – 4 йил. (педагогик таълим бундан мустасно – 3 йил). Амалиёт – 18 ой. Имтиҳон топшириш ва диплом олиш¹¹.

Германияда немис ва чет эллик талабалар ўртасида нафақат университетлар, балки махсус олий ўқув юртларига киришни хоҳловчилар ҳам кўп. Бу махсус олий ўқув юртларида 22000 чет эллик талабалар таҳсил оладилар. Махсус ОЎЮ (Fachhochschulen)ларида ўқиш қисқартирилган ва амалий вазифаларга йўналтирилган. Бундай ОЎЮларида муҳандислик иши, иқтисодиёт ва менеджмент, қишлоқ хўжалиги, компьютер мутахассислиги бўйича юқори билимлар олиш мумкин.

Университетлардан фарқли ҳолда махсус ОЎЮ докторлик даражасини бериш ҳуқуқига эга эмас. Бу таълим муассасасини битиргач, Diplomgrad (2-босқич) берилади ва бу академик даража ҳисобланади.

Касбий академиялар (Berufsakademien) маълум фанлар бўйича III босқич таълимини беради. Бу ерда таълим ишлаб чиқариш муассасаларида амалий тайёргарлик билан бирга олиб борилади.

1.1.3. Жанубий Корея таълим тизими.

Жанубий Корея Республикаси кўплаб тадқиқотчиларнинг диққатини ўзига тортмоқда, сабаби бу давлат постиндустриал цивилизация ютуқларини эгаллаган Осиё – Тинч океани регионининг ноёб давлатларидан биридир. Кореяликлар бажарилиши шарт бўлган асосий вазифа - ўз анъанавий маданиятини сақлаш, сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий ислохотларни ўз маданий-сиёсий идентивлик, Шарқнинг анъанавий қадриятлари ва ориентирлари билан боғлашга интилиш деб ҳисоблайдилар. Бу давлатнинг таълим тизими ЮНИСЕФ экспертлари хулосасига кўра саноати ривожланган давлатлар ичида “энг самаралиси” деб тан олинган.

Кўпчиликнинг ягона фикрича, Жанубий Кореянинг иқтисодиёти ва техникадаги ютуқлари “инсон ресурсига инвестицияни тўғри тикканлигида” деб таъкидлашади. Конфуций давридан сақланиб қолган зиёли одамга жамоат хизмати хозирги кунгача бор. Жанубий Кореяда 1980 йиллардан бери илмий касблар энг нуфузли ҳисобланади.

Жанубий Корея таълим тизими яна битта бутунжаҳон тамойилини амалга оширади: бу таълим ва фан интеграциясидир. Дунё амалиётида ўқув муассасалари ва илмий-тадқиқот институтларини ўз ичига олувчи академик конгломератлар самарали фаолият олиб боришмоқда. Бундай бирлашув илм ва таълим интеграциясининг аниқ асоси бўлиб хизмат қилади ва мамлакатда ягона илмий-техник ва таълим сиёсатини олиб бориш имкониятини беради. Олий ўқув юртлари ва илмий тадқиқот институтларининг қўшилиши бугунги кунда интеграциянинг энг самарали шакли ҳисобланади.

Кўп ривожланаётган давлатларда таълим бугунги кунда жамиятнинг фақат

---

¹¹ Germany's Vocational Education at a glance.. E-Mail: books@bmbf.bund.de Internet: <http://www.bmbf.de>. National Student Fee and Support Systems in European Higher Education.-15 p

сарф-ҳаражатлар соҳаси эмас, балки асосий ишлаб чиқарувчи кучига айланди. Яъни, таълим рақобатбардош, жиддий молиявий маблағларни олиб келувчи соҳа бўлиши кераклиги исботланди. Таълимнинг деярли 1-босқичидаёқ давлат ва иқтисодиётнинг ривожланишига қаратилган бўлиши керак. Фақат билим олиш учунгина эмас, балки олинган билимларни амалиётда самарали қўллаш учун ўқиш зарур.

Лекин шуни ҳисобга олиш жоизки, таълимни тизимли модернизация қилиш жараёни ўз-ўзидан эски тартиб элементларни енгиб ўтиш, янги ғояларни ишлаб чиқиш ва табиий бошқарувнинг бошқа метод ва механизмларини шакллантиришни назарда тутди. Лекин бу шундоқлигича нусха олиш шаклида эмас, балки янгиликларни қабул қилиш билан бирга таълим ривожланиш босқичидаги энг яхши анъаналар ва қўлга киритилган ютуқларни сақлаб қолишни тақозо этади¹².

Мактабгача таълим Жанубий Кореяда болалар боғчаси умумтаълим турига кирмайди. Ота-оналар фарзандларини хусусий мактабгача муассасаларга берадилар. Бу муассасаларда таълим корейс тилида, инглиз тилида, баъзиларида фақат инглиз тилида олиб борилади. Болалар боғчасига 3 ёшдан 5 ёшгача қабул қилинади. Кўпчилик болалар “мактабгача” тайёргарлик олмасликлари, яъни хусусий мактабгача муассасаларга бормасликлари, балки болалар боғчасига шунчаки боришлари мумкин.

Болалар боғчасининг асосий вазифаси оилаларни ҳар томонлама ривожланиши учун шароит яратишдан иборат. Боғчаларда асосан мусиқа, расм, ҳисоблаш дарслари ўтилади. Корейс боғчаларида болаларда мустақилликни шакллантиришга катта эътибор берилади. Болалар ёши орасидаги фарқ 3 йилгача бўлиши мумкин.

Бошланғич таълим Жанубий Кореяда болалар (6 ёшдан ошган) 7 ёшдан 13 ёшгача бошланғич мактабга борадилар. Ўқиш муддати 6 йил, мажбурий ва бепул. Бошланғич мактабда қуйидаги 9 та фанлар ўқитилади:

- Корейс тили;
- Математика;
- Аниқ фанлар;
- Жамият ҳақидаги фанлар;
- Чет тили;
- Тасвирий санъат;
- Мусиқа.

Одатда бу фанлар синф раҳбари томонидан ўқитилади, фақатгина баъзи фанлар учун махсус ўқитувчилар тайинланади. Бошланғич таълимдан ўрта таълимга, ундан юқори таълимга имтиҳонлар топшириш орқали эмас, балки фақатгина ёшига қараб ўтилади. XX асрнинг 80 йилларига қадар инглиз тили ўрта мактабларда ўқитилган, ҳозирда эса бошланғич мактабнинг 3-синфидан

---

¹² Comparative Education Review. By the Comparative and International Education Society. 1994

ўқитиляпти. Корейс ва инглиз тили грамматикаси жуда жуда катта фарқли бўлганлиги учун инглиз тилини ўрганиш жуда қийин. Шу боис ота-оналар ўз фарзандларини хусусий ўқув муассасаларига қўшимча ўқишга жўнатадилар. Хусусий ўқув муассасалари, яъни “хагвонлар” болаларга тил ўрганишда индивидуал ёндашадилар. Шу мақсадда инглиз тилида гаплашувчи чет элликларни бошланғич мактабга жалб қилиш йўлга қўйилган.

Бошланғич мактаб корейсчасига “чходын хаккё” деб номланар ва бошланғич таълим маъносини англатар эди.

1996 йил Жанубий Корея ҳукумати бу номни ўзгартирди ва “гукмин хаккё” деб номлади. Бу атама “фуқаролик мактаби” деган маънони англатади.

Кореяда давлат тасарруфидаги бошланғич мактаблардан ташқари қатор хусусий мактаблар ҳам мавжуд. Бу мактабларнинг ўқув дастурлари давлат мактаблари ўқув дастурларига бирмунча мос келади, лекин ўқитиш юқори даражада амалга оширилади. Масалан, кам сонли ўқувчиларга кўп ўқитувчиларнинг жалб этилиши, қўшимча фанларнинг киритилиши, умуман таълимнинг юқори стандартларга эгаллиги ва ҳ.к. Шу боис кўпчилик ота-оналар ўз фарзандларини хусусий мактабга беришга интиладилар. Лекин бундай мактабларда ўқиш нархининг баландлиги ота-оналарни ўйлантириб қўяди. Бошланғич мактабни битирган ўқувчилар кейинги босқичларга имтихонсиз ўтадилар. Жанубий Кореяда синфларни рақамлаш одатдагидай пастдан юқorigа эмас, балки ҳар бир таълим босқичида 1 дан бошланади. Масалан, бошланғич мактаб 1 дан 6 гача, ўрта мактаб (3 йил) 1 дан 3 гача, саналади: бошланғич мактабнинг 1-синфи (2,3,4,5,6-синфи), ўрта мактабнинг 1-синфи (яъни, ўзбек мактабларидаги 7-синф), олий мактабнинг 2-синфи (яъни ўзбек академик лицей ва КХ коллежининг 2-курс талабаси) каби.

Жанубий Кореяда Корейс тилида ўрта мактаб “чунхакё” деб номланади ва **мактаб тизими: ўрта** “ўрта мактаб” маъносини беради. Ўрта мактабда **ва юқори мактаблар** таълим мажбурий, бепул ва 3 йил ўқитилади. Ўрта мактабга 11 ёшдан ошган, 12 ёшдагилар қабул қилинади¹³.

Бошланғич мактабга нисбатан ўрта мактабда ўқувчиларга анча юқори талаблар қўйилади. Синф раҳбарлари – хангъллар ўқувчилар ҳаётида муҳим ўринга эга, ўқувчилар уларни қаттиқ хурмат қилишади.

Ўрта мактабда бир кунда 6 та фан ўқитилади, шунингдек, алоҳида махсус 7-дарс ҳам бор. Ўқув дастурининг негизини қуйидаги фанлар ташкил этади:

- Математика;
- Корейс ва инглиз тили;
- Қатор аниқ фанлар;
- “Қўшимча” фанлар қуйидагилардан иборат:
- Санъат соҳалар;
- Жисмоний тарбия;
- Тарих;

¹³ Comparative Education Review. By the Comparative and International Education Society. 1994

- Ханча (хитой пероглифи);
- Этика;
- Уй иқтисодини юритиш;
- Компьютер саводхонлиги.

Машғулотлар 45 дақиқа давом этади. Бошланғич синфдаги 9 та фанга, ўрта мактабда яна 4 та фан қўшилиб, жами 13 та фан ўқитилади. Мактабда чет тилларига эътибор кучли. Кўпчилик инглиз тилида бемалол гаплаша олади.

Чет тилини ўқитишга ҳафтасига 4-5 соат ажратилган. Ўқиш ўрта мактабда бир йилда 1222 соатни ташкил этади. Кореялик ўқувчилар инглиз тилидан ташқари классик хитой тилини мажбурий равишда ўргандилар. 5-синфдан бошлаб, Хитой тарихи ўргатилади. Бошланғич мактабдаги каби ўрта мактабда ҳам ўқувчи синфдан-синфга имтиҳонсиз ўтади. Маълум фанлар учун имтиҳонларнинг стандарт шакллари мавжуд, фан ўқитувчилар тавсия қилинган ўқув қўлланма ва дарсликлардан фойдаландилар. Ўрта мактабнинг кўплаб ўқувчилари дарсдан кейин кўшимча курслар “хагвонлар”га борадилар, ёки хусусий репетиторларга қатнайдилар. Алоҳида эътибор инглиз тили ва математикага қаратилган. Баъзи хавгонлар битта фанга асосланади, баъзилари барча асосий фанларни қамраб олади. Бу ўз навбатида мактаб машғулотларининг янада қийин бўлган иккинчи қисмига айланади.

Ундан ташқари жуда иродали ўқувчилар кураш турлари ва мусика мактабларига қатнашадилар. Ўқувчилар шу тариқа дарсдан кейин уйларига жуда кеч қайтадилар.

Юқори мактаб

Корейчасига “кодынхаккё” деб номланади. Кореялик болалар юқори мактабга ўрта мактабдан кейин 17 ёшдан 1-курсга қабул қилинади ва 19

ёшгача таҳсил олади. Юқори мактаблар бир неча турларга ажратилади¹⁴:

- *Давлат юқори мактаблари*: Корея Таълим ва техника фанлари вазирлиги, Маданият, Жисмоний тарбия ва сайёҳлик вазирлиги бошқаради;
- Умумий юқори мактаблар: ҳар бир вилоятдаги юқори ташкилотлар томонидан бошқарилади;
- Хусусий юқори мактаблар.

Шунингдек, юқори мактаблар ўқитиш фанларига кўра ҳам бир қанча турларга бўлинади:

- Ихтисослаштирилган мактаблар (қишлоқ хўжалиги, саноат, денгиз хўжалиги, ахборот);
- Умумий мактаблар;
- Махсус мактаблар (лицей шаклидаги мактаб);
- Техника мактаблари;
- Чет тили мактаблари;
- Жисмоний тарбия мактаблари;
- Санъат мактаблари ва ҳ.

Жанубий Корея Республикасида таълим вазирлиги махсус ташкил этган юқори мактаблар ҳам бор. Булар асосан қишлоқ хўжалиги, балиқчилик, саноат,

¹⁴ Comparative Education Review. By the Comparative and International Education Society. 1994.

халқаро тилларга ихтисослашган бўлади.

Юқори мактаб ўрта мактаб каби мажбурий эмас. Бироқ кейинги йилларнинг барчасида статистик маълумотларга қараганда 97-98 % корейс ёшлари юқори мактабни тамомлаганлар. “Илмий” юқори мактаблар, чет тиллар ва санъатшунослик мактабларига кириш анча мураккаб имтиҳонларни топширишни талаб этади. Юқори мактаблар хусусий ва давлат тасарруфида бўлиши мумкин, бу мактабларда мутахасислик бермайди, балки уларни кейинги таълим босқичига тайёрлайди.

Коллежда таҳсил олишни истамаган ўқувчилар касбий билим юртларига кириб ўқишлари мумкин. Бу билим юртлари технология, агрикультура ёки молия йўналишларига ихтисослашган. Юқори мактабларнинг жадвали ҳақида гапириладиган бўлса, ҳар бир ўқувчи учун кун ярмида қайтиб келиш одатдаги ҳолатга айланган.

Жанубий Кореяда ҳунар мактаблари 600 тани ташкил этади. Бу мактабларнинг 45% бўлажак мулкдорларни тайёрлайди, 23% да техник касб эгалари етишиб чиқади. Қолган мактабларда денгизчилик, қишлоқ хўжалик ихтисосликлари ўзлаштирилади. Шуниси диққатга сазоворки, бу мактабларга корхоналар оталиқ қиладилар. Жанубий Корея “Таълим ҳақидаги қонун” талабларидан бири ҳам шудир. Бизнинг Республикамиздаги каби Жанубий Кореяда ҳам алоҳида иқтидорли болаларга эътибор жуда кучли. Сўнгги йилларда 5 та спорт, 6 та илмий мактаблар очилган. Жисмоний тарбиянинг ривожланишига Сеул олимпиадаси катта таъсир кўрсатган.

Ривожланишдан орқада қолган болалар учун махсус мактаблар мавжуд. Бу мактабларнинг аксарияти хусусий ёки диний ташкилотларнинг хайрия маблағлари ҳисобига қурилган.

Давлат мактабларида дин фан сифатида ўқитилмайди. Лекин 3-синфдан бошлаб “Одобнома” каби махсус фан жорий этилади. Бу фан 12-синфгача ўқитилиб, ҳафтасига 2 соат ажратилган. Бу фан ўз ичига динни ҳам қамраб олади. Дин қотиб қолган бир ақида сифатида эмас, қадрият сифатида ўқитилади. Бу бутун бир тарбия тизими натижасидир. Эҳромларга бориш, тарихий ёдгорликлар билан танишиш, маънавий тарихни ўрганиш мактаб фанларининг мажбурий давоми ҳисобланади.

Мактаблар учун ўқитувчи кадрлар тайёрлаш масаласига ҳам катта эътибор берилди. Кореядаги барча талабаларнинг 6.5% бўлажак педагоглари. Мамлакатда 11 та ўқитувчилар тайёрлайдиган коллежлар мавжуд ҳар бир провинция (вилоят) ўз коллежига эга. Юқори мактаб битирувчилари “сусен” деб номланувчи стандарт тест топширадилар. Мактаб ўқув дастурлари кириш тестлари – имтиҳонлари мазмунини қамраб олган. Сусен 3 та асосий секция/фанлардан иборат: корейс тили, математика ва инглиз тили. Ундан ташқари табиий ва ижтимоий фанлардан танлов асосида қатор фанлар киритилади. Бундай тест 1 йилда 1 марта топширилади, у интенсив тайёргарликни талаб этади. Бу тестга бўлажак ОўЮ талабалари боғча ёшидан тайёрланишни бошлашади.

Тестни топширолмаган ва коллежга кириш 1 йилга сурилган ўқувчиларни “чесусенлар” деб аташади.

Жанубий Кореяда касб-хунар таълими ва олий таълим тизими

Жанубий Кореяда олий маълумотга эга бўлиш ҳар бир корейс фуқаросининг кейинги мавқеи муваффақияти учун жуда катта аҳамият касб этади. Шунинг учун ҳам бу мартабали таълим муассасаларига ўқишга киришга бўлган эҳтиёж ҳам катта. Жанубий Кореяда эътибор кўпроқ математика, корейс тили ва инглиз тилларига, аниқ фанларга ва жамият билан боғлиқ фанларга қаратилади.

Жисмоний тарбияга унчалик эътибор берилмайди, чунки, у таълим берувчи фан эмас. Ўқув йили 2 семестрдан иборат. 1-семестр мартда бошланади ва июлнинг ўрталарида тугайди. 2-семестр эса кеч августда бошланиб, февралнинг ўрталарида тугайди. Ёзги таътил июл охиридан августнинг сўнггига қадар, қишки таътил эса кеч декабрдан эрта февралга қадар давом этади. Таълим дастури аниқ белгиланмайди ва фанлар бир ўқув йилидан сўнг яна ўзгартирилиши мумкин.

Жанубий Корея аҳоли ўртасида талабалар сонига кўра дунёда биринчи ўринларда туради. “Таълим тўғрисида”ги қонунга кўра барча ОЎЮ. давлат тасарруфидаги ва хусусий таълим вазирлиги ва меҳнат ресурсларини ривожлантириш хизмати томонидан бошқарилади. Бошқа масалалар бўйича университетлар Корея Университет таълими кенгаши тамойилларига таянади. Жанубий Кореяда қуйидаги таълим муассасалари турлари мавжуд:

- Коллеж ва университетлар (хусусий ва миллий, давлат тасарруфида);
- Индустириал университетлар;
- Педагогика институтлари;
- Сиртки университетлар;
- Очик университетлар.

Жанубий Корея таълим тизимининг барча бўғинларида бўлганидек, олий таълим соҳасида ҳам чуқур ислохотлар олиб борилган. Мамлакатда таълимни ислох қилиш ва ривожлантиришга оид қабул қилинган қонунлар ва меъёрий ҳужжатларни олий таълимни рақобатга тайёрлаш, университет таълимини ривожлантиришда тадқиқотлар кўламини кенгайтириш, битирув мактаб таълими ва амалий мутахассисликларни кучайтириш, университетларнинг маҳаллий саноат билан алоқадорлигини яхшилаш, саноат талабларига жавоб берадиган касбий таълимни ривожлантириш, мактаб билан ишлаб чиқариш ўртасидаги ҳамкорликни мустаҳкамлаш, ижтимоий кам таъминланган оилалар ва ишчилар учун касбий таълимни кучайтириш, олий таълим учун ўсмирлар имкониятларини яхшилаш, ахборот асрида таълим бошқаруви ва уни молиялаштириш халқаро таълим алмашинувини мустаҳкамлаш каби долзарб масалаларга катта эътибор қаратилди¹⁵.

Кореяда олий таълим муассасаларига қабул қилиш қаттиқ назорат остида бўлиб, ҳар бир даъвогарнинг маълум бир коллеж ёки университетга мувофиқлиги талабанинг таълимни ўзлаштириш қайдлари ва стандартлаштирилган миллий тест натижалари орқали белгиланади.

1999 йилги маълумотга кўра, Кореяда жами бўлиб 350 та олий ўқув юрти

¹⁵ Comparative Education Review. By the Comparative and International Education Society. 1994.

фаолият олиб борган. Мамлакатда расмий равишда олий ўқув юртларининг 5 та тури (ҳарбий ва диний ўқув муассасаларини ҳисобга олмаганда) мавжуд: университет, коллежлар, ўқитувчилар институти, очик университетлар ҳамда сиртки университетлар.

1.1.1-чизма.

Корея ўқув юртларининг турлари¹⁶ (2017 йилги маълумот)

№	Ўқув юртлари	Ўқув юртлари сони
1	Университетлар	162
2	Коллежлар	174
3	Сиртки университетлар	2
4	Ўқитувчилар институти	13
5	Очик университетлар	22
	Жами:	373

2018 йилги маълумотга асосан эса олий таълим муассасалари сони 375 тага етган.

Ушбу тизимда таълим тўрт йилдан иборат бўлган университетлар юқори ўринни эгаллайди. Университетларнинг битирувчиси таълим муддати икки йил бўлган магистратурага кириш ҳуқуқига эга бўлади.

Келажакда мактабларда ишлаш учун педагоглар тайёрлайдиган ўқитувчилар институти университетларга яқин туради.

Мамлакатда ягона сиртки олий ўқув юрти - Сеулдаги сиртки университет ўзига ҳос аҳамиятга эга. “Очик университетлар” нинг вазифаси ҳам шунга ўхшаш бўлиб, уларга ишлаб чиқаришда ишлаётганларгина кириши мумкин, уларда кириш имтиҳонлари йўқ. Жанубий Кореяда коллежларнинг асосий вазифаси малакали ишчилар ёки бўғин идора хизматчиларини тайёрлашдир. Талаба коллежни тугатгач, назарий жиҳатдан бирданига университетнинг иккинчи ёки учинчи курсига кириш учун ҳаракат қилиши мумкин. Шу билан бирга махсус ўтиш имтиҳонини топшириб, бошқа мутахассислик бўйича ҳам кириши мумкин.

Бакалаврият. Ўқиш муддати 4 йил. Талабалар 140-150 кредит соат атрофида таҳсил оладилар. Тиббиёт соҳасида ўқиш 6 йил давом этади ва 180 кредит соат ўқишади. Ўқиш тугагач, бакалавр даражасини олганлиги ҳақидаги диплом берилади. Типик йирик корейс университетлари таркибида 10 тадан 20 тагача факультетлар бор. Факультетлар америкача термин билан “колликлар”, яъни корейсча “тэхак” деб аталади. Кореяда ўқув жараёнига ахборт технологияларини жорий қилишга алоҳида эътибор берилади. Натижада Жанубий Корея дунёда ўз мактаб ва таълим муассасаларини компьютер ва интернет билан тўлиқ таъминлаган иккинчи давлатга айланди.

Магистратура. Ўқиш муддати 2-3 йил. Ўқиш якунида талабалар диссертация ёқлайдилар. Тиббиёт соҳасидаги талабалар Тиббиёт мактабининг барча талабларини бажариб, миллий имтиҳон топширадилар. Ўқиш якунида

¹⁶ Comparative Education Review. By the Comparative and International Education Society. 1994.

магистрлик даражаси берилади.

Докторантура. Ўқиш муддати 3-4 йил. Ўқиш якунида докторлик диссертацияси ҳимоя қилинади, оғзаки ёки соҳага мос имтиҳон топширилади.

1.1.2-чизма.

№	Босқичлар	Ўқиш давомийлиги	Мажбурийлиги
1	Бошланғич мактаб	6 йил	Ҳа
2	Ўрта мактаб	3 йил	Ҳа
3	Юқори мактаб	3 йил	Йўқ
4	Касбий таълим(коллеж)	2 йил	Йўқ
5	Олий таълим(университет)	4 йил	Йўқ

1.1.4. Бельгия таълим тизими¹⁷.

№	Таълим босқичлари	Ёш
1	Бошланғич мактаб	6-12
2	Ўрта мактаб	12-16
3	Ўрта касбий мактаб	16-18
4	Олий мактаб	18-23

Мактабгача таълим

Бельгияда МТ 2,5 ёшдан бошланади. Ушбу белгиланган ёшга етганда болаларни МТга беришади, шу сабабли гуруҳдаги болалар сони йил давомида ўзгариб боради. МТ гуруҳларининг асосий мақсади: болаларнинг билиш, билим орттириш (когнитив), коммуникатив ва ижодий қобилиятларини ривожлантириш ҳисобланади. Машғулотлар ойин шаклида олиб борилади. Мактабгача таълим мажбурий таълим дастурига киритилмаган бўлсада, Бельгияда тахминан 90%гача бўлган болалар унда таҳсил олишади. Кўп ҳолларда мактабгача таълим муассасалар бошланғич мактабларга уйғунлашган бўлади. Болалар 6 ёшга этганда бошланғич мактабнинг биринчи синфига ўқишга киради.

Мактаб

Мактаб таълими даври 2 та – бошланғич ва ўрта мактаб босқичига бўлинади. Бошланғич мактаб, ўз навбатида, 3 та 2 та синфли босқичдан иборат. Бу даврда болалар арифметика, ўқиш, ёзиш, мусиқа, тарих ва баъзи бошқа фанлардан таълим олишади. Дарслар 8.30 да бошланиб, 15.30 гача давом этади. Соат 12.00 дан 13.00 гача тушлик учун танаффус берилади. Чоршанба куни тушликдан сўнг, шанба ва якшанба кунлари дам олиш кунлари ҳисобланади.

Брюсселдаги фламанд мактаб дастурига биринчи ёки иккинчи синфдан бошлаб, француз тилини ўқитиш киритилган. Қолган фламанд мактабларининг кўп қисмида бу фан бошланғич мактабнинг 3-босқичида ўргатилади.

¹⁷ National Student Fee and Support Systems in European Higher Education.- 9 p.

Мамлакатнинг француз тилида сўзлашувчи қисмида ўқувчининг хоҳишига кўра инглиз ёки нидерланд тиллари ҳам ўргатилади. Герман тилида сўзлашувчи қисмида француз тили мажбурий тарзда ўқитилади. Шунингдек, Бельгияда, белгиланган ижтимоий гуруҳ (денгизчи ва дипломатлар болалари)га йўналтирилган қатор хусусий мактаблар ҳам фаолият кўрсатади.

Ўқувчилар бошланғич мактабни тугатиб, худди шундай 3 та 2 йиллик босқичдан иборат ўрта мактабга ўтадилар. Бу босқичда ўқувчилар фанларни маълум гуруҳлар орасидан танлашлари шарт бўлади ва бу танлов маълум даражада уларнинг дарс жадвалини аниқлаб беришга асос бўлади. Дарс жадвалидан бу танланган фанлардан ташқари ҳамма учун мажбурий фанлар ҳам жой олган. Масалан, давлат тили ва жисмоний тарбия фанлари ва ҳоказо.

Бельгия ҳудудида 4 типдаги ўрта мактаблар фаолият юритади:

Умумий таълим берувчи ўрта мактаб (Алгемеен Сесундаир Ондервижс, (АСО)). Мазкур типдаги муассасалар ўқув дастурида мактаб битирувчиси 6 йил тўлиқ таълим олиб, ўқишни олий ўқув юртида давом эттириши кўзда тутилган. Меҳнат бозорида АСО тугатганлик тўғрисидаги дипломли шахсларга эҳтиёж мавжуд эмас, чунки мазкур типдаги муассасаларда таълим кўп ҳажмли назарий билимлар бериш фанларга қаратилган бўлиб, амалий ва касбий тайёргарлик кўзда тутилмаган.

Техник ўрта мактаблар (Течнисч Сесундаир Ондервижс, (ТсО)) иккита: ТТК ва СТК каби “типча”га бўлинади. И “типча”даги мактабларда таълим техник жиҳати томонига йўналтирилган, ИИ “типча”га - амалий муассасаларга ихтисослашган. Мазкур таълим муассасаларда математика, тиллар, тарих, табиий фанларга урғу берилади, лекин АСОга нисбатан билим ҳажми камроқдир. СТК битирувчилари меҳнат бозорига чиқишга тайёр, ТТК битирувчилари эса, одатда, ўқишни давом эттиришни: ихтисоси бўйича бир йил қўшимча таҳсил олиш, туризм, савдо, соғлиқни сақлаш каби соҳалар бўйича бакалавр ёки ҳаттоки магистр даражасини олишни афзал кўришади.

Касбий-техник ўқув юртлари (Бероепс сесундаир ондвервижс (ВСО)) дурадгор, заргар, ғишт терувчи (қурувчи) уста каби ўзига хос мутахассисликлар бўйича таълим таклиф этишади. ВСО — фақат белгия ўрта таълимида мавжуд бўлган таълим муассасаси типидир, бундан кейин олий таълим олиш имконияти кўзда тутилмаган. Агарда ушбу таълим муассасаси битирувчиси қўшимча йил (7 ёки 8) ўқиш истагини билдирса, бу қўшимча ўқув йилидан кейин битирувчига ТсО дипломига эквивалент бўладиган диплом беришади.

Ўрта бадиий таълим муассасалари (Кунст сесундаир ондвервижс (КСО)). Ушбу ўқув юртлар санъат соҳаси бўйича олий маълумотга эга бўлиш учун университет ёки коллежга ўқишга кириш учун талабаларни тайёрлайдилар. Танлаган йўналишига қараб, актерлик маҳорати, хореография, мусиқа ёки тасвирий санъат устувор бўлиши мумкин.

Бельгияда олий таълим: университетлар ва олий мактаблар¹⁸.

Бельгия олий таълими ўзининг кўхна анъаналарига эга. Ўқитиш жараёни ва замонавий илм-фанни ривожлантиришнинг муҳим йўналишлари бўйича фундаментал ва амалий тадқиқотларни ўтказиш ўртасидаги боғлиқлик Бельгия таълим тизими учун анъанавий ҳисобланади. Бельгияда ўқишни танлаш жараёнида эътиборни, асосан, ишлаб чиқариш (масалан, технологиялар) ва бизнес (халқаро бизнес, иқтисодиёт, бошқарув, ҳуқуқ, молия ва бошқа)лар билан боғлиқ бўлган дастурларга қаратиш керак бўлади. Бунда, албатта, таълим олиб бориладиган тилни билиш тўғрисида далиллар бўлиши керак. Бельгиядаги таълим халқаро бизнесга йўналтирилганлиги олий ўқув юртлари битирувчилари учун катта имконият беради.

Бельгия таълимига француз, фламанд ва немис ҳамжамиятлари жавобгар. 6 ёшдан 16 ёшгача ва кечки мактабларда 18 ёшгача бўлган барча болалар учун таълим мажбурий ва бепулдир. Саводсизлик деярли тугатилган. Бельгияликлар болаларининг ярими хусусий, аксарият қисми католик черковларга тегишли бўлган мактабларда таҳсил олади. Қарийб барча хусусий мактаблар давлат томонидан томонидан ёрдамга бериладиган маблағ – субсидия билан таъминланади.

Мактаб таълимининг биринчи босқичи - олти йиллик бошланғич мактаб ҳисобланади. Ўрта таълим аксарият ҳолларда учта икки йиллик босқичдан иборат бўлиб, унинг дастлабки тўрт йили мажбурийдир. Биринчи ва иккинчи босқичлар ўқувчиларининг таҳминан ярми умумпедагогик тайёргарлик, бадиий таълим олишади ёки техник ёхуд хунармандчилик тайёргарликдан ўтади; бошқалар эса таълимнинг умумий курсини ўташади. Охириги гуруҳининг таҳминан ярим ўқувчилари битиргандан кейин университетга кириш ҳуқуқини берувчи ўрта мактабнинг олий босқичида таълим олишни давом эттирадилар.

Бельгияда 7 та академия ва 8 та университет фаолият кўрсатади. Бельгияда олий таълим қадимги анъаналарга эга: биринчи олий ўқув юрти - Лувен католик университети ҳисобланади. У 1425 йили Мартина В папаси ташаббуси ва брабант герцоги Жана ИВ кўрсатмасига биноан ташкил топган. 1517 йили эразм Роттердам ҳам Лувенда уч тил (иврит, лотин, грек) мактабига асос солди ва унинг намунасида Парижда Франция коллежи яратилди.

Ҳозирги кунда Бельгиянинг аҳолиси 10 млн.дан ортиқ кишидан ташкил топган бўлиб, у эрда қарийб 180 та олий таълим муассасасида 280 минг нафар талаба таҳсил олади. 1970 йили франтсуз тилида сўзлашиладиган Валлония, нидерланд тилида сўзлашувчи Фландрия, икки тилда сўзлашиладиган Брюссель ва немис тилида сўзлашиладиган Германия билан чегарадош бўлган Валлония шарқидаги туман 4 та лингвистик ҳудуд мамлакат конституциясида мустақамланди.

Ўша вақтдан бери маориф федерал вазирлиги фақатгина ўрта таълимнинг мажбурийлигини назорат қилади ва барча босқич бўйича таълим тўғрисидаги диплом ва сертификатларни беришнинг талабларини белгилайди. Таълим бўйича бошқа масалалар тиллар ҳамжамияти ваколатига киради. Шундай қилиб, олий

---

¹⁸ National Student Fee and Support Systems in European Higher Education.- 9 p.

таълим масалалари Фламанд ҳамжамиятининг таълим ва давлат хизмати Вазирлиги, Франтсуз ҳамжамиятининг олий таълим, илмий тадқиқотлар, халқаро алоқалар ва спорт Вазирлиги ҳамда Немис тилида сўзлашувчи ҳамжамиятнинг таълим, маданият, илмий тадқиқотлар, ҳайкаллар ва диққатга сазовор жойлар Вазирлиги ваколатидадир.

Университет типигаги ўқув юртлар ва Олий мактаблар¹⁹.

1970 йил 7 июлдаги қонунга мувофиқ ООЮлар университет типигаги ўқув юртлар ва Олий мактабларга бўлинади. Аслини олганда 7 та Бельгия университети фаолият юритади: Льеж давлат, Монсе-Енодаги Университет, Гент давлат, Брюссель эркин (франтсуз тилида ва алоҳида фламанд), Лувен католик (франтсуз тилида ва алоҳида фламанд). Улар қаторида бир нечта хорижий университет бўлимлари (Брюссель ва Антверпенда), ҳамда университетга тенглаштирилган қатор Бельгия ООЮ (одатда улар университет факультети, марказ, бирлашма ёки жамғарма номларига эга) фаолият юритади.

ООЮларнинг бир қисми - юқорида номлари қайд этилган ҳамжамиятлар ҳукуматлари бюджетидан молиялаштириладиган давлат, ёки «расмий» ўқув юртлар. Бошқалари шахсий маблағлар ҳисобидан - хусусий, шахс ёки ташкилотлар томонидан очилган ва “мустақил”, “еркин” номларига эга бўлишган. Уларнинг аксарияти Белгияда, анъанага кўра, таълимнинг барча босқичларини, шу жумладан олий таълимни, ташкил этиш ва молиялаштиришда катта аҳамиятга эга бўлган Рим католик черкови раҳбарлигида очилган. Баъзи мустақил ўқув юртлар, хусусан, католик университетлар ҳамжамиятлар ҳукуматлари кўмагидан фойдаланишади.

Брюсселдаги мустақил университет - Нидерланд тилида ўқитиладиган университет ҳисобланади. 1970 йили нидерланд тилидаги факультетлар 1834 йили ташкил этилган Брюссель эркин университети таркибидан алоҳида университет бўлиб ажралиб чиққан. Ушбу университетлар номларидаги “еркин” сўзи уларнинг мустақил ўқув юрти эканини билдиради.

Ҳар иккала типдаги университет этарли маблағга эгаллиги сабабли Бельгиядаги ҳеч бир ўқув юртлари тармоқларига давлат ва католик черковга тегишли эмас.

Улар эркин илмий тадқиқотлар принтсипига бойсинади ва шиорлари ҳам бир хил: “Қаронғиликни илм билан енгиш”. БЕУ, юқорида қайд этилганидек, 1834 йили ташкил топилган ва таълими фақатгина франтсуз тилида, 1934 йилдан бошлаб голланд тилида олиб борилади. 1970 йили эса Нидерланд тилида ўқитиладиган факультетлар эркин университетларига ажратилади. Шундай бўлсада ҳар иккала университет ўзаро ҳамкорлик дастурини амалга оширади. Факультетлари:

- ҳуқуқ ва криминология;
- иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий фанлар;
- психология ва педагогика;
- табиий фанлар;

---

¹⁹ National Student Fee and Support Systems in European Higher Education.- 9 p.

- тиббиёт ва доришунослик;
- файласуф ва филология;
- техник (муҳандислик) фанлар;
- жисмоний тарбия;
- ўқитувчиларни тайёрлаш фанлараро гуруҳ.

Шунингдек, университетга тенглашган ўқув юртлар таркибига Қиролнинг ҳарбий мактаби ҳам киради. Университет дипломи мавжудлиги амалдаги қонунчиликка мувофиқ маълум давлат мансаб, лавозимларини эгаллаш ва жамоат аҳамиятига эга (адвокат, врач ва бошқа) мутахассисликлар бўйича фаолият юритиш учун рухсат олиш учун керакдир. Алоҳида ҳолатларда Белгия университетлари чет элликларга Белгияда ишлаш ҳуқуқига эга бўлмаган диплом беришади. Университетда таълим олиш энг кам муддати 4 йилдир, лекин баъзи мутахассисликлар бўйича 10-12 йил таҳсил олиши мумкин.

Университетдаги ўқишлар кўп поғоналидир: университетда таълим олишнинг ҳар бир даври ёки тцикли университет илмий даражасини олиш учун қуйидаги даражаларини олиши билан тугатилади:

Курс	Давомийлиги	Даража
(Таянч)-Базавий	2 йил	кандидат (таълимнинг бошқа тизимида бакалавр дипломига мос келади)
Асосий	3 йил	лицензиат (таълимнинг бошқа тизимида магистр дипломига мос келади)
Қўшимча	2 йил	доктор (мутахассис)
Олий	2 йил	олий таълим агрежеси

“**кандидат**” даражаси - 2 ёки 3 йиллик таянч таълим олганидан кейин берилади. Бу 1-цикл ҳисобланади (кейин эса таълимнинг 2-цикли, яъни ихтисос (соҳа) бўйича тайёрлаш бошланади;

“**лицензиат**” - бакалавр даражасига мос келади, мутахассислиги бўйича 2 ёки 3 йиллик қўшимча таълим олиши ва илмий иш ёзганидан кейин берилади.

Баъзи фанлар бўйича кўп муддатли ўқишдан кейингина ушбу даражага эришиш мумкин: муҳандислик, фармацевт, ҳуқуқ соҳалари бўйича мутахассисликлари учун - 3 йил ёки медицина, жарроҳлик ва доялик (акушерлик) ихтисослиги бўйича доктор унвонига эга бўлиши учун 4 йил ўқишлари шарт.

“**доктор**” - магистр даражасига тўғри келади, мазкур даражага “лицензиат” даражасини олгандан кейингина камида яна 1 йил таҳсил олиб, диссертацияни ёзиб, албатта уни ёқлаш талаб этилади.

“**олий таълим агреже**”си - ушбу иерархия (кетма-кетлик)нинг олий даражаси ҳисобланади ва у докторлик даражасини олиб, 2 йил муддат ўтишидан кейингина берилиши мумкин.

Университетларда, шунингдек университетдан кейинги таълим ёки, одатда, давомийлиги 2-3 йил бўлган “3-чи цикл (босқич) таълими” бордир. Мазкур таълим турининг мақсади инсонларга кўшимча таълим ёки даража олиш учун имконият яратиш ҳисобланади. Баъзи фанлардан университет даражасига эга бўлиш учун кечки ёки дам олиш кунлари курслари ташкил этилиши орқали ёши катта бўлган кишиларга имконият яратилади. Баъзи университетларда таълимнинг “алмашиб келиш”и, яъни таълим олиш жараёни ишлаб чиқаришдаги амалиёт билан алмашиб келади ва “танаффусли таълим” каби шакллари мавжуд. Белгия олий мактаб тизими учун таълим жараёни билан замонавий фанни ривожлантиришнинг муҳим йўналишлари бўйича амалий тадқиқотларнинг боғлиқлиги анъана бўлиб қолган.

Илм, фанни ривожлантириш учун университетларнинг бюджетидан 40% гача бўлган миқдордаги маблағ ажртилади. Илмий тадқиқотларининг молиялаштирилиши вазирлик, саноат ва қишлоқ хўжалигида илмий-тадқиқотларга кўмак Институтини йўналишлари бўйича давлат маблағлари, илмий тадқиқотлар Миллий жамғармаси, шунингдек турли хил компания, жамғарма ва ассотсиациялар йўналиши бўйича хусусий (шахсий) манбалар ҳисобидан амалга оширилади²⁰.

1995 йил 8 августдаги “Олий мактабларда таълимни ташкил этиш тўғрисида”ги Декрет “узун” ва “қисқа” типдаги таълимни белгилаб берди. Шунини алоҳида таъкидлаш керакки, олий ўқув юрти номидаги “институт” ёки “университет” сўзлари мазкур ўқув юрти ўз битирувчиларига олий маълумот беради дегани эмас. Қисқа муддатли таълим 3 йиллик (баъзи ҳолларда санъат ва тиббиёт соҳалари бўйича 4 йил) муддатли бир тциклдан иборат бўлади. Назарий қисмини ўқитиш навбатма-навбат лаборатория, устахоналардаги амалий машғулотлар билан биргаликда олиб борилади.

Кўпинча фермер, бухгалтерия, ҳамшира, мактаб ўқитувчиси, механик, кутубхоначи, фотограф, котиба каби мутахассисликларда ўқишнинг 1-йилидан бошланади.

Узоқ муддатли олий таълим, баъзи ҳолларда университет даражадаги, узоқ муддатли таълим билан ҳам номланадиган ҳар бири давомийлиги 2 йилдан иборат 2 тциклдан иборат.

Белгия олий ўқув юртлари томонидан берилган барча дипломлар эвропа Иттифоқи давлатлари, шунингдек Исландия, Норвегия, Туртсия ва Мальта мамлакатларида эътироф этилади.

Биринчи босқич Градуе диплом берилиши билан якунланади. Иккинчи поғона таҳсилдан кейин Лисенсие дипломи берилади. Институт ва университетларнинг иккинчи поғона битирувчилари учун ягона бўлиб, умумий ҳисобланган учинчи поғонадан кейин битирувчига (Ингенеурдипломе) дипломли муҳандис даражаси берилади. Аслида, олий таълим секторлари оралиғидаги чегаралар ўзгалар учун ёпиқ, маҳдуд эмас ҳамда талабалар навбатдаги таълим босқичини ўз мутахассислигига мос келадиган ҳоҳлаган олий ўқув юртида давом эттириши мумкин.

---

²⁰ National Student Fee and Support Systems in European Higher Education.- 9 p

ОЎЮга кириш имтихонлари мавжуд эмас: таҳсил олиш учун ёзилиш тизими мавжуддир. Баъзи ОЎЮлар келажак талабалари учун қўшимча равишда тест синовларини ўтказишади.

1.1.5. Франция таълим тизими²¹.

Франция жаҳондаги иқтисодий ривожланган мамлакатлар ичида етакчи ўринлардан бирини эгаллайди. Унинг таълим тизимлари ҳам қадимий ва бой тарихга эга. Бу мамлакатда «Таълим ҳақидаги» қонун дастлаб 1955 йилда қабул қилиниб 1975 йилда унга қатор ўзгартиришлар киритилган.

Франция давлатининг ҳозирги даврда амал қилинаётган «Таълим ҳақидаги қонун»и 1989 йил 10 июлда қабул қилинган бўлиб, унинг ўзгартирилишига таълим стратегиясида рўй берган ўзгаришлар мамлакатнинг ички ташқи сиёсатида ислохотлар юзага келган Иқтисодий шароитлар чет эл педагогикасидаги илғор технологияларнинг мамлакат таълим тизимларига кириб келиши ўқув предметларининг интеграциялари ва бошқалар сабаб бўлди.

Францияда таълимнинг асосий мақсади шахсни ҳар томонлама камол топишини таъминлаш, уни мустақил фаолиятга тайёрлаш, бозор муносабатлари шароитида ўқувчиларни тадбиркорликка ишбилармонлик ва омилкорликка ўргатиш шунга яраша касб-корга эга қилишдан иборатдир. Бу ерда:

1. Давлат мактаблари;
2. Хусусий мактаблар;
3. Оралиқ мактаблар мавжуд.

Ўқитиладиган предметлар ичида француз тили ва адабиёти ўқиш ва ёзув алоҳида аҳамиятга молик бўлиб ҳисобланади. Улар учун дарс вақтининг 30% ажратилади. Ўртача ҳафталик соатлар 26 соатдан иборат дарснинг давомийлига эса 60 минут. Ўқув йили 5 чоракка бўлинади. Француз мактаблари бошланғич синфларда ўқиш эрталабки ва тушдан кейин эса математика ва бошқа предметлардан сабоқ оладилар.

Математика она тили ва адабиёти база предмети тарих, география, меҳнат, жисмоний тарбия предметлари эса ривожлантирувчи предметлар ҳисобланади.

Франция таълимида болаларнинг гўдаклик чоғиданоқ мактабда ўқитиш учун тайёр ҳолда олиб келиш ғоят муҳим масала ҳисобланади. Бу босқичда тарбияланувчилар қуйидагича табақалаштирилган: кичик гуруҳ (2-4 ёш), ўрта гуруҳ (4-5 ёш), катта гуруҳ (5-6 ёш). Мактабга тайёрлов гуруҳи (5-6 ёш) бўлиб, уларга Францияда 100% шу ёшдаги болалар қамраб олинган. Болаларни мактабга тайёрлаш учун алоҳида дастур ва дарсликлар мавжуд.

Франция бошланғич таълим мактабларига 6 ёшдан 11 ёшгача бўлган болалар жалб қилинадилар. Бошланғич мактаб бепул ва мажбурий. Унинг вазифаси ўқиш, ёзиш ҳисоблаш малакасини беришдир. Ўқув машғулотлари эрталаб соат 9 дан 12 гача ҳамда соат 14 дан 16 гача 5 соат давом этади. Мактабда овқатланиш пуллик лекин жуда арзонлаштирилган нархларда. Бошланғич синфларда ўқиш уч босқичда амалга оширилади:

²¹ National Student Fee and Support Systems in European Higher Education.-20 p

1. Тайёрлов босқичи;
2. Элементар курс (бу босқич икки йил давом этади);
3. Чуқурлаштирилган босқич.

Тайёрлов босқичи - 1 йилга мўлжалланган. Бунда болалар ҳисоблашга ўқиш ва ёзишга, куйлашга, ўйлашга, табиат манзараларини томоша қилишга ва ундан баҳра олишга жисмоний машқлар билан машғул бўлишга мактабнинг турли спорт тadbирларида иштирок этишга мусиқа ва меҳнатга ўргатилади.

- Навбатдаги босқич — элементар курс бўлиб бу босқичда ўқиш 2 йил давом этади. Бунда ўқувчиларнинг тайёрлов циклида предметлар бўйича олинган билимларни янада такомиллаштирилади.

- Бошланғич мактабнинг 3 - босқичи — чуқурлаштириш босқичидир. Бунда ўқувчиларнинг тайёрлов ва элементар босқичдаги билимлари янада чуқурлаштирилади. Француз мактабларининг бошланғич босқичида «Гражданлик таълими» «Нафосат таълими» ҳам ўқитилади. Нафосат таълимига мусиқа тасвирий санъат спорт киритилган. Ўқувчилар билан яқка тартибда ишлаш уларни рағбатлантириш шахсий қобилият ва имкониятларини рўёбга чиқариш таълимда узлуксиз ва ворисликни таъминлаб бериш бошланғич синф ўқувчиларига кўйилган бош талабдир.

Ўқув дастурининг мазмунини бевосита ўқитувчининг ўзи белгилайди. Бир сўз билан айтганда ўқитувчи болалар билимига тўла масъул экан унинг услуб танлашига мустақил ҳаракат қилишига ҳам тўла эркинликлар берилади.

1990 йилдаги ҳукумат қарорига мувофиқ мактабгача тарбия ва бошланғич таълимига модуллаштириш, болаларнинг билимига у ёки бу фанга мойиллигига қараб табақалаштириш, дарс жадвалини ҳам шу асосда тузиш ҳуқуқи берилади. Бундай дарс жадваллари йиллик ярим йиллик чораклик асосида тузилиши ҳам мумкин.

Ўқувчилар 11 ёшда бошланғич мактабни тугаллаб ўрта мактабга ўтадилар. Ўрта таълим эса коллежлар ва лицейларда амалга оширилади. Ўрта таълим икки босқичда :

Биринчи босқичда куйидаги предметлар ўргатилади: француз тили ва адабиёти, чет тили (инглиз, немис, испан, италян тиллари), тарих, Франция географияси математика, тиббий фанлар.

Шундай қилиб 6-5-синфлар умумий ўрта таълим беради: 4-3-синфларда ўқувчиларга қобилияти ва мойиллигига қараб билим берилади. Биринчи босқич яқунлагач ўқувчилар касбий йўналишлари бўйича гувоҳнома оладилар.

Шундан кейин ўқувчилар 15 ёшдан 18 ёшгача таълим оладилар. Ўқиш 3 йил давом этиб 2- синф кичик 1- синф ўрта ва яқунловчи синфларга бўлинади.

Ўқувчилар умумий таълим ва техник лицейларни тугатганларидан сўнг бакалавр унвони ва диплом иши учун имтиҳон топширадилар. Ана шундай дипломга эга бўлганларгина олий ўқув юртларига кириш ҳуқуқини қўлга киритадилар.

Францияда талабалар педагогика, политехника институти, олий маъмурий мактабларга кириш учунгина имтиҳон топширадилар. Бундан ташқари шу касбга мойиллиги ҳам алоҳида синаб кўрилади. Бошқа олийгоҳларга ва университетларга эса бакалавр дипломи бўлган ёшлар имтиҳонсиз қабул

қилинаверади.

Францияда олий маълумот ва ихтисос берувчи олий технологик институтлар мингдан ортиқ. Улар одатда саноат маиший хизмат кўрсатиш информатика мутахассисликларига ихтисослашган. Ўқиш муддати 2 йил бўлиб саккиз ҳафталик ишлаб чиқариш амалиётини ҳам кўзда тутаяди.

Сиртқи таълим шахобчалари жуда кенг бўлиб у 500 турдаги ўрта олий профессионал маълумот беришни тавсия эта олади.

Францияда мактаб раҳбарлиги лавозимига эришмоқ учун таълимга раҳбарлик қилишдан сабоқ берувчи махсус марказларда ўқийдилар. Бундай марказларда улар раҳбарлик қилиш, мактаб иқтисодиётини бошқариш, таълимдаги юридик масалалар қонунчилик ота-оналар билан ишлаш, маданий оқартув ишларини ташкил этиш, жамоада яхши психологик муҳитни барпо этиш каби жиҳатларни ўрганади ўқиш яқунлангач суҳбатдан тест имтиҳонларидан ўтадилар.

Франциянинг таълим²² тизими бой ва қадимий тарихга эга. Бу ерда "Таълим ҳақида"ги Қонун дастлаб 1955 йилда қабул қилиниб, 1975 йилда унга бир қатор ўзгартишлар киритилган.

Франциянинг ҳозирги даврида амал қилмаётган "Таълим ҳақида"ги Қонуни 1989 йил 10 июлда қабул қилинган. Францияда таълимнинг асосий мақсади шахсни ҳар томонлама камол топишини таъминлаш, уни мустақил фаолиятга тайёрлаш, бозор муносабатлари шароитида ўқувчиларни тадбиркорликка, ишбилармонлик ва омилкорликка ўргатиш, шунга яраша касб-корга эга қилишдан иборатдир.

Мамлакатда мактаблар давлат, хусусий, оралиқ мактабларига бўлинади. Ўқитиладиган фанлардан француз тили ва адабиёти, ўқиш ва ёзишга 30 фоиз ажратилган. Умуман, 45 фоиз дарслар гуманитар йўналишда, қолганлари табиий фанлардир.

Синфларнинг ўртача ҳафталик дарслари 26 соатдан иборат, дарсларнинг давомийлиги эса 60 минут, синфлардаги болаларнинг ўратча сони 35-40 та, ўқув йили 5 чоракка бўлинади.

Бошланғич синфлардаги ўқиш эрталабки ва тушдан кейинги қисмларга бўлинади. Эрталаб ўқувчилар она тилидан, тушдан кейин эса математика ва бошқа предметлардан сабоқ оладилар. Франция мактабларида она тили ва адабиёти ҳамда математика база предметлари, тарих, география, меҳнат таълими, жисмоний тарбия предметлари эса ривожлантирувчи предметлар ҳисобланади.

Таълим тизимлари. Франция таълим тизимининг дастлабки босқичини мактабгача тарбия ташкил этади. Бу босқични "Оналар мактаби" деб ҳам юритилади. Бундан кўзланган асосий мақсад болаларнинг мактабдаги шароитини ўз шароити билан яқинлаштириш, уларга оиладагидек илиқ муносабатни шакллантиришдан иборат. Уларни мустақил ҳолда ҳамм, мактабларнинг бошланғич синфлари базасида ҳам ташкил этилган. Франция таълим тизимида болаларнинг гўдаклик чоғиданоқ мактабда ўқитиш учун тайёр

---

²² National Student Fee and Support Systems in European Higher Education.-20 p

ҳолда олиб келиш ғоят муҳим масала ҳисобланади.

Мактабгача тарбия босқичида тарбияланувчилар қуйидагича табақалаштирилган:

Кичик гуруҳ 2 ёшдан 4 ёшгача;

Ўрта гуруҳ 4 ёшдан 5 ёшгача;

Катта гуруҳ 5 ёшдан 6 ёшгача.

5-6 ёшлилар мактабга тайёрлов гуруҳи бўлиб, уларга Францияда 100 фоиз шу ёшдаги болалар қамраб олинган. Болаларни мактабга тайёрлаш учун алоҳида дастур ва дарсликлар мавжуд.

Бошланғич таълим²³.

Францияда бошланғич мактабларга 6 ёшдан 11 ёшгача бўлган болалар жалб қилинадилар. Бошланғич таълим барча учун мажбурий ва бепул.

Бошланғич таълимга қўйилган асосий талаб ўқувчиларга ифодали ўқиш, ёзиш, ҳисоблаш малакасини беришдан иборатдир.

Францияда таълим олаётган чет эл фуқаролигига мансуб кишиларнинг фарзандларига уларнинг ватани, халқи, тарихи, тили ва адабиётини ўрганиш учун факултатив курслар ташкил этиш ҳам кўзда тутилган. Бошланғич синфлада ўқиш 5 йил бўлиб, ўқиш 3 босқичга бўлинади:

- Тайёрлов босқич - 1 йил. Бунда болалар ҳисоблашга, ўқиш ва ёзишга, куйлашга, ўйлашга, табиат манзараларини томоша қилишга ва ундан баҳра олишга, жисмоний машқлар билан машғул бўлишга мактабнинг турли спорт тадбирларида иштирок этишга, меҳнат қилишга ўргатиладилар. Ўқиш машғулотлари эрталаб соат 9 дан 12 гача, ҳамда соат 14 дан 16 гача 5 соат давом этади. Овқат пуллик, лекин жуда арзонлаштирилган.

- Иккинчи босқич -элементар курс бўлиб, бу 2 йил давом этади. Тайёрловдаги билимлар янада такомиллаштирилади. Тайёрлов бўлимида бир ўқитувчи ишласа, элементар босқичда 2 ўқитувчи (ҳар бири бир йилдан) ишлайди.

- Учинчи босқич- чуқурлаштирилган босқич. Бунда ўқувчиларнинг тайёрлов ва элементар босқичдаги билимлари янада чуқурлаштирилади. Дастурларда ўқув предметларининг барчасига уч босқич бўйича аниқ, алоҳида-алоҳида талаблар қўйилади.

Масалан:

Ўқиш

1-босқичда ўқувчи:

1. босмадан чиққан барча нашрларни (китоб, газета, журнал, луғат, эълон, хат) бир-биридан ажрата олиш;

2. Хатни ўқиш тамойилларини (сатр боши, сарловҳа, боб, бетларнинг кетма-кетлиги)ни ўрганиб олиш;

3. Матн таркибини аниқлай олиш;

Мустақил машғулотларда китоблардан, луғатлардан фойдалана олиш.

2-босқичда:

1. Ўтилган материал мазмунини элементар баён қилиб бера олиш;

---

²³ National Student Fee and Support Systems in European Higher Education.-20 p

2. Матнда иштирок этган шахсларни аниқлаш, номини билиш, тасвири бериш;

3. Синтетик таҳлил қила билиш (урғу, тиниш белгилари).

3-босқичда:

1. Ифодали, тез ва аниқ, овоз чиқариб ҳамда ўзича ўқиш, ўқиш қоидаларини тўла шакллантириш, саволларга оғзаки ва ёзма жавоб қайтариш, расмларни изохлаб бериш;

2. Матндаги ноаниқ сўзларни аниқлаш ва уни тез таржима қилишни билиш;

3. Синф кутубхонасини ташкил этишда иштирок этиш;

4. Баён қилинган ахборотни тинглаш ва тўғри қабул қилиш;

5. Сўзларни оғзаки ва ёзма фонетик таҳлил қилиб бериш;

6. Соддалаштирилган матнлар билан ишлашни билиш.

Бошланғич мактабнинг уч босқичда ўқув жараёнида тарих, география бўйича ҳам жиддий талаблар асосида билим берилади.

Франция мактабларининг бошланғич синфларида фуқаролик таълим предмети ҳам ўқитилади. Бунинг мазмуни шундан иборатки, ўқувчилар оила, мактаб, синф олдида маълум бир масъулият сезишлари лозим. Уларни ёшлигиданок ўз дўстларини, синфдошларини, оила аъзоларини ҳурматлаш, улар меҳнатини қадрлаш, жамоатчилик ишида ўзини тутиш каби инсоний ҳислатларни сингдиришдан ташқари, ижтимоий, иқтисодий, сиёсий ҳаёт, бошқариш ишлари тузилиши, шаҳар мери, шаҳар кенгаши уларнинг вазифалари, сайлов тизимлари, сайлоолди компаниясининг қўйилиши, моҳияти ва бошқалар ўргатилади.

Ўқувчилар ўз мамлакатининг сиёсий ҳаётининг англаб етишлари, у ҳақда элементар фикр беришни билишлари лозим. Франция мактабларида нафосат таълимига ҳам алоҳида аҳамият берилади, бу таълим уч таркибдан иборат: мусиқа, тасвирий санъат, спорт.

Таълим турли цикллар орқали амалга оширилади. Таълимни цикллаштириш ўқитувчи фаолиятига кенг эркинликлар беради, унинг педагогик масъулиятини оширади.

Ўқув дастурининг мазмуни бевосита ўқитувчининг ўзи белгилайди. Ўқитувчи болалар билими учун маъсул экан, унинг услуб танлашига, мустақил ҳаракат қилишига тўла эркинликлар ҳам берилади.

1990 йилдаги ҳукумат қарорига мувофиқ, мактабгача ва бошланғич таълимга модуллаштириш, болаларни билимига у ёки бу фанга мойиллигига қараб табақалаштириш, дарс жадвалини ҳам шу асосда тузиш ҳуқуқи берилди.

Ўрта таълим²⁴.

Ўқувчилар 11 ёшдан ўрта мактабга ўтадилар. Ўрта таълим коллежлар ва лицейларда амалга оширилади. Ўрта таълим 2 босқичда берилади. Биринчи босқич (11 ёшдан 15 ёшгача) 4 йил бўлиб, энг кичик синф 6-синф, 5,4- ўрта, 3-синф энг катта синф ҳисобланади. Биринчи босқичда француз тили ва адабиёти, чет тили (инглиз, немис, испан, италян тиллари), тарих, география, математика,

²⁴ National Student Fee and Support Systems in European Higher Education.-20 p

табий фанлар ўқитилади.

6-5-синфлар умумий ўрта таълим беради, 4-3синфларда ўқувчиларнинг қобилияи ва мойиллигига қараб билим берилади.

Биринчи босқич яқунлангач, ўқувчилар касбий йўналишлари бўйича гувоҳнома оладилар. Иккинчи босқичда ўқувчилар 15-18 ёшда таълим оладилар. Бунда ўқиш 3 йил давом этиб, 2-синф кишик, 1-синф ўрта ва яқунловчи синфларга бўлинади.

Ўқувчилар умумий таълим ва техник лицейларни тугатганларидан сўнг бакалавр унвони ва дипломи учун имтихон топширадилар. Ана шундай дипломга эга бўлганларгина олий ўқув юртларига кириш ҳуқуқини қўлга киритадилар. Умумий таълим йналишидаги уч йиллик таълим лицейларида адабиёт тарихи, она тили ва адабиёти, лотин тили, чет тили, тарих, география, экономика каби фанлар ўқитилади.

1 йиллик техник лицейларда йўналишига қараб математика, физика, химия фанлари ўқитилади. Чет тили ўрганишга катта эътибор берилади.

Гувоҳнома олганларидан сўнг олий педагогика институти, политехника институти, олий маъмурий мактабларга имтихон билан қолган олий ўқув юртларига имтихонсиз қабул қилинадилар.

Олий таълим.

Францияда қуйидаги билим масканларида олий таълим берилади:

- Университетлар
- олий технология мактаблари
- олий муҳандислик мактаблари
- олий архитектура мактаблари
- олий тижорат мактаблари
- сиёсий фанлар олий мактаби
- олий педагогик ва филология билимгоҳлари
- олий тиббиёт ўқув муассасалари
- олий бадиий мактаблар
- малака ошириш олийгоҳлари.

Олий таълимда уч циклда билим берилади. Биринчи цикл умумий, ёки техник, илмий соҳада олий маълумот олиш билан яқунланиб, ўқиш 2 йил давом этади. Иккинчи циклда ўқиш 1 йил давом этиб, талабалар уни метризи, магистр даражалари билан яқунлайдилар. Учинчи цикл 1-2 йил давом этиб, бунда:

- бирон-бир предметни чуқурлаштириб ўрганилганлиги учун диплом (бир йил);
- ихтисослаштирилган олий маълумот тўғрисида диплом (бир йил);
- учинчи цикл докторлик диссертацияси (1,2 йил);
- давлат докторлик диссертацияси - бирон-бир соҳани мукамал ўрганиб, диссертация ёзиш каби ҳужжатлар олиш мумкин.

Францияда олий профессионал таълим бериш кейинги 30 йил давомида қарор топди. Бу қисқартирилган махсус таълим бўлиб, унда ўқиш 2 йил давом этади. Ўқув университетлар ёки техник лицейларда амалга оширилади. Унинг битирувчилари ишлаб чиқариш соҳасида, хизмат кўрсатиш соҳасида ва бошқаларда раҳбарлик лавозимларида ишлайдилар.

Францияда олий маълумот ва ихтисос берувчи олий технологик институтлар мавжуд. Улар одатда саноат, маиший хизмат кўрсатиш, информатика мутахассисликларига ихтисослаштирилган. Ўқиш муддати 2 йил бўлиб, дарслар ҳафтасига 30-35 соатни ташкил этади. 8 ҳафталик ишлаб чиқариш амалиёти ҳам ўтказилади.

Сиртки таълим²⁵.

Францияда сиртки таълим 1 млн кишини қамраб олиши мумкин.

Сиртки таълим хусусий ёки давлат таълим шохобчаларида амалга оширилиши мумкин. Мамлакатда миллий сиртки таълим маркази фаолият кўрсатмоқда, у 500 турдаги ўрта, олий профессионал маълумот беришни тавсия эта олади. Одатда таълимнинг бу тури оилавий шароит, иқтисодий шароитлар туфайли мактабда ўқишни давом эттириш имконияти бўлмаган кишилар учун мўлжалланган. Сиртки таълим катта ёшлилар узлуксиз таълимнинг муҳим шохчаси бўлиб қолган.

1.2. Модулли таълимнинг аҳамияти ва моҳияти²⁶

Модулли ўқитиш - ўқитишнинг истиқболли тизимларидан бири ҳисобланади, чунки у таълим олувчиларнинг билим имкониятларини ва ижодий қобилиятларини ривожлантириш тизимига энг яхши мослашгандир.

Анъанавий таълимда ўқув мақсадлари педагог фаолияти орқали ифодаланган яъни билим беришга йўналтирилган бўлса, модулли ўқитишда таълим олувчилар фаолияти орқали ифодаланиб, касбий фаолиятга йўналтирилган бўлади.

Модулли ўқитиш технологиясининг анъанавий ўқитишдан фарқли хусусиятларини қуйидаги жадвалда келтирдик.

Анъанавий ўқитиш технологиясига асосланган	Модулли ўқитиш технологиясига асосланган
Бир томонга йўналтирилган ахборот. Бир томонлама мулоқот (дарслик→ ўқитувчи→ўқувчи) Ахборот олиш Хотирада сақлаш Маъносини тушунмаган ҳолда механик тарзда ёдлаш.	Фикрлаш ва амалий фаолият орқали таҳсил олишда фаол иштирок этишни рағбатлантириш. Икки томонлама мулоқот Таҳлил қилиш орқали маълумотни эслаб қолиш Билим ва кўникмаларни намоёниш этиш Мазмунни тушуниш ва ҳаётга боғлаш.

Ушбу жадвалнинг таҳлили шуни кўрсатадики, модулли технологияга асосланган таълим анъанавий таълимдан ўқитиш усуллари ва воситалари уни

²⁵ National Student Fee and Support Systems in European Higher Education.-20 p

²⁶ “Mobilising the Brainpower of Europe: Enabling Universities to Make Their Full Contribution to the Lisbon Strategy.” Communication from the Commission, COM (2005) 152 final, 12. Brussels: European Union, 2005. http://ec.europa.eu/education/policies/2010/doc/comuniv2005_en.pdf.

ташқил этиш ва натижалари билан сезиларли фарқ қилади.

Модулли ўқитиш таълимнинг қуйидаги замонавий масалаларини ҳар томонлама ечиш имкониятини яратади.

- Модул – фаолиятлик асосида ўқитиш мазмунини оптималлаш ва тизимлаш дастурларни ўзгарувчанлиги, мослашувчанлигини таъминлайди;

- ўқитишни индивидуаллаштириш;

- амалий фаолиятга ўргатиш ва кузатиладиган характерларни баҳолаш даражасида ўқитиш самарадорлигини назорат қилиш;

- касбга қизиқтириш асосида фаоллаштириш мустақиллик ва ўқитиш имкониятларини тўла рўёбга чиқариш.

Модулли ўқитиш самарадорлиги қуйидаги омилларга боғлиқ:

- таълим муассасасининг моддий-техник базаси;

- малакали профессор-ўқитувчилар таркиби даражаси;

- талабалар тайёргарлиги даражасига;

- кутиладиган натижалар баҳосига;

- дидактик материалларнинг ишлаб чиқилишига;

- модуллар натижаси ва таҳлилига.

Модулли ўқитишда ўқув дастурларини тўла қисқартирилган ва чуқурлаштирилган табақалаш орқали босқичма-босқич ўқитиш имконияти яратилади. Яъни ўқитишни индивидуаллаштириш мумкин бўлади. Модулли ўқитишга ўтишда қуйидаги мақсадлар кўзланади:

- ўқитишнинг узлуксизлигини таъминлаш;

- ўқитишни индивидуаллаштириш;

- ўқув материални мустақил ўзлаштириш учун етарли шароит яратиш;

- ўқитишни жадаллаштириш;

- фанни самарали ўзлаштиришга эришиш.

Модулли ўқитиш фаннинг асосий масалалари бўйича умумлаштирилган маълумотлар берувчи муаммоли ва йўриқли маърузалар ўқилишини тақозо этади. Маърузалар талабаларнинг ижодий қобилиятини ривожлантиришга қаратилмоғи лозим.

Модул амалий ва лаборатория машғулотилари маърузалар билан бирга тузилиши, улар маърузалар мазмунини ўрганиладиган янги материал билан тўлдирилиши керак.

Модулни ўқитишнинг самарадорлигини оширишга эришиш учун ўқитишнинг қуйидаги усулларини қўллаш мумкин²⁷:

- муаммоли мулоқотлар;

- эвристик суҳбатлар;

- ўқув ўйинлар;

- лойиҳалаш ва йўналтирувчи матнлар ва ҳоказо.

Ўқитишнинг модул тизими мазмунидан унинг қуйидаги афзалликлари аниқланди:

---

²⁷ “Mobilising the Brainpower of Europe: Enabling Universities to Make Their Full Contribution to the Lisbon Strategy.” Communication from the Commission, COM (2005) 152 final, 12. Brussels: European Union, 2005. http://ec.europa.eu/education/policies/2010/doc/comuniv2005_en.pdf.

-фанлар ва фанлар ичидаги модуллар орасидаги ўқитиш узлуксизлигини таъминланиши;
-ҳар бир модул ичида ва улар орасида ўқув жараёнини барча турларининг методик жиҳатдан асосланган мувофиқлигини ўрнатилиши;
-фаннинг модулли тузилиш таркибининг мосланувчанлиги;
-талабалар ўзлаштириши мунтазам ва самарали назорат (ҳар қайси модулдан сўнг) қилиниши;
-талабаларнинг зудлик билан қобилиятига кўра табақаланиши (дастлабки модуллардан сўнг ўқитувчи айрим талабаларга фанни индивидуллаштиришни тавсия этиши мумкин);
-ахборотни «сиқиб» бериш натижасида ўқитишни жадаллаштириш аудитория соатларидан самарали фойдаланиш ва ўқув вақти таркибини маърузавий амалий (тажрибавий) машғулотлар индивидуал ва мустақил ишлар учун ажратилган соатларни – оптималлаштириш.

Бунинг натижасида талаба етарли билимларга кўникмага эга бўлади.

Модулли таълим асосида ўқитишда фаолиятлик, тизимли квантлаш, қизиқтириш, модуллилик, муаммолик, когнитив визуаллилик, хатоликларга таяниш тамойилларига мувофиқ ишлаб чиқилиши лозим²⁸.

Ўтказилган тадқиқотларга кўра модулли методика асосида ўқитишнинг қуйидаги тамойиллари очиқ берилди.

1. Фаолиятлилик тамойили: Бу тамойил мутахассиснинг касбий фаолияти мазмунига мувофиқ шаклланишини англатади. Бу тамойилга кўра модуллар фан бўйича фаолият ёндашуви ёки тизимли фаолият ёндашув асосида тузилиши мумкин. Модулли ўқитиш технологиясига фан бўйича фаолият ёндашувида модулларни ўқув режаси ва дастурлар таҳлили натижасида тузишни тақозо этади. Тизимли фаолият ёндашувида модуллар блоки мутахассиснинг касбий фаолияти таҳлили асосида шакллантирилади.

2. Тизимли квантлаш усули - бу принцип дидактик бирликлар умумлаштирилган назарияларининг талабларига асосланади.

Модулда тизимли квантлаш тамойили ўқув материалининг тегишли тузилмасини тузиш йўли билан эришилади. Модул умумий кўринишда қуйидаги элементлардан иборат бўлиши мумкин:

- тарихий - бу муаммо теорема масала кашфиёт ва тушунчаларнинг тарихига қисқача шарҳ бериш;

- муаммоли - бу муаммони шакллантириш;

- тизимли - бу модул таркиби тизимини намоён этиш;

-фаоллаштириш - бу янги ўқув материални ўзлаштириш учун зарур бўлган таянч иборалар ва ҳаракат усулларини ажратиб кўрсатиш;

- назарий - бу асосий ўқув материали бўлиб, унда - дидактик мақсадлар муаммони ифодалаш гипотезани асослаш муаммони ечиш йўллари очиқ кўрсатилади;

---

²⁸ “Mobilising the Brainpower of Europe: Enabling Universities to Make Their Full Contribution to the Lisbon Strategy.” Communication from the Commission, COM (2005) 152 final, 12. Brussels: European Union, 2005. http://ec.europa.eu/education/policies/2010/doc/comuniv2005_en.pdf.

- тажрибавий - бу тажрибавий материални (ўқув тажрибаси тажрибавий ишни) баён этиш;

- умумлаштириш - бу муаммо ечимини ва модул мазмунини умумлаштириш;

- жорий этиш- бу ҳаракатларнинг янги усуллари ишлаб чиқиш ва ўрганилган материални амалиётда қўллаш;

- хатоликлар – талабаларнинг модул мазмунини ўрганишдаги ўзлаштиришда кузатиладиган хатоликларини очиб ташлаш, уларнинг сабабини аниқлаш ва тузатиш йўллари кўрсатиш;

- боғлиқлик - ўтилган модулни бошқа модуллар билан шу жумладан ёндош фанлар билан боғлиқлигини намоён этиш;

- тест ва топшириқлар ёрдамида баҳолаш - модул мазмунини талабалар томонидан ўзлаштириш даражасини назорат қилиш ва баҳолаш.

Ўқув материалнинг ўзлаштирилишига машғулотлар пайтида модулнинг амалий аҳамияти қай даражада очиб кўрсатилганлиги модул мазмунининг бошқа модуллар билан боғлиқлиги шу модулни ўрганишдаги талабаларнинг бир хил хатоликлари таҳлили муҳим аҳамиятга эга.

3. *Қизиқтириш тамойили* - бу тамойилнинг моҳияти таълим олувчининг билим олиш фаолиятини рағбатлантиришдан иборат бўлади. Модулнинг ўқув материалига қизиқишни уйғотиш, билим олишга рағбатлантириш, машғулотлар пайтида фаол иштирок этиш, ижодий фикрлашга даъват этиш модулнинг тарихий ва муаммоли элементларининг вазифалари ҳисобланади.

4. *Модуллик тамойили* - бу тамойил ўқитишни индивидуаллаштиришнинг асоси бўлиб хизмат қилади.

Биринчидан модулнинг динамик тузилмаси фан мазмунини уч хил яъни тўла қисқартирилган ва чуқурлаштирилган кўринишда намоён этиш имкониятини беради. Ўқитишнинг у ёки бу турини танлаш талабанинг ўзига ҳавола қилинади.

Иккинчидан модул мазмунини ўзлаштиришда ўқитиш усули ва шаклларнинг турлилигида ҳам модуллик намоён бўлади. Бу эса ўқитишнинг фаоллаштиришга шакл ва усуллар (диалог, мустақил ўқиш, ўқув, имитацион ўйинлар ва ҳоказо) ҳамда муаммоли маърузалар семинарлар маслаҳатлар бўлиши мумкин.

Учинчидан модуллик янги материални поғонасимон ўзлаштиришда таъминланади, яъни ҳар бир фан ва ҳар бир модулда ўқитиш оддийдан мураккабга қараб йўналган бўлади.

Тўртинчидан модулга кирувчи ўқув элементларининг мосланувчанлиги туфайли ўқув материални мунтазам равишда янгилаб туриш имконияти туғилади.

5. *Муаммолик тамойили*- муаммоли вазиятлар ва машғулотларни амалий йўналтирилганлиги ўқув материалнинг ўзлаштирилиш самарадорлигини ошишига имкон беради.

Машғулотлар пайтида гипотеза қўйилади, унинг асосланганлиги кўрсатилади ва муаммонинг ечими берилади. Кўпчилик ҳолларда бизнинг ўқитувчилар дарсларда фақатгина далиллар келтирадилар. Масалан АҚШда

ўқитувчи масалани ўрганиш услубини, ўзи қўйган муаммонинг ечим йўлларини, тажриба хусусиятини, унинг натижаларини кўрсатади ва тушунтиради. Яъни у тадқиқотчи ёки маслаҳатчи сифатида намоён бўлади.

Биринчи навбатда айниқса ана шу нарса талабани қизиқтириб қўяди унда ижодий фикрлаш ва фаолликни туғдиради.

6. *Когнитив визуаллик (кўз билан кузатиладиган) тамойили*-бу тамойил психологик-педагогик қонуниятлардан келиб чиқади. Ўқитишдаги кўргазмалар нафақат сўроқ вазифасини, шу билан бирга когнитив вазифани бажарган тақдирдагина ўзлаштириш унумдорлигини оширади. Айнан шунинг учун когнитив графика-сунъий интеллект назариясининг янги муаммоли соҳаси бўлиб, мураккаб объектлар компьютер суръатчалари кўринишида тасвирланади. Модулнинг таркибий тузилмаси бўлиб рангли бажарилган когнитив-график ўқув элементлари хизмат қилади. Шунинг учун расмлар модулнинг асосий бош элементи ҳисобланади. Бу эса:

Биринчидан талабанинг кўриш ва фазовий фикрлаш қобилиятини ривожлантиради;

Иккинчидан ўқув материали мазмунини ўзида зич жойлаштириб равшан кўрсатувчи расм талабада тизимли билим шаклланишига ёрдам беради.

Учинчидан рангли суратлар ўқув материални қабул қилиш ва эслаш самарасини оширади ҳамда талабаларни эстетик тарбиялаш воситаси бўлиб хизмат қилади.

Кўргазмалар маълумот оғзаки маълумотдан кўра аҳамиятлироқ ва унумлироқдир. Кўриш механизмнинг маълумотни ўтказиш қобилияти эшитишниқидан кўра анча юқоридир. Бу эса ўз навбатида, кўриш тизимига инсон қабул қилинадиган маълумотнинг қарийб 90 фоизини етказиш имкониятини беради. Ундан ташқари кўргазмалар маълумот бир вақтнинг ўзида берилади. Шунинг учун маълумотни қабул қилиш ва эслашга оғзаки маълумотдан кўра кам вақт талаб этилади. Кўргазмалар маълумот ишлатилганда таассурот ҳосил бўлиши оғзаки баёндан кўра ўртача 5-6 маротаба тезроқ кечади.

Инсоннинг кўргазмалар маълумотга ишончи, оғзаки маълумотдан кўра юқори бўлади. Шунинг учун “юз бор эшитгандан кўра, бир бор кўрмоқ афзалроқдир” деб бешиқ айтилмаган.

Шу билан бирга кўргазмалар маълумотда қабул қилиш ва эслаш унуми уни кўрсатилиши орасидаги муддатни узоқлигига боғлиқ бўлмайди. Оғзаки маълумотнинг ўзлаштирилиши эса, бунга боғлиқ бўлади. Ўрни келиб яна бир муҳим тафсилотни қайд этиш лозим: символли-кўргазмалар маълумотни қабул этиш ўқитиш самарасини оширади яъни ўқув-илмий адабиётдан ва компьютер техникаси воситасида олиннадиган маълумотни кўпайтириш учун шарт-шароит яратиш зарур. Бу эса ўқитишни индивидуаллаштириш зарурлигини кўрсатади.

7. *Хатоликларга таяниш тамойили*- бу тамойил ўқитиш жараёнида доимий равишда хатоликларни излаш учун вазиятлар яратилишига талабаларнинг руҳий фаолияти функционал тизими таркибида олдиндан пайқаш тузилмасини шакллантиришга қаратилган дидактик материаллар ва воситаларни ишлаб чиқишга йўналтирилган бўлади.

Бу тамойилнинг амалга оширилиши талабада танқидий фикрлаш

қобилиятини ривожланишига ёрдам беради.

8. *Ўқув вақтини тежаш тамойили* - бу тамойил талабаларда индивидуал ва мустақил ишлаш учун ўқув вақтининг захирасини яратишга йўналтирилган бўлади. Тўғри ташкил қилинган модулли ўқитиш ўқиш вақтини 30% ва ундан ортиқ тежаш имкониятини беради. Бунга эса модулли ўқитишнинг барча тамойиллари тўла амалга оширилганда, ўқувжараёни компьютерлаштирилганда ёндош фанларнинг ўқув дастурлари мувофиқлаштирилганда эришиш мумкин.

Ўтказилган назарий ва амалий изланишлар натижасида модулли ўқитиш – талабаларнинг билим имкониятларини ижодий қобилиятларини ва амалий кўникмаларини ўрганиш даражаларини ривожлантиришда ижобий самара бериши аниқланди. Модулли методика асосида ўқитишда фан таркибидаги модуллар орасидаги узвийликни таъминлашга ўқитишни жадаллаштиришга талабаларнинг ўзлаштиришини мунтазам назорат қилишга ва баҳолашга қизиқтириш асосида амалий фаолиятга ўргатишга ҳамда ўқув материални босқичма-босқич ўқитиш орқали фанни самарали ўзлаштиришга эришилади.

1.3. Модулли-кредит тизими²⁹.

1.3.1. Модулли -кредит тизимнинг аҳамияти ва моҳияти.

XX асрнинг иккинчи ярмида илмий-техник тараққиёт ўзининг юксак чўққиларига эришди. Илмий техник тараққиётининг (ИТТ) ҳозирги даражаси шундайки фан техника ва технология ривожининг эришилган суръатларини мамлакат қай даражада ривожланган бўлмасин алоҳида олинган мамлакатда уни таъминлаб бўлмайди. ИТТ кейинги ривожига фақат турли мамлакатлардаги олим ва мутахассисларнинг ҳамкорлиги илмий-тадқиқот ишларнинг интеграцияси натижасида амалга оширилиши мумкин. Фан техника ва технологиянинг тараққиёти таълим тараққиёти даражаси билан чамбарчас боғлиқлигини эътиборга оладиган бўлсак таълим соҳасидаги халқаро интеграциянинг устуворлиги яққол муаммога айланиб қолади.

Бу кредит технологияни яратилишини ва қўлланишининг долзарблигини белгилайди. Чунки таълим соҳасидаги халқаро интеграллашуви энг аввало ўқув жараёнини кредит технологияси асосида ташкил этишига таянади.

Таълим соҳасидаги интеграцион жараёнлар илк бор Европада бошланган эди. 1989 йилда Европанинг минглаб талабалари Европа ҳамжамиятининг ERASMUS (European Community Action Scheme for mobility of University students) TEMPUS ва бошқа дастурлари асосида чет элларда таҳсил олиш имкониятига эга бўлдилар.

ERASMUS дастури бўйича Европа ҳамжамияти университетлари ўртасидаги талабалар алмашинуви схемаси даставвал 145 олий ўқув юртларини қамраб олган эди.

ERASMUS дастурининг ютуқларидан бири бу Европа университетларидаги

²⁹ “Mobilising the Brainpower of Europe: Enabling Universities to Make Their Full Contribution to the Lisbon Strategy.” Communication from the Commission, COM (2005) 152 final, 12. Brussels: European Union, 2005. http://ec.europa.eu/education/policies/2010/doc/comuniv2005_en.pdf.

ўқитиш натижаларини ўзаро тан олиш тизими – (бу) (European Credit Transfer System (ECTS)ни яратиш синаш ва амалиётга кенг қўллаш деб айтиш лозим³⁰. 2001 йилда ўқув жараёнини ташкил этишнинг кредит технологияси ECTS Европанинг 1200 та университетларида аллақачон қўлланилган эди. 2001 йилда 29 та Европа давлатлари таълим вазирлари томонидан Болонья декларациясининг имзоланиши Европа таълим ҳудудини яратилишида муҳим аҳамиятга эга бўлди.

Болонья декларациясига кўра дипломларнинг ўзаро тан олиниши, яъни ўқитиш натижаларини якуний кўрсаткичларнинг ўзаро тан олиниш муддати – 2010 йил деб белгиланган эди.

Болонья декларациясига кириш учун қуйидаги дастлабки талаблар қўйилади:

- Олий ўқув юртигача 12 йиллик таълим;
- икки босқичли олий таълим-бакалаврият ва магистратура;
- ўқув жараёни ва ўқитиш натижаларини баҳолаш ECTS кредит технологияси асосида ташкил этилиши.

“Кредит” атамаси (ECTS- credit) – синовдан ўтди, маълум бир курсни ўқув юртида ўтганлиги ҳақидаги гувоҳнома маъносини англатади.

Creditда “Кредит – шартли синов бирлиги бўлиб, талабанинг ўқув фанининг маълум бир қисмини ўтганлиги ҳақидаги маълумот беради. Ҳар бир ўқув фанига маълум миқдордаги кредит birlikлари ажратилади. Кредит birlikлари сони талабаларнинг меҳнат сарфига мос ҳолда белгиланади.

ECTS кредитлари- бу ягона Европа таълим ҳудудини яратишнинг (ибтидосидир) бошланишидир.

Талабанинг меҳнат сарфи – аудитория машғулотлари мустақил ишлар ва ўқув режасида кўзда тутилган бошқа фаолиятларини ўз ичига олади. Яъни ECTS кредитлари фақат аудитория соатлари билан чегараланмасдан талабаларнинг тўла юкламасига таянади. Шунинг учун ECTS кредитларини талаба меҳнат сарфининг ўқув фанлари бўйича шартли-сонли ифодаси деб ҳисоблаш мумкин.

Одатда ўқув режасидаги фанларга ажратиладиган кредитлар сони 3 га тенг ундан кўп ва кам сонли фанлар ҳам мавжуд.

ECTSда кредитлар йиғиндиси семестрда – 30 ўқув йилида – 60 бакалавриятдаги ўқув даврида – 240 ни ташкил этади.

ECTS кредитлари барча ўқув фанларига яъни мажбурий ва талаба танлови асосида фанларга тақсимланади. Улар мазкур фан бўйича курс лойиҳалари ва ишларининг мавжудлигини ҳисобга олишлари зарур.

Ўқув фанига ажратиладиган кредитлар миқдори, фаннинг мураккаблигига ва ўзлаштириш боғлиқ бўлади. Яъни ҳар қандай мураккаб фан ҳам катта миқдордаги кредитларга эга бўла олмайди.

³⁰ ERASMUS Network for Music ‘Polifonia’. <http://www.polifonia-tn.org/>.

Агар мураккаб фан билиш ва тушуниш даражасида ўзлаштириладиган бўлса, кам мураккабли ўқув фани малака даражасида ўзлаштирилса табиийки охиргисига кўпроқ кредитлар ажратилади. Шунинг учун турли таълим йўналишлари ва мутахассисликлари учун, бир фаннинг ўзи турли ўқув дастурларига ва унга мувофиқ турли меҳнат сарфи ва кредитларга эга бўлиши мумкин.

Кўриниб турганидек бизнинг мамалкатимизда биринчи ва иккинчи талаблар бажарилган. Энди навбат учинчи талабни бажаришда – яъни ўқув жараёнини кредит технологияси асосида ташкил этиш.

Ушбу технология асосида ўқув жараёнини ташкил этишдан мақсад нимадан иборат?

Ўқув жараёнини ташкил этишнинг ECTS кредит технологиясига ўтишда қуйидаги мақсадлар кўзланади:

- хорижда ўқишни давом эттириш учун олий юртини танлашда шарт-шароит яратиш;
- Ўзбекистонда таълим олган муддатини хорижий давлатларда тан олинишини таъминлаш;
- Европа олий ўқув юртлари ўқув режаларини ўрганиш ва шу асосида ўқув жараёнини такомиллаштириш;
- талабалар қобилиятини тўлароқ очилишига ва ўқитишнинг юқори натижаларига эришиш³¹.

1.3.2. ECTSнинг асосий тамойиллари.

ECTSқуйидаги асосий тамойилларга таянади:

1. Transferancy - бу ECTS тизимига хоҳлаган шахс ёки ташкилотнинг тўсиқсиз киришига шарт-шароит яратиш. Ушбу шарт-шароит кучли ахборот тарғиботи воситасида яратилади, унинг натижасида умумий янгилик, аниқлик ва очиқлик муҳити шакллантирилади.

Ахборот тарғиботи қуйидагиларни ўз ичига олади:

- алмашиш схемасига киритилган талабаларнинг ўқиш натижалари ҳақида бир-бирига ўз вақтида ахборот етказиб туриш;
- олий ўқув юртларининг ўз ахборот пакетлари билан мунтазам алмашиб туришлари, таълим хизматлари доирасида бир-бирини имкониятларини ўрганиш;
- олий ўқув юртларида, ECTS ҳақида тўла маълумотларнинг мавжудлиги.

2. Agreement – талаба билан иккала олий таълим муассасасининг ECTS координаторлари орасида тайёрлаш мазмуни, ўқув тартиби ва муддатлари, аттестация тадбирлари, ўқув режаларидаги фарқни бартараф этиш тартиблари ҳақида ўзаро келишувларини англатади.

3. Credits – Host университетидан (қабул қиладиган университет)

---

³¹ Commission of the European Communities. “Delivering on the Modernisation Agenda for Universities: Education, Research, and Innovation.” Communication from the Commission, COM(2006) 208 final, 16. Brussels: European Union, 2006.
[http://ec.europa.eu/euraxess/pdf/COM\(2006\)_208.pdf](http://ec.europa.eu/euraxess/pdf/COM(2006)_208.pdf).

муваффақиятли ўтилган барча фанлар Post – университетда (талабани бошқа ОТМга жўнатган университет) ҳисобга олиниши зарур.

4. *Таълимнинг инсонпарварлашуви* – бу шахснинг турли таълим хизматларига бўлган эҳтиёжини қондириши ва таълим жараёнида инсон қобиятининг очилишини англатади. ECTS таълимни давом эттириш учун олий таълим муассасасини, ўқув фанларини ва ўқитувчиларни танлиш имкониятини беради.

5. *Таълимнинг индивидуаллаштируви* – бу ҳар бир талабанинг индивидуал режа ва таълим дастурларига эга эканлигини ифода этади. Талаба танлови асосидаги фанлар 70%ни, мажбурий фанлар эса 30% дан ошмайди. Талабанинг мустақил иш ҳажми 70%ни, аудиториядаги иши эса 30%ни ташкил этади. Ушбу кўрсаткичлар индивидуал таълимни ташкил қилишга асос бўлиб хизмат қилади.

6. *Таълимнинг самарадорлиги* – гуруҳда индивидуал ўқитишли аудитория машғулотлари ва талабанинг мустақил ишларини уйғунлаштириш орқали таъминланади. Аудитория ўқув вақтининг 70% гача қисмини индивидуал ўқитишга, шунингдек умумий ўқув вақтининг 70%гача қисмини мустақил ишга ажратилиши ўқув фанларининг талабалар томонидан ўз қобилиятлари даражасида ўзлаштиришга имкон яратади. Ушбу билан таълимнинг самарадорлиги таъминланади.

 ECTS тамойиллари – шахснинг ўз қобилиятини тўла ривожланиши ва рўёбга чиқариши ривожланиши учун шарт-шароитлар яратиши зарурийлигини кўзда тутади.

1.3.3. ECTSнинг хусусиятлари³².

Замонавий ўқитиш технологияси, олий таълим муассасасининг жиҳозланганлиги, профессор-ўқитувчилар таркиби фақат даражали, юқори малакали кадрлардан иборат бўлиши, ўқитишнинг юқори сифатлари – ECTS учун дастлабки зарурий талаблар ҳисобланади. Ўқув жараёнини ташкил этишнинг ушбу тизими, куйидаги ўзига хос хусусиятларга эга.

Ўқув режаси бўйича:

Барча ўқув фанлари икки гуруҳга бўлинади – мажбурий ва талаба танлови асосидаги фанлар. Бу нисбатан тахминан 1:2 га тенг қабул қилинади; Ҳар бир талаба шахсий ўқув режасига эга бўлади.

Асосий ҳужжат транскрипт (transcript of words) у хусусиятларнинг унификациялашган ҳужжат бўлиб, ягона шаклда тузилади, ўқитиш натижаларини тан олиш учун мажбурий ҳужжат ҳисобланади. Транскриптда, талабанинг мазкур давлатда қабул қилинган баҳолаш тизимида ҳам, хусусиятли тизими бўйича ҳам олган баҳолари, олинган хусусиятли кредитлари бўйича маълумотлар келтирилади:

- Ҳар бир семестрда ўрганиладиган фанларнинг сони 3...5та бўлиши;
- Мустақил ишга ажратилган соатлар, аудитория соатларидан кўп бўлиши;

³² ERASMUS Network for Music ‘Polifonia’. <http://www.polifonia-tn.org/>.

- Кредит ўзида талабалнинг ўқув фанини ўзлаштириш учун зарур бўлган барча меҳнат сарфларини мужассамлаштиради. Ўқув фани учун ажратиладиган кредитлар сони, аксарият ҳолларда 3 га тенг бўлади.

☞ Ўқув фани дастурининг мазмуни (syllabus) қуйидагиларни ўз ичига олади:

- ✓ ўқув фанининг тўлиқ номланиши ва унинг ўқув режасидаги тартиб рақами;
- ✓ ўқув фанини ўрганиш мақсади;
- ✓ ўқув фанининг қисқача мазмуни;
- ✓ тақвимий режа, машғулотлар жадвали билан;
- ✓ ўқитиш технологияси;
- ✓ талабанинг масъулияти ва унга қўйилган талаблар;
- ✓ талабалар билимини баҳолаш тартиби ва мезонлари;
- ✓ асосий ва қўшимча адабиётлар рўй хати.

☞ Ўқитувчининг ўқув юкларини ҳисоблашида:

Умумий меҳнат сарфи миқдори (аудитория ва мустақил иш соатлари) бир ўқув йилида 750-800 соатни ташкил этиши – эътиборга олинади.

☞ Ўқитиш жараёнининг асосини:

- ✓ шахсга йўналтирилган ўқитиш технологиялари;
- ✓ талабанинг мустақил ишида, ўқитувчи маслаҳатчи сифатида иштирок этади;
- ✓ талаба ўқув фанини ва ўқитувчини танлаш ҳуқуқига эга.

☞ Ҳар бир талабага ахборот пакети берилади. У қуйидагиларни ўз ичига олади.

- Олий таълим муассасаси ҳақида маълумот;
- Ўқув режаси;
- Ўқув жараёнининг графиги;
- Ўқув фанларининг мазмуни;
- Олий таълим муассасида қабул қилинган таълим тизимининг методик хусусиятлари ҳақида маълумотлар;
- талабалар билимини баҳолаш тизими ва баҳолаш шкаласи ҳақида маълумотлар;
- ижтимоий-маиший шарт-шароитларга тегишли маълумотлар;
- тарихий ва маданий соҳага оид маълумотлар;
- қўшимча таълим хизматлари тўғрисида маълумотлар

☞ *ECTS – олий мактабда ўқув жараёнини ташкил этишининг демократик тизимининг намунаси.*

1.3.4. Кредитларни тақсимлаш ва ECTS ўқув режаларига ўтиш методикаси³³.

Давлат таълим стандартларига таяниб тузилган ўқув режаси, ўқув жараёнини ташкил этишнинг асоси бўлиб хизмат қилади. Ушбу меъёрий ҳужжатлар асосида ўқув фаолияти турлари бўйича меҳнат сарфлари аниқланади. Ўқув фаолияти турлари бўйича меҳнат сарфларини ҳисоблаш намунаси 21.1.-жадвалда келтирилган.

Кредитларни ҳисоблаш ва уларни ўқув фаолиятлари турлари, блоклар ва алоҳида фанлар бўйича тақсимлашда ўтиш коэффицентини аниқлаш зарур

($K_{\text{ўм}}$).

$$K_{\text{ўм}} = 240 : 8262 = 0,029$$

Бу ерда: 240 – бакалавриятнинг ECTS бўйича умумий меҳнат сарфлари йиғиндиси, соат.

Кредитлар сони меҳнат сарфини ўтиш коэффицентига (0,029) кўпайтириб торилади.

Ўқув фаолияти турлари, блоклар ва алоҳида ўқув фанлари бўйича кредитларни ҳисоблаш намуналари қуйидаги жадвалларда келтирилган.

1.3.1 -жадвал

 Ўқув фаолияти турлари бўйича кредитлар тақсимоти намунаси

№	ДТС асосида ўқув фаолиятининг ногми	Ҳафта-лар сони	Аудитория соатлари	Умумий ўқув юкламаси	Кредит
1	Назарий ва амалий таълим	136	[136·36]	136·54=7344	7344·0,029=213
2	Малакавий амалиёт	12	432	648	19
2.1.	Ишлаб чиқариш амалиёти	4	4·6·6=144	4·6·9=126	6
2.2.	Педагогик амалиёт	8	288	432	13
3.	Битирув иши	5	5·36=180	5·54=270	8
4.	Аттестация	19			
5.	Таътил	32			
Жами:		204	5508	8262	240

 Жадвалдаги маълумотларни ҳисоблашда ҳафталик аудитория ўқув юкламаси - 36 соат, талабаларнинг меъёрий ҳафталик меҳнат сарфи – 54 соат қабул қилинган.

³³ ERASMUS Network for Music ‘Polifonia’. <http://www.polifonia-tn.org/>.

✎ *Замонавий ўқув режаси бўйича, ECTS бир кредитнинг тахминий қиймати талабанинг 34,4 соат меҳнат сарфига тенгдир.*

1.3.2- жадвал

✎ **Фанлар блоклари бўйича кредитларни тақсимоти назарияси³⁴**

№	Фанлар блокларининг номланиши	Аудитория соатлари	Умумий ўқув юкламаси	Кредит
1.	Умумгуманитар ва ижтимоий-иқтисодий фанлар	1214 (≈25%)	1726	50
2.	Математик ва табиий-илмий фанлар	846 (25%га)	1292	37
3.	Умумкасб фанлари	2034 (50%га)	3682	89
4.	Ихтисослик фанлар	468 (≈10%)	794	23
5.	Қўшимча фанлар	334 (≈5%)	450	14
6.	Малакавий амалиёт	432 6	648 9	19
7.	Битирув иши	180	270	8
Жами		5508	8262	240

1.3.3- жадвал

№	Фаннинг номи	Меҳнат сарфи (соат)	Ҳисоб бўйича кредит	Кредит
<i>I курс: Кузги семестр</i>				
1.	Ўзбекистон тарихи	110·0,29	3,2	3
2.	Иқтисодиёт назарияси	85·0,29	2,5	3
3.	Ўзбек (рус) тили	55	1,6	2
4.	Чет тили	43	1,3	1
5.	Жисмоний маданият	58	1,7	2
6.	Информатика	110	3,2	3
7.	Иқтисодий география	80	2,3	2
8.	Иқтисодий таълимотлар тарихи	86	2,5	3
9	Иқтисод учун математика	110	3,2	3
10	Ёш даврлар физиологияси ва гигиенаси	54	1,6	2
11	Талаба танлови фанлари	182	5,3	5
Жами:		972	28,4	29

³⁴ ERASMUS Network for Music 'Polifonia'. <http://www.polifonia-tn.org/>.

 Ўқув фанлари бўйича кредитлар тақсимоги намунаси

I курс: баҳорги семестр				
1.	Ҳуқуқшунослик	55	1,6	2
2.	Ўз.Р.Конституцияси	55	1,6	2
3.	Иқтисодиёт назарияси	98/98	2,8	3
4.	Ўзбек (рус) тили	55	1,6	2
5.	Чет тили	43	1,3	1
6.	Жисмоний маданият	57	1,7	2
7.	Информацион технологиялар ва тизимлар	108	3,2	3
8.	Иқтисодчилар учун математика	110	3,2	3
9.	Эҳтимоллар назарияси ва математик статистика	110	1,8	3
10.	Иқтисодий география ва экология	60	2,4	2
11.	Замонавий табиий фанлар концепцияси	82	2,9	2
12.	Иқтисодчилар учун информацион технологиялар	97	4,3	3
13.	Психология	150	3,2	4
14.	Талаба танлови фанлари	110	31,6	3
Жами		1080	60	31
Ҳаммаси:		202	60	60

 1.3.5. Кредит технологияси бўйича талабалар билимини баҳолаш методикаси³⁵.

Ўқув жараёни кредит технологияси асосида ташкил этилганида, аксарият ҳолларда 4 балли баҳолаш шкаласини қўллаб, 100 фоиз баҳолаш тизими ишлатилади.

Масалан: А-4 б; В-3,5 б; С-3 б; D -2,5; Е-2 б; F- 1,5 б;F-1 б.

100 фоизли баҳолаш тизими қуйидагича тақсимланиши мумкин: машғулотларша қатнашиши – 5%, жорий тестлаш – 30%, одатда 3 марта 10% дан; мустақил ишларни бажариш – 15%, ўртача 3 марта 5% дан; лаборатория ишларини бажариш – 10%, курс лойиҳаси (иши)ни бажариш -10%; якуний имтиҳон -30%.

³⁵ ERASMUS Network for Music ‘Polifonia’. <http://www.polifonia-tn.org/>.

6.4-жадвал келтирилган баҳолар мезонларидан 10 фоизли баҳолаш тизимида қўлланилганида фойдаланиш мумкин.

1.3.1- жадвал

 Баҳолаш мезонлари

Баҳолар таърифи	Шартли белгиси	Ўзлаштириш %	Баҳолаш мезони	Тайёргарлик даражаси
Аъло	А	90-100	Билимларни умумлаштиради ва баҳолайди, таҳлил этади, тушунади, билади	4-даража ижод даражаси
Жуда яхши	В	80-90 таҳлили	Таҳлил этади, қўллайди, тушунади, билади	3-даражаси кўникма, малака ва даражаси (автоматик)
Яхши	С	70-80 қўллаш	Қўллайди, тушунади, билади	3-даражаси кўникма ва малака даражаси
Қониқарли	Д	тушуниш	Тушунади, билади	2-даража қайта тиклаш даражаси
Етарли	Е	50-60 билиш	Билади	1-даражаси тасаввур этиш даражаси
Етарли эмас, қўшимча яна ишлаш талаб қилинади	FY	40-50	Ёмон билади	0-даражаси ёмон тасаввур этади
Етарли эмас, қўшимча яна жуда ҳам қўп ишлаш талаб қилинади	F	40 кам	Умуман билмайди	0-даражаси умуман тасаввур этмайди

Ўқув фани материалнинг 90-100% ўзлаштириши “аъло” баҳога тўғри келади. Бу тайёргарликни 4-даражасига тенглаштирилади ва “ижод даражаси” деб белгилайди.

Ўқув фани дастури камида 50% ўзлаштирилганида “етарли” баҳоси қўйилади, бу ўзлаштиришнинг тасаввур даражаси” деб белгиланади. Ўқув фанининг 40%дан кам ўзлаштириши, тайёргарликнинг 0-даражаси, яъни “умуман тасаввур этмайди” деб ҳисобланади.

1.4. Замонавий таълим шакллари: blended learning (аралаш ўқитиш), масофали ўқитиш, маҳорат дарслари, вебинар, эвристик методлар³⁶.

4.1. Масофали ўқитиш.

Педагогика фани билимлар соҳаси ва ижтимоий амалиёт соҳаси каби жаҳон ривожланиш умумий тенденциялари ва қонуниятларига биноан ривожланади. Шунинг учун касбий-педагогик таълим чет эл тажрибаларини ўрганиш уни илмий тушуниш илғор ғоялардан миллий таълим амалиётида фойдаланиш айниқса долзарб ҳисобланади. "Кадрлар тайёрлаш соҳасидаги позитив жаҳон тажрибасини ҳисобга олиш узлуксиз таълим ва кадрлар тайёрлаш тизими барча элементларига тааллуқли ва унинг ривожланиши омилларидан бири ҳисобланади". Шу билан бирга миллий ғоялар ва анъаналарда қурилган таълим ҳар доим миллий ривожланиш масалаларига жавоб беришини эсда тутиш керак.

Бундай таълимнинг техник ёки ташкилий шакллари турлича бўлиши мумкин баъзан умуман одатдан ташқари тасаввур қилиб бўлмаган кўринишларга эга бўлиши мумкин. Аммо бизнинг чуқур ишонч ҳосил қилишимизга охиrqоқибат одамнинг таълим олиши натижаси фақат ўқув фаолияти шакллари шу жумладан масофавий таълим билан белгиланмайди балки ўқув жараёни қуриладиган таянч психологик - педагогик мазмунга боғлиқ бўлади. Айнан мана шу мазмунларини излаб топиш миллий менталитетга нисбатан масофали таълим асосларини ишлаб чиқиш бошланғич вазифаси ҳисобланади. Бу "нарсa" турли рамзий амалиётлар экранларида акс эттирилиб намоён бўлади. Фикри сезгилари

³⁶ Commission of the European Communities. "Delivering on the Modernisation Agenda for Universities: Education, Research, and Innovation." Communication from the Commission, COM(2006) 208 final, 16. Brussels: European Union, 2006. [http://ec.europa.eu/euraxess/pdf/COM\(2006\)_208.pdf](http://ec.europa.eu/euraxess/pdf/COM(2006)_208.pdf).

ва ҳаракатларида моддийлашади.

Масофали ўқитиш назарияси ва амалиёти бой чет эл ва миллий тажрибалар тадқиқотлар йўналишлари умуман долзарблигини тасдиқлайди. Янги педагогик ахборот ва телекоммуникатсия технологиялардан фойдаланишга асосланган таълим олиш усулидан бири ҳисобланган масофали таълим моҳиятини тушунишга бизни яқинлаштиради. Таълимнинг синтетик интеграл ва гуманистик шакли ҳисобланувчи масофали ўқитишнинг айнан назарий ва амалий масалалари таълимни ислоҳ қилиш шароитларида миллий таълим тизими олдида турган муаммолар катта қисмини ҳал этиши керак.

Чет эл таълим тизимларида масофали ўқитишнинг ташкил топиши ва ривожланиши жараёнини ўрганишда таълим муассаларида масофали ўқитишни амалий ташкил қилиш турли шакллари ва вариантларини ҳамда масофали таълимни дидактик таъминлаш воситаларини таҳлил қилишга эътиборни қаратиш зарур.

Солиштириш методи моҳиятини хитой олими Х. Шу ва Н. Чжоулар тўла очиб берадилар: "Агарда миллат вақт ўқида ўзининг турган жойини тарихий ёки "вертикал" солиштиришлар билан аниқлай олса шунда у миллатлараро ёки "горизонтал" солиштиришлар ёрдамида дунёдаги ўз ўрни тўғрисида яхшироқ тасаввурга эга бўлади. Шу билан бир вақтда "вертикал" солиштириш ишонч уйғотади "горизонтал" эса реалист бўлишга мажбур этади".

Масофали таълим³⁷ - масофада туриб ўқув ахборотларини алмашиш воситаларига асосланувчи махсус ахборот таълим муҳити ёрдамида таълим хизматлари тўпламидан иборат. Масофали таълим ахборот - таълим муҳити фойдаланувчилар таълим олиш эҳтиёжларини қондиришга мўлжалланган маълумотлар узатиш воситалари ахборот ресурслари ўзаро алоқалар протоколлари аппарат - дастурли ва ташкилий-методик таъминотлар системали - ташкилий тўпламидан иборат.

Масофали таълим - ўқитувчиларга ўрганилаётган материал асосий ҳажмини етказиб беришни ўқитиш жараёнида ўқитувчилар ва талабларнинг интерактив ўзаро алоқаларини, талабаларга ўрганилаётган материални мустақил ўзлаштириш бўйича мустақил ишлаш имконини беришни ҳамда ўқиш жараёнида уларнинг олган билимларини ва кўникмаларини баҳолашни таъминловчи ахборот технологиялари тўплами.

Келтирилган тушунчалардан таққослаш тадқиқотини ўтказишда дунёда масофали ўқитиш таълим муҳити қандай шаклланишига асосий эътиборни қаратиш зарурлиги кўриниб турибди. Шу билан бирга бизни биринчи навбатда таълимнинг мана шу соҳаси ривожланиши тенденциялари қизиқтиради.

Умуман таълимнинг ноанъанавий шаклларида ўтишда дунё тенденциялари янги ахборот технологиялари бўйича тайёргарлик олиб боровчи касбий ўқув юр்தларининг сони ортиб бориши кузатилади. Университетлар ташкилий тизимларининг бирлаштирилиши масофали таълимнинг ўзига хос тенденцияси ҳисобланади. Мисол учун охириги йилларда масофали университет таълими

---

³⁷ Commission of the European Communities. "Delivering on the Modernisation Agenda for Universities: Education, Research, and Innovation." Communication from the Commission, COM(2006) 208 final, 16. Brussels: European Union, 2006. [http://ec.europa.eu/euraxess/pdf/COM\(2006\)_208.pdf](http://ec.europa.eu/euraxess/pdf/COM(2006)_208.pdf).

ташкилий тузилиши янги тури- университетлар консорсиуми ривожланмоқда. Бир неча университетлар фаолиятини бирлаштирувчи ва бошқарувчи махсус ташкилот масофали таълим хизматларини кўрсатмоқда. Университетлар консорсиуми турли университетларда ишлаб чиқилган абитуриентлар учун курслардан тортиб илмий даража олишгача бўлган курслардан иборат курслар тўпламини таклиф этади.

Ғарбий Европада олий таълим олиш даражасидан масофали таълим "очик университетлар" деб аталувчи шаклларда амалга оширилади. Миллий очик университетлар кўп жихатдан сиртқи таълим ташкилий принципларидан фойдаланадилар. Очик таълим асосида - ўқитувчилар ўзлари олдиларида турган таълим мақсадларига эришишга интилиб тўла мустақил йўналадиган таълим уҳити пухта ишлаб чиқилган³⁸.

Таълимнинг очиклиги принципи қуйидагини англатади: олий ўқув юртига очик ўқишга қабул қилиши яъни зарур ёшга етишдан ташқари (18 ёш) ҳар қандай шарт ва талаблардан воз кечиш; ўқишни очик режалаштириш яъни курслар системасидан йўли билан ўқиш индивидуал дастурини тузиш эркинлиги; ўқиш вақти ва суръатларини эркин танлаш яъни бутун йил давомида талабаларни олий ўқув юртига қабул қилиш ва белгиланган ўқиш муддатларининг йўқлиги; ўқиш жойини эркин танлаш: ўқув вақти асосий қисмида талабалар ўқув аудиторияларида жисмонан бўлмайдилар ва қаерда ўқишнимустақилтанлайоладилар.

Очиклик принципини амалга ошириш катта ташкилий янгиликларга олиб келди уларни ахборотларни сақлаш қайта ишлаб чиқиш ва етказиш янги технологияларини татбиқ этиш ҳисобига амалий амалга оширилиши мумкин бўлди.

Мисол учун ўтган аср 90-йилларида телеконференциялар ўтказиш технологияси асосида масофали таълим янги модели пайдо бўлди. Моделнинг асосини ўқитувчилар ва ўқитувчилар ўртасида ўзаро алоқалар асосий шакли ҳисобланган ҳақиқий вақт давомида ҳам бўлиши мумкин бўлган телеконференциялар ўтказишдан иборат. Шу билан бирга телеконференциялар ўқитувчилар ва ўқувчилар ўртасида ҳам ва ўқувчиларнинг ўзлари ўрталарида ҳам ўтказилиши мумкин. Булар аудио аудиографик видео-компютерли телеконференциялар бўлиши мумкин. Телетаълим модели яқинда пайдо бўлди, лекин у замонавий таълимда ташкил этишда тубдан ўзгаришларга олиб келмоқда. Мана шу асосида замонавий таълимнинг янги ташкилий шакли - виртуал университетлар ривожланаётганлигида бу яққол намоён бўлмоқда³⁹. Ўқишнинг бу шаклини биз янги таълимнинг энди пайдо бўлаётган модели сифатида қараймиз. Мазкур моделида ўқув мақсадларида фойдаланиладиган телеконференциялар технологиясига эга бўлган таълим тизимини қайта қуриш мавжуд имкониятлари амалга оширилади. Бу технологиялар талабалар

³⁸ Commission of the European Communities. "Delivering on the Modernisation Agenda for Universities: Education, Research, and Innovation." Communication from the Commission, COM(2006) 208 final, 16. Brussels: European Union, 2006. [http://ec.europa.eu/euraxess/pdf/COM\(2006\)_208.pdf](http://ec.europa.eu/euraxess/pdf/COM(2006)_208.pdf).

³⁹ Commission of the European Communities. "Delivering on the Modernisation Agenda for Universities: Education, Research, and Innovation." Communication from the Commission, COM(2006) 208 final, 16. Brussels: European Union, 2006. [http://ec.europa.eu/euraxess/pdf/COM\(2006\)_208.pdf](http://ec.europa.eu/euraxess/pdf/COM(2006)_208.pdf).

гуруҳларига ва алоҳида ўқитувчиларга бир-биридан ҳар қандай масофадан туриб ўқувчилар билан ва ўзаро учрашиш имконини беради. Бундай замонавий телекоммуникация воситалари босма матнлар аудио ва видеотасмалар ўрнини босувчи компьютерли ўқув дастурлари билан тўлдирилади. Масофали таълимнинг бундай модели пайдо бўлиши фақатгина масофадан туриб эмас, балки таълим муассасаси қандайлигидан қатъий назар таълим беришни олиб боришга олиб келади. Бундай модел ҳали тўла амалга оширилган эмас. Бу модел катта қийинчиликларга дуч келмоқда хусусан жамоатчилик томонидан тан олинishi ва маълум илмий даража бериш диплом ва сертификатлар бериш ҳуқуқини олиш (виртуал университет аккредитацияси) муаммолари. Мана шу қийинчиликларни йўқотиш ва виртуал университет моделининг тўла ривожланиши замонавий таълим ташкилий тузилишида чуқур ўзгаришларни англатади.

Масофали таълим фақатгина миллий таълим тизими (институционал) доирасидагина эмас балки олий таълим бутун дастурининг тўртдан бир қисмини ташкил этувчи асосан бизнес соҳасида тайёрлашга йўналтирилган алоҳида тижорат компаниялари томонидан ҳам ривожлантирилаётганини алоҳида таъкидлаб ўтиш зарур. ИБМ Генерал Моторс Форд каби ва бошқа компаниялар томонидан хусусий корпоратив таълим тҳармоқлари яратилган. Мана шу таълим тизимларининг кўплиги мураккаблиги бўйича ҳам ва сони бўйича ҳам университетларда яратилган тизимлардан анча илгарилаб кетган. Охирги ўн йилликлар давомида масофали ўқитишнинг ривожланиши узлуксиз таълим воситаси сифатида дунё ҳамжамиятининг диққат маркази объекти ҳисобланади. 1990 йил мҳарт ойида Европа комиссияси "Масофали ўқитиш ва касбий тайёрлаш" ишчи ҳужжатини қабул қилди бу ҳужжатда таълим "айниқса таълимнинг самаралилиги нуқтаи назаридан қизиқарли.

Юксак сифатли таълим технологиялари марказда ишлаб чиқилиши ва шундан кейин жойларда тарқатилиши мумкин" дейилган. Масофали таълим учун қулай шароитлар яратиш учун 1994 йилда Европа комиссияси "Леонардо да Винчи" дастурини ишга солди. Ушбу дастур "бутун ҳаёти давомида узлуксиз таълимни ва тайёрлаш янги шакллари" тизимини ривожлантириши керак.

"Сократ" дастури "уйда таълим олишни европа масштабига олиб чиқиш" мақсадини ўз олдига қўяди. Масофали таълим соҳасида фаолиятни мувофиқлаштириш учун бутун дунё масофали таълим ассоциацияси (WAOE) ташкил этилди, бу ассоциация масофали таълим минтақавий таълим тизимларини бирлаштиради. Дунёда масофали таълимнинг тизимлари турлитуманлиги хизматлар кўрсатиладиган таълим ва ташкилий шакллари жуда хилма-хиллиги сабабли ҳатто оддий турларга ажратиш ҳам жуда қийин. Қуйида чет эл нашрлари материаллари бўйича масофали таълим ўқитиш тизимлари энг эътиборлилари кўрсатиб ўтилган.

Мамлакат Масофали таълим ўқитиш тизими Бельгия Брюсселдаги Олий иқтисодиёт мактаб. (ЕСАЛ) АҚШда масофали таълимнинг ҳолати ва тенденцияларини алоҳида кўриб чиқишни муҳим деб ҳисоблаймиз. Биринчидан таълимнинг бу тури ўқувчилар кўп қисмини қамраб олган иккинчидан ўқитиш масофали шакли анъанавий таълим тизимлари билан (мактаб ўрта таълимдан

кейинги ҳамма таълим турлари фирмалар ичидаги касбий таълим) табиий равишда бирлаштирилган⁴⁰.

МДХ давлатларида фақатгина 1 миллионга яқин одам масофали таълим тизимида ўқитилади. Мисол учун 40 та инженерлик мактабларидан консорсиум ташкил этувчи Миллий технологик университет 90-йиллардаёқ масофали таълим методи билан 1100 талабаларни магистр даражасига тайёрлашни таъминлади. Масофали таълим учун АҚШда телевидениедан кенг фойдаланилади. ПБС-ТВ оммавий телекўрсатувлар тизими доирасида миллиондан ортиқ талабалар ўқитилади. Катталарни ўқитиш дастури фан бизнес бошқарув курсларини ўз ичига олади. Бизнес молия ва АҚШдан чиқишсиз ҳуқуқи соҳасида бакалавр магистр ва доктор диплом ҳамда илмий даражаларини олиш билан америка Кеннеди-Вецери университетидаги масофали ўқитиш дастури таълим хизматлари орасида алоҳида ўрин тутди. Дастур халқаро тан олинган мавқеини олишни истаган бизнесменлар ва банкирлар учун мўлжалланган. Майк Харт томонидан бошқариладиган Иллиное штати Бенедикт коллежи "Гуттлер берг" лойиҳаси АСЧ-файллар кўринишида классик асарларни иложи борича кенг аудиторияга етказиш мақсадини ўз олдига қўяди. Америка таълим хизматларини таълим хизматлар бозорида тақдим этишда БМИ (Бусинесс Манагемент Интернационал) - Калифорния штатида (АҚШ) Сан-Франциско шаҳрида штаб-квартирасига эга ихтисослаштирилган америка консалтинг компанияси катта фаоллик кўрсатмоқда. Шундай қилиб масофали таълим фаолиятига келтирилган мисоллардан Фарбда масофали таълимнинг ривожланиши асосий тенденцияси масофали таълим тизими орқали тақдим этиладиган таълим хизматларининг кенглиги ва турли хиллиги ҳисобланади деган хулосага келиш мумкин. Бундан ташқари масофали таълимнинг ривожланиши ахборот ва телекоммуникация технологияларнинг ривожланиши билан боғлиқдир.

4.2. Вебинар методи⁴¹.

Вебинар усулида дарс семинар ёки конференция Интернет орқали бир вақтда ҳозир бўлган талабалар билан аудио видео (ва аввалги постларда санаб ўтилган кўплаб интерактив имкониятлар) билан жонли олиб борилиб ушбу дарс кейинги фойдаланишлар учун ёзиб олиниши мумкин бўлса-да бутун ўқув ёки курс жараёнидаги дарслар ягона платформа доирасида ўзаро узвий боғланмайди, яъни алоҳида-алоҳида бир марталик дарслар бўлади дейиш мумкин.

4.3. Муаммоли метод.

Муаммоли методнинг моҳияти машғулотлар жараёнида муаммоли вазиятларни яратиш ва ечишдан иборат бўлиб унинг асосида дидактик зиддиятлар ётади. Муаммоли таълим концепциясининг асосий тушунчалари «муаммоли вазият», «муаммо», «муаммони топиш» кабилар ҳисобланади.

---

⁴⁰ Commission of the European Communities. "Delivering on the Modernisation Agenda for Universities: Education, Research, and Innovation." Communication from the Commission, COM(2006) 208 final, 16. Brussels: European Union, 2006. [http://ec.europa.eu/euraxess/pdf/COM\(2006\)_208.pdf](http://ec.europa.eu/euraxess/pdf/COM(2006)_208.pdf).

⁴¹ González, Julia, and Robert Wagenaar, eds. Tuning Educational Structures in Europe. Universities' Contribution to the Bologna Process. An Introduction. 2nd ed. Bilbao: Universidad de Deusto, 2008.

Чизмадан англанадики муаммоли вазият бу методнинг дастлабки кўриниши ҳисобланиб, ўзида субъектнинг аниқ ёки қисман тушуниб етилган муаммони ифодалайди уни бартараф этиш янги билимлар усуллар ва ҳаракат кўникмаларини ўзлаштиришни тақозо этади. Агар ўқувчида қийинчиликларни йўқотиш йўлларини излаб топиш учун бошланғич маълумотлар бўлмаса шубҳасиз муаммоли вазият ечимини у қабул қилмайди яъни муаммонинг ечими унинг онгида акс этмайди. Фикрлаш муамо моҳиятини тушуниб этилиши ифодаланиши мавжуд билим ва кўникмалар мажмуаси ва изланиш тажрибаси асосида муаммоли вазиятни қабул қилиш биланоқ бошланади. Бу ҳолда муаммоли вазият муаммога айланади. Ҳар бир муаммо муаммоли вазиятни ўзида намоён этади бироқ барча муаммоли вазият муаммога айланавермайди.

Зиддиятларни бартараф этиш нафақат илмий билиш йўли шу билан бирга ўқув йўли ҳамдир. Бу методни қуйидаги чизма ёрдамида ифодалаш мумкин:

Мазкур методдан фойдаланиш жараёнида муаммо ечимини топишга ёрдам берувчи йўналишлар кўрсатилмайди ва чегараланмайди. Бу хусусият муаммоли масалага хосдир. Муаммода ечимнинг қандайдир параметрлари кўрсатилса у муаммоли масала ҳисобланади. Ҳар қандай муаммоли топшириқ маълум муаммони демак муаммоли вазиятни ҳам қамраб олади. Бироқ юқорида таъкидланганидек барча муаммоли вазият муаммо бўла олмайди. Инсон ҳар доим муаммоли масалаларни ҳал этади. Агар унинг олдида муаммо пайдо бўлса уни муаммоли масалага айлантиради, яъни унинг ечими учун ўзидаги билимлар тизимига таянади ва маълум кўрсатишларни белгилаб олади. Муваффақиятсизликка учраган тақдирда, у бошқа кўрсаткичларни қидиради ва шу муаммо бўйича янги вариантлардаги масалаларни лойиҳалайди.

Таълим жараёнида муаммоли методни қўллашда ўқитувчи ва ўқувчилар томонидан қуйидаги ҳаракатлар амалга оширилади:

ЎҚИТУВЧИ ФАОЛИЯТИНИНГ ТУЗИЛМАСИ	ЎҚУВЧИ ФАОЛИЯТИНИНГ ТУЗИЛМАСИ
<ul style="list-style-type: none"> - Ўқув материалга оид тафовутларни таклиф этилиши; - муаммоли вазиятларни тузиш; - муаммонинг мавжудлигини аниқлаб бериш; - муаммоли топшириқларни лойиҳалаш 	<ul style="list-style-type: none"> - Ўқув материали моҳиятининг англаб этилиши; - муаммоли вазият юзасидан фикрлаш; - мавжуд билимлар ва тажрибани қайта тиклаш; - муаммоли масалага ўтказиш; - топшириқни бажариш

4.4. Эвристик ўқитиш методи⁴².

Эвристик ўқитиш методини қўллашда ўқитувчи ўқувчилар билан ҳамкорликда ҳал этилиши зарур бўлган масалани аниқлаб олади. Ўқувчилар эса мустақил равишда таклиф этилган масалани тадқиқ этиш жараёнида зарурий

⁴² González, Julia, and Robert Wagenaar, eds. Tuning Educational Structures in Europe. Universities' Contribution to the Bologna Process. An Introduction. 2nd ed. Bilbao: Universidad de Deusto, 2008.

билимларни ўзлаштириб оладилар ва унинг ечими бўйича бошқа вазиятлар билан таққослайди. Ўрнатилган масалани ечиш давомида ўқувчилар илмий билиш методларини ўзлаштириб тадқиқотчилик фаолиятини олиб бориш кўникмаси тажрибасини эгаллайдилар.

Таълим жараёнида тадқиқотчилик ўқитиш методини қўллашда ўқитувчи ва ўқувчилар томонидан қуйидаги ҳаракатлар амалга оширилади:

Ўқитувчи фаолиятининг тузилмаси	Ўқувчи фаолиятининг тузилмаси
<ul style="list-style-type: none"> - ўқувчиларга ўқув муаммосини таклиф этиш; - ўқувчилар билан ҳамкорликда тадқиқот масаласини ўрнатиш; - ўқувчиларнинг илмий фаолиятини ташкил этиш 	<ul style="list-style-type: none"> - ўқув муаммолари моҳиятини англаб олиш; - тадқиқот муаммосини ўқитувчи ва ўқувчилар билан биргаликда ўрнатишда фаоллик кўрсатиш; - уларни ечиш усулларини топиш; - тадқиқий масалаларни ечиш усулларини ўзлаштириш

Эвристик методи ўқитувчилардан ижодий хусусият касб этувчи юқори даражадаги билиш фаолиятини ташкил эта олиш кўникма ва малакаларига эга бўлишни тақозо этади. Бунинг натижасида ўқувчилар мустақил равишда янги билимларни ўзлаштира оладилар. Улар одатда юқори синф ўқувчиларининг ўзлаштириш даражаларини ҳисобга олган ҳолда маълум ҳолатларда қўлланилади. Ушбу методлардан бошланғич синфларда фойдаланиш амалиётчи-ўқитувчиларнинг фикрларига кўра бир мунча мураккаб ҳисобланади. Бироқ узлуксиз таълим тизимига шахсга йўналтирилган таълимни фаол жорий этишга йўналтирилган ижтимоий ҳаракат амалга ошириладиган мавжуд шароитда ушбу йўналишдаги лойиҳаларни тайёрлаш ўзига хос долзарб аҳамиятга эга бўлиб бормоқда. Шунга қарамасдан бу тасниф мактаб амалиётида бирмунча кенг тарқалган ва педагогик ҳамжамият томонидан эътироф этилган. Шунингдек буюк дидакт И.Я.Лернер асарлари асосида илмий тадқиқот ҳам амалга оширилган.

Хорижий таълимда тьютор, эдвайзер, фасилитатор ва модераторлик фаолияти⁴³.

Хорижий таълимда сўнгги йилларда бир қатор атамалар кенг ишлатилмоқда. Буларга тьютор, эдвайзер, фасилитатор ва модератор тушунчалари киради.

ТЮТОР - (*Tutorem-лотинча*) устоз, мураббий вазифасини бажаради. Баъзи ҳолларда маъруза ўқитувчиси билан талаба орасидаги боғловчи ролини ҳам бажаради. Бунда маърузачи томонидан берилган билимларни кенг эгаллашда маслаҳатчи ва устоз ролини бажаради.

ЭДВАЙЗЕР (advisor)-французча “avisen”“ўйламоқ”) талабаларнинг

⁴³ González, Julia, and Robert Wagenaar, eds. Tuning Educational Structures in Europe. Universities' Contribution to the Bologna Process. An Introduction. 2nd ed. Bilbao: Universidad de Deusto, 2008.

индивидуал ҳолда битирув малакавий иши, курс лойиҳаларини бажаришда маслаҳатчи ролини бажаради.

ФАСИЛИТАТОР - (инглиз тилида *facilitator*, латинча *facilis*—енгил, қулай)- гуруҳлардаги фаолият натижасини самарали баҳолаш, муаммонинг илмий ечимини топишга йўналтириш, гуруҳдаги коммуникацияни ривожлантириш каби вазифаларни бажаради.

МОДЕРАТОР - қабул қилинган қоидаларга амал қилиш текширади, талабаларнинг мустақил фикрлаш ва ишлаш қобилиятларни ривожлантириш, билиш фаолиятини фаоллаштиришга ёрдам беради. Маълумотни, семинарни, тренинглар ва давра суҳбатларини бошқаради, фикрларни умумлаштиради.

Бизнинг таълимда ушбу фаолиятларнинг ҳаммасини ўқитувчи бажаради ва педагог ёки ўқитувчи деб юритилади.

Назорат саволлари:

1. Ривожланган мамлакатлар таълим тизимининг ўзига хосликлари нималардан иборат? Ва қайси мамлакатлар таълими сизни кўпроқ қизиқтиради?
2. Модулли таълимнинг ўзига хослиги нимада деб ўйлайсиз?
3. Модулли-кредит тизимининг афзаллиги ва камчилиги нимада деб ўйлайсиз?
4. Замонавий таълим шакллари: *blended learning* (аралаш ўқитиш), масофали ўқитиш, маҳорат дарслари, вебинар, эвристик методларнинг қўллашнинг аҳамияти нимада бўлиши мумкин? Ва уларни қўллашда қандай натижаларга олиб келиши мумкин?

Фойдаланилган адабиётлар:

Махсус адабиётлар

1. Adam, R. *The Process of Educational Innovation I R.* - Lnd, 1991.
2. Bassett G. *Innovation in Primary Education.* - Lnd: 1992.
3. Beverly D. *Inquiry Based Teacher Education / D. Beverly, D. Shaklee, K. Cushner II. Педагогическое образование для XXI века.* - М.: 1994.
4. Blan W.E. *Handbook for developing Competency-Based Training Programs I W.E. Blank.* - New-Jersey: Prentice Hall, 2002.
5. Chambers W.N. *Creative Scientist of Today I W.N. Chambers II Science.* -L.: 1994. - Vol. 145.
6. Cowen E.L. *Stress Reduction and Problem-Solving Rigidity I EX. Cowen II J. Consult. Psychol.* - N. Y: 1992. - Vol. 16.
7. Mokshein, Siti Eshah; Ahmad, Hussein Haji; and Vongalis-Macrow, Athena. *Secondary Teacher Policy Research in Asia: Towards providing quality secondary education: Training and retaining quality teachers in Malaysia.* Bangkok: UNESCO Bangkok, 2009.
8. Butler, John, Kieran Corcoran, Tomasz Kubikowski, and Truus Ophuysen, eds. *Tapping into the Potential of Higher Arts Education in Europe, InterArtes Handbook.* Amsterdam / Warsaw: European League of Institutes of the Arts (ELIA), 2008.

Интернет сайтлари

1. <http://www.polifonia-tn.org/>. ERASMUS Network for Music ‘Polifonia’. European League of Institutes of the Arts (ELIA). “Tuning Document for Film/Screen Arts Education.” EIA, <http://www.elia-artschools.org/images/activiteiten/20/files/Tuning%20document%20film%20EN.pdf>
2. Commission of the European Communities. “Delivering on the Modernisation Agenda for Universities: Education, Research, and Innovation.” Communication from the Commission, COM(2006) 208 final, 16. Brussels: European Union, 2006. [http://ec.europa.eu/euraxess/pdf/COM\(2006\)_208.pdf](http://ec.europa.eu/euraxess/pdf/COM(2006)_208.pdf).

2-мавзу: Замонавий таълим ва инновацион технологиялар соҳасидаги илғор хорижий тажрибалар: кейс-стади.

Режа:

- 2.1. Кейс-стадининг аҳамияти ва моҳияти.
- 2.2. Кейслар типологияси.
- 2.3. Кейс-стадининг услубий паспорти.

 Таянч иборалар Кейс, стади, тавсифнома, типология, процессуал тизим, услубий паспорт, аннотация, вазият, услубий кўрсатма.

2.1. Кейс-стадининг аҳамияти ва моҳияти.

2.1.1. Таълим жараёнида кейс-стади услубини кенг татбиқ қилишнинг ижтимоий-педагогик шарт-шароитлари.

Кейс-стади: масала тарихи

Кейс-стади амалий вазиятларни таҳлил этиш ва ҳал қилиш асосида ўқитиш усули сифатида хорижий таълимда аввал-бошда ҳуқуқ соҳасида қўлланила бошлади: у илк марта Гарвард университетининг ҳуқуқ мактабида 1870 йилда қўлланилган эди. 1920 йилда Гарвард бизнес-мактаби (HBS) ўқитувчилари юристларнинг ўқитиш тажрибасига таяниб, иқтисодий амалиётдаги аниқ вазиятларни таҳлил этиш ва муҳокама қилишни таълимнинг асосий усули этиб танлашганидан кейин мазкур ўқитиш услуби кенг татбиқ этила бошлади.

Ана шу вақтдан бошлаб HBS кейсларнинг бой тўпламини йиғди ва мазкур услубни таълимнинг мустақил концепцияси даражасигача олиб чиқди. Айни шу сабабга кўра кейс-стади услубини кўпинча гарвард услуби деб аташади. Ўз моҳиятига кўра, гарвард услуби таълим олувчиларнинг амалий вазиятларни видеоматериаллар, компьютер ва дастурий таъминотдан фойдаланиб ҳал қилиш бўйича интенсив тренингдан иборатдир.

Кейс-стадининг икки классик мактаби - Гарвард (Америкада) ва Манчестер (Европада) мактаблари мавжуд. Гарвард мактаби доирасида мазкур услуб ягона тўғри ечимни излашни ўргатиш усули ҳисобланиб, иккинчи мактаб кейсда баён қилинган муаммоли вазият ечимининг кўп вариантлилигини таклиф қилади. Америка кейслари ўнлаб саҳифали матнни ва кўплаб чизмаларни ўз ичига олади. Европа кейслари ҳажми бирмунча камроқ.

Чет эллардаги бизнес-мактабларда одатий вазиятларни ўрганишга ўқув вақтининг ўртача 25 %дан 90 %гача бўлган қисми ажратилади. Масалан, Чикаго университети бизнес-мактабида ўқув вақтининг 25 % кейслар улушига, Колумбия университетида – 30 %, Уортонда эса – 40 % тўғри келади. Машғулотларни ушбу услуб бўйича ўтказишга ажратиладиган соатлар сони бўйича унинг “илк ихтирочиси” – Гарвард етакчилиги қилади. Оддий талаба HBSда ўқиш вақтида 700 тагача кейсларни кўриб чиқади ва бунинг учун ўқув вақтининг 90 %гача қисмини сарфлайди⁴⁴.

Бунда шундай аниқлик киритиш керак: молиявий фанларга ихтисослашган мактабларда кейслар салмоғи асосий фанлар - менежмент, маркетинг, ахборот технологиялари, ходимларни бошқариш ва шу кабилардан иборат мактаблардагига нисбатан анча камдир.

Мамлакатимиздаги таълим соҳасида кейс-стади, асосан, мутахассисларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимида, айниқса бошқарув соҳасида қўлланилади. Кейинги йилларда олий ўқув юртлирида ҳам ўқитувчиларнинг кейсларни ишлаб чиқиш ва амалга оширишга қизиқиши ошаётганлиги кузатиляпти.

**Кейс-стадини таълим
жараёнида кенг татбиқ
қилишнинг
долзарблигини
белгиловчи омиллар**

Кейс-стадини иқтисодий олий ўқув юртининг таълим амалиётига кенг татбиқ этишнинг долзарблиги ва зарурлиги куйидаги омиллар билан боғлиқ:

Биринчидан, мамлакатдаги иқтисодий таълимнинг умумий йўналиши, унинг нафақат

таълим олувчиларда аниқ билимларни шакллантиришга, шу билан бирга талабаларда фикрлаш фаолияти, назарий билимларини амалда қўллашга тайёрлик ва бунга қобилликни ривожлантириш, бўлғуси мутахассисларда мустақиллик ва ташаббускорлик, бошқарув ва иқтисодиётдаги тадқиқотларнинг турли жиҳатлари билан боғлиқ кенг доирадаги масалаларни идрок этиш қобилиятини раванқ топтиришга йўналтирилганлиги билан.

«Инсоннинг қўлига балиқни тутқазсанг – у бир кун қорни тўқ юради, мабодо инсонни балиқ тутишга ўргатсанг – у бутун умри давомида очлик нималигини билмайди» - хитойлик донишмандларда шундай ҳикматли гап бор. Аудитория шароитларидаёқ бошқарувчилик ечимларини қабул қилишга доир малака ва кўникмалар эгалланмаса кейинчалик яхши бошқарувчи бўлиб чиқиш мумкин эмас. Келгусидаги касбий фаолият учун ўзининг бошқариш сиёсатини ишлаб чиқиш учун талабалар корхонада ва умуман иқтисодиётда вужудга келадиган турли хил вазиятларни таҳлил этиш малакалари ва кўникмаларини эгаллаши, таҳлил қила билиш қобилиятини ўстириши, бошқарувчига хос хусусиятларни орттириш зарур.

«Маслаҳат бериш мумкин, лекин бундай маслаҳатдан фойдаланишга ўргатиш мумкин эмаслиги» ҳақиқатдир. Ўрганиб олгач омадли иқтисодчи, молиячи ёки менежерга айланиб олишга имкон берадиган қандайдир ягона,

⁴⁴ Case Studies in Education Leadership and Innovation. 2012 by Richard Smith and David Lynch.-11 p

универсал услуб ёки усул мавжуд эмас.

Талабаларнинг кейсларни ишлаб чиқиш технологияларини ўзлаштириши, кейсда тақдим қилинадиган амалий муаммоли вазиятларни таҳлил этиш, яқка тартибда ва жамоа бўлиб уларни оптимал ҳал қилиш йўллари излаш малакаларини эгаллаши, бўлғуси мутахассисда функционал ваколатлиликни шакллантириш - касбий фаолиятда ўзининг бошқариш ва ташкил қилиш технологияларини лойиҳалаштириш, касбий жараён мантиғини қуриш усуллари, шунингдек касбий вазифаларни мустақил ва мобил тарзда ҳал этиш усулларини ҳосил қилишга ёрдам беради.

Иккинчидан, бозор иқтисодиётининг ностандарт вазиятларда бир тизимли асосда ва самарали ҳаракат қилиш, оқилона ечимларни қабул қилиш қобилиятини эгаллаган мутахассисларга **муҳтожлиги** билан.

Кейсда ҳар хил ҳаётий вазиятлар баёни берилади ва уларнинг оқибатлари хусусида мушоҳада юритиш ёки қатнашчилар ҳаракатларининг самарадорлигини баҳолаш ёхуд муаммони ҳал этиш усулларини тақлиф қилиш талаб этилади. Лекин ҳар қандай ҳолатда ҳам амалий ҳаракат модели устида ишлаш таълим олувчилар – бўлғуси мутахассисларда меҳнат бозори талаб қиладиган касбий жиҳатдан муҳим хусусиятларни шакллантиришнинг самарали воситаси ҳисобланади.

Учинчидан, жаҳон тажрибаси кўрсатиб турганидек, кейс-стади талабаларда ижтимоий етукликни ривожлантириш, ўқишга қизиқиш ва мотивларни ҳосил қилиш, уларни ҳақиқий профессионаллар сифатида етиштиришга кучли таъсир кўрсатади. Кейс-стадининг бўлғуси мутахассис шахсининг касбий ва ижтимоий жиҳатдан муҳим фазилатларини шакллантиришга таъсир кўрсатадиган усуллари ва воситалари, назаримизда 2.1.1-жадвалда ишонарли тарзда акс эттирилган.

2.1.1-жадвал

Мутахассис фазилатлари	Кейс-стадининг шахсий фазилатларни шакллантиришга таъсир кўрсатадиган усул ва воситалари
Мавҳум шароитларда вазиятни ҳис этиш ва адекват баҳолаш, оқилона ечимларни топиш қобилияти	Вазият субъектининг фазилатлари ва камчиликларини таққослаш ва баҳолаш, вазиятнинг ривожланиш мантиғини ажратиб олиш, муаммонинг оқилона ечимини излаш
Бир тизимли фикрлаш, мулоҳазакорлик, бозор вазиятидаги параметрлар ва ўзаро алоқаларни тушуниш	Вазият хусусида ҳар томонлама фикр юритиш, уни мақсадли таҳлил этиш, субъектларни уларнинг тузилмавий-функционал ифодасида яхлитлигича идрок этиш
Мустақиллик ва ташаббускорлик	Мавҳумлик шароитида вазиятлар таҳлили, оқилона ечимнинг ишлаб чиқилишида ўқитувчи томонидан

	рағбатлантириладиган ва кўллаб-қувватладиган мустақиллик ва фаоллик
Ўзгаришларга тайёрлик, қайишқоқлик	Мунтазам ўзгариб турадиган вазиятларда оптимал феъл-атворнинг ишлаб чиқилиши
Амалий йўналишлилик	Муаммоли вазиятнинг ҳал этилишида нисбатан амалий натижага эришиш учун доимий изланиш
Ахборотлар билан ишлаш маҳорати	Доимий равишда асосий ахборотни излаш ва танлаш, уни тузилмаларга ажратиш, яна қайта тузилмалаш, уни таҳлил этиш, таснифлаш, бир тақдимот шаклидан бошқача шаклга ўтказиш, ўзаро ахборот алмашилиши
Коммуникативлик, эмпатия	Муаммоли вазият ечими ва унинг мақсадга мувофиқ тарзда ҳал этилишини танлаш юзасидан ўз позициясини ҳар доим аниқ билдириш, далиллаш ва ўзининг нуқтаи назарини ҳимоя қилиш; кейс билан гуруҳ бўлиб ишлаш, мунозаралар ва ўз фикрини ўтказиш пайтида жамоанинг ошқора мулоқот ва ахборот алмашилиши, адолатли, конструктив ва тактикали танқидга ҳамда уни қабул қилишга, биргаликдаги фаолиятда ишончга ва ҳамфикрликка асосланган баҳамжиҳат ҳаракати
Муаммоли, мантиқий фикрлаш	Муамонинг изланилиши ва ифодаланиши ҳамда унинг асосий тавсифномалари белгиланиши, уни ҳал этиш усуллари ва воситаларининг асосланиши
Конструктивлик	Муаммони ҳал этиш моделининг ишлаб чиқилиши, конструктив ечимларнинг изланиши ва ифодаланиши
Назokatлилик	Жамоанинг ўз фикрини ўтказиш, мунозаралар, гуруҳ бўлиб ишлашга асосланган доимий баҳамжиҳат ҳаракати

Ва, ниҳоят, кейс-стади интерактив услуб бўлгани сабабли талабалар томонидан унга нисбатан ижобий муносабат бўлишига эришади, улар ушбу услубни ўқув ахборотини ўзлаштириш ва ундан фойдаланиш юзасидан амалий кўникмаларни таъминлайдиган амалий кўлланма (практикум) сифатида қабул қиладилар.

Кейс-стади услубининг умумий тавсифномаси ⁴⁵.

Асосий категориялар ва тушунчалар

 Кейс – бу реал ҳаётнинг «бир парчасидир» (инглизча - TRUE LIFE атамасига кўра). Кейс вазиятнинг оддий ҳақиқий баёнигина эмас, балки вазиятни тушуниш ва баҳолашга имкон берадиган

ягона ахборот комплекси.

 Кейс-стади (инглизча case - тўплам, аниқ вазият, stadi -таълим) кейсда баён қилинган ва таълим олувчиларни муаммони ифодалаш ҳамда унинг мақсадга мувофиқ тарздаги ечими вариантларини излашга йўналтирадиган аниқ реал ёки сунъий равишда яратилган вазиятнинг муаммоли-вазиятли таҳлил этилишига асосланадиган *таълим услубидир*.

 Кейс-стади - таълим, ахборотлар, коммуникация ва бошқарувнинг қўйилган таълим мақсадини амалга ошириш ва кейсда баён қилинган амалий муаммоли вазиятни ҳал қилиш жараёнида прогноз қилинадиган ўқув натижаларига кафолатли етишишни воситали тарзда таъминлайдиган бир тартибга келтирилган оптимал усуллари ва воситалари мажмуидан иборат бўлган *таълим технологиясидир*.

 Вазият (ситуация) (кейинги лотинчадаги situation - аҳвол) – муайян вазият, аҳволни ҳосил қиладиган шарт-шароитлар ва ҳолатлар уюшмаси.

Кейсда баён қилинган вазият институционал тизимда (шу ўринда ва кейинчалик - корхонада) дискрет (айни шу) вақтда ташкилий ҳаётдаги типик муаммоларни қайта яратадиган реал ёки сунъий қурилган ҳодисаларнинг идеал тарздаги инъикосидан иборатдир.

 Муаммоли вазият. Мазкур ҳолда вазият субъектининг ҳозирги вақтда ёки келгусидаги мақсадларга эришишига хавф соладиган вазият тушунилади.

Кейс-стадининг моҳиятли белгилари ва дидактик ўзига хос хусусиятлари

Кейс-стадининг моҳияти шундан иборатки, моҳиятига кўра кўриб чиқиладиган муаммоли вазият бўйича маслаҳатчилар ролини бажариши керак бўлган талабаларга қуйидагилар таклиф қилинади:

- кейсда баён қилинганида айна бир пайтда ташкилий ҳаётдаги типик амалий муаммони акс эттирадиган ва амалиётда ушбу муаммонинг ҳал этилишида ўзлаштирилиши ва қўлланилиши лозим бўладиган муайян билимлар мажмуини долзарблаштирадиган вазиятни идрок этиш ва таҳлилдан ўтказиш;

- муаммоли вазиятни мақсадга мувофиқ тарзда ҳал этадиган усуллар ва воситаларни излаш;

- таклиф этилган муқобил жиҳат(альтернатива)ларни баҳолаш ва улар орасидан қўйилган муаммога нисбатан энг қулай вариантини танлаш;

⁴⁵ Education in a federal system: A case-study of Belgium Caroline Varin *University of Pennsylvania*, cvarin19@gmail.com

This paper is posted at ScholarlyCommons. <http://repository.upenn.edu/curej/24>
For more information, please contact repository@pobox.upenn.edu.

- танланган муқобил усул(альтернатива)ни амалга ошириш бўйича аниқ ечимни бутун тафсилотлари билан ишлаб чиқиш.

Кейс-стадининг моҳиятли белгиларини ифодалаймиз:

1. Ҳолати асосий параметрлари бўйича муайян дискрет вақтда ишларнинг реал аҳволини яна қайта тиклайдиган вазият шаклида тақдим этилган *институционал тизим моделининг мавжудлиги*.

2. *Берилган вазиятнинг муаммолилиги*.

3. *Вазиятнинг тўлиқ тузлимавий эмаслиги* ва, бунинг оқибати сифатида, унда *мустақил, шаблон бўлмаган ечимларни талаб қиладиган мавҳумликнинг мавжудлиги*.

4. Ечимларнинг *кўплаб муқобил жиҳат (альтернатива)ларга эгаллиги*: ҳар бир қатнашчи ўзининг билими, тажрибаси ва сезги(интуиция)сидан келиб чиқиб ўз вариантини таклиф қилади.

5. Муаммоли вазият оптимал ечимининг *якка тартибда, сўнгра жамоа бўлиб ишлаб чиқилиши ва оммавий тақдим этилиши* (Шунингдек, кейс билан мутлақо якка тартибда ишлашга ва натижаларни якка тартибда тақдим этишга ҳам йўл қўйилади).

6. Муаммоли вазият таҳлили ва унинг ечимини ишлаб чиқишдаги *ягона мақсад*.

7. *Фаолият натижаларини гуруҳ бўлиб баҳолаш тизими*.

8. *Таълим олувчиларда бошқариладиган ҳиссий (эмоционал) кескинликнинг мавжуд бўлиши*.

9. Ўқитувчи ва талаба таълим жараёнида айна бир пайтда *ҳам масъул, ҳам эркин* бўлади:

- Ўқитувчи кейснинг тайёрланиши ва унинг ўқув-услубий таъминоти, шунингдек ундан самарали фойдаланиш учун *масъулдир*.

- Талаба машғулотга тайёрланиш ва кейс бўйича ўқув топшириқларини самарали бажариш учун *масъул*, айна бир пайтда у муаммоли вазиятни таҳлил этиш натижасида ечимлар ва хулосаларни ишлаб чиқиш борасида *эркин иш тутади*.

- Талаба ўқув шароитида муаммоли вазиятни таҳлил этиш ва ҳал қилишда *хатога йўл қўйиши мумкин*, лекин у реал ҳаётда қабул қилинадиган нотўғри ечим учун *масъулият ҳиссини сезиши керак*.

10. Таълим *натижаларини режалаштириши ва уларга эришишида таълимдаги ошкоралик билан қатъиятлилигининг* кўшиб олиб борилиши.

Кейс-стади таълим услуби сифатида қуйидаги дидактик ўзига хос хусусиятларга эга:

- Кейсда тақдим этилган аниқ вазият таълимнинг воқелик билан ўзаро алоқасини таъминлайди, чунки у келгусидаги касбий фаолият учун типик муаммоларни акс эттиради. Бунда ўрганиш жараёни, ўз моҳиятига кўра, реал ҳаётда ечимни қабул қилиш механизмини ифодалайди.

- Кейс ундан фойдаланувчига муаммоларни таҳлил этиш, бир хиллаштириш ва ҳал қилиш йўллариини излашда эркинлик беради.

- Кейсни кўриб чиқишда талабалар таълим жараёнининг ташкилотчиларига айланадилар ва бир-бири билан ўзаро баҳамжиҳат ҳаракат қилиш орқали реал коммуникацион ҳолатларни ифодалашади (масалан, банк - корхона).

- Таълим олувчилар аниқ вазиятни кўриб чиқиш жараёнида муайян умумлашган, концептуал тусга эга билимни шакллантиришга муваффақ бўладилар ва айтиб бериш пайтида оддий умумлаштириш малакаларини орттирадилар.

- Амалий вазиятларга асосланган машғулотлар назарий тайёргарлик даврида олинган билимлар, шунингдек талабаларнинг ўз малака ва маҳоратларидан фойдаланиш ва амалда қўлланишга йўналтирилади.

- Кейс билан ишлаш натижаларининг оммавий тақдим этилиши тақдимотлар ўтказиш ва матбуот анжуманларида қатнашиш: ахборотни лўнда, мантиқан ва кўргазмали тарзда тақдим этиш, саволни ифодалай билиш ва жавобни далиллаш малакаларини ҳосил қилишга кўмаклашади.

- Кейс-стади таълимнинг бошқа услубларидан фарқли равишда нафақат таълим бериш ва тренинг, шу билан бирга диагностик/назоратчилик функцияларини ҳам бажаради.

Талаба якуний *назорат олдидан* кейсни олиши: уни ҳал қилиши ва амалий вазият таҳлилини ҳамда уни ҳал қилишга доир таклифларини ёзма иш шаклида тақдим этиши мумкин.

Кейс талабаларга *бевосита якуний назорат пайтида* таклиф қилиниши ҳам мумкин. Лекин бундай ҳолда у анча қисқа бўлиши, мақсадлари эса уларни талаба белгиланган вақт давомида ҳал қилишга улгурадиган ҳолатда бўлиши керак.

Талабаларнинг ўқув фани бўйича *аудиториядан ташқарида бажариладиган мустақил иши* кейслар туркумининг ечимини ўз ичига олиши мумкин. Натижаларнинг графикка биноан ёзма тақдим этилиши (муддатлар ўқув режаси ва таълим дастурига мувофиқ белгиланади) ўқув ахборотларининг ўзлаштирилиши, ушбу курс бўйича ДТСга кўра назарда тутилган малака ва кўникмаларни оператив назорат қилиш ва баҳолашга имкон беради.

2.2. Кейслар типологияси⁴⁶.

Кейслар учун улар турининг жуда кўплиги хосдир. Кейсларнинг турлари бўйича таснифланиши жадвалда тақдим этилган.

2.2.1-жадвал

Типологик белгилари	Кейс тури
Асосий манбалари	1. Табиий шароитдаги 2. Кабинетдаги 3. Илмий-тадқиқотчилик
Сюжет мавжудлиги	1. Сюжетли 2. Сюжетсиз
Вазият баёнининг вақтдаги изчиллиги	1. Ўтмишдан ҳозирга келиш режимидаги кейс 2. Вақт орқага қайтариладиган кейс-хотира 3. Прогностик кейс
Кейс объекти	1. Шахсий 2. Ташкилий-институционал 3. Кўп субъектли
Материални тақдим этиш усули	1. Ҳикоя 2. Эссе 3. Таҳлилий ёзишма 4. Журналист тергови 5. Ҳисобот 6. Очерк 7. Фактлар мажмуи 8. Статистик материаллар мажмуи 9. Ҳужжатлар ва ишлаб чиқариш намуналари мажмуи
Ҳажми	1. Қисқа (лўнда) 2. Ўртача миқдордаги 3. Катта (узун)
Тузилмавий ўзига хос хусусиятлари	1. Тузилмаланган 2. Тузилмаланмаган
Ўқув топшириғини тақдим этиш усули	1. Саволли 2. Кейс-топшириқ
Дидактик мақсадлари	1. Муаммо, ечим ёки концепцияни изоҳлаш 2. Тренингли, ўқув мавзуи/предмети бўйича малака ва кўникмалар орттиришга мўлжалланган 3. Таҳлил ва баҳолашга ўргатувчи 4. Муаммони ажратиш ва ечиш, бошқарувчилик қарорлари қабул қилишга ўргатувчи 5. Вазият субъекти ривожининг янги стратегиялари ва йўллари, янги баҳолаш услублари ва шу кабиларни ишлаб чиқишга рағбатлантирувчи
Расмийлаштириш усули	1. Босма 2. Электрон 3. Видео-кейс 4. Аудио-кейс 5. Мультимедиа-кейс

⁴⁶ Case Studies in Education Leadership and Innovation. 2012 by Richard Smith and David Lynch.-11 p

Кейсологнинг (шу ўринда ва кейинчалик - кейсни ишлаб чиқувчи) вазифаси кейс турининг қўйилган дидактик мақсадларни оптимал амалга оширишига имкон берадиган ўзига хос хусусиятларини танлаш ва қўллашдан иборат.

Кейсларнинг турли манбалари

Кейс интеллектуал маҳсулот сифатида ўз манбаларига эгадир. Уларни чизмали тарзда қуйидагича акс эттириш мумкин:

2.2.1-расм. Интеллектуал маҳсулот сифатидаги кейснинг асосий манбалари.

Социум кейсларнинг манбаидир, деган фикр ҳеч кимда шубҳа туғдирмаслиги аниқ. Фақат унинг кейснинг мазмуни ва шаклини қай даражада олдиндан белгилаб бериши мумкинлиги ҳақида турлича фикр бўлиши мумкин. Ижтимоий ҳаёт бутун турли-туманлиги билан кейс сюжети, муаммолари ва фактологик базасининг манбаи бўлади. Таълим ва тарбиянинг кейсда жамланган мақсадлари ва вазифалари, шунингдек таълим технологиясини белгилайдиган **таълим** яна бир манбаидир.

Фан кейснинг учинчи манбаидир. У таҳлилий фаолият ва бир тизимли ёндашув билан белгиланадиган иккита асосий методологияни, шунингдек кейсни ҳал этиш жараёнида қўлланиладиган бошқа илмий услубларни беради.

3-чизмада кейс детерминацияси асосий манбаларининг ўзаро нисбати бир хилда ва тенг томонли учбурчак сифатида тақдим этилган. Бу барча манбаларнинг тенг аҳамиятли эканлигининг идеал ва анча кам учрайдиган ҳолати - детерминантдир. Кейсларни куришнинг реал амалиётида бундай ҳолат анча кам учрайди. Кўпинча манбалардан бирининг устунлик қилиши кузатилади. Чизма шаклида олганда манба ролини учбурчак бурчагининг катталиги тарзида тасаввур этиш мумкин. Бунда бурчак қанчалик тўмтоқроқ бўлса, тегишли манба таъсири шунчалик кўпроқ бўлади. Ўткир қирралар тегишлича манбанинг минимал таъсирини акс эттиради⁴⁷.

Ушбу ёндашув кейсларни **асосий манбалари бўйича** таснифлашга асос бўлиши мумкин. Бу ерда қуйидагиларни ажратиб кўрсатиш мумкин:

- 1) *ҳаётий кейслари* - мутлақо реал ҳаётий вазиятларни акс эттиради;
- 2) *кабинетдаги кейслар* - кейсолог моделлаштирган амалий вазиятни ўз ичига олади;
- 3) *илмий-тадқиқотчилик кейслари* – тадқиқотчилик фаолиятини амалга

⁴⁷ Case Studies in Education Leadership and Innovation. 2012 by Richard Smith and David Lynch.-11 p

оширишга йўналтирилган.

Ҳаётий кейсининг асосий вазифаси ҳаётий вазиятни батафсил ва тўлиқ акс эттиришдан иборат. Ўз моҳиятига кўра, бундай кейс вазиятнинг амалий, яъни «ҳаракатдаги» моделини яратади. Бунда бундай кейснинг ўқув мақсади таълим олувчилар тренинги, ушбу вазиятдаги билимлар, қобилиятлар ва феъл-атвор (қарорлар қабул қилиш) кўникмаларини мустаҳкамлашдан иборат бўлади. Бундай кейслар максимал кўргазмали ва батафсил бўлиши керак. Уларнинг асосий мазмуни ҳаётни билиш ва оптимал фаолиятга доир қобилиятларни ҳосил қилишдир.

Гарчи ҳар бир кейс таълим берувчи функцияни бажарса-да, лекин уларнинг барча қирраларининг турли кейсларда акс этиши даражаси турличадир. Кўпроқ таълим берувчи функцияни бажарадиган, ҳаётни бироз бошқачароқ акс эттирадиган кейс *кабинетдаги кейс* дейилади.

Биринчидан, у ҳаётда кўпроқ учрайдиган ва мутахассис ўзининг касбий фаолиятида дуч келадиган типовой вазиятларни акс эттиради. Иккинчидан, таълим берувчи кейсда ўқув топшириқлари биринчи ўринда турадики, бу унда акс этадиган ҳаётнинг анча шартлилик элементига эга бўлишини олдиндан белгилайди. Бу ердаги вазият, муаммо ва сюжет ҳаётда бўладигани каби тус касб этади. Улар сунъийлиги билан тавсифланади ва энг муҳим ва ҳақиқий ҳаётий деталлардан иборат бўлади. Бундай кейс вазиятлардаги типикликни кўришга имкон беради ва вазиятни амлиётдаги шунга ўхшаган вариантни қўллаш орқали таҳлил қилиш қобилиятини олдиндан белгилаб беради.

Илмий-тадқиқотчилик кейси учун ҳам шундай хусусиятлар ҳосилдир. Унинг асосий мазмуни шундаки, у вазият ва ундаги феъл-атвор ҳақидаги янги билимни олиш учун модел бўлиб хизмат қилади. Унинг таълим берувчи функцияси моделлаштириш услубини қўллаш орқали илмий тадқиқотчилик малакаларини шакллантиришдан иборат. Ушбу кейс тадқиқотчилик моделини яратиш тамойиллари бўйича қурилади. Шунинг учун уни кўпроқ магистратурада, мутахассисларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимидаги таълимда қўлланиш маъқулдир.

Бундай кейсда тадқиқотчилик функциясининг устунлик қилиши уни илмий-тадқиқотчилик фаолиятида анча самарали қўллашга имкон беради.

Кейснинг юқорида ажратиб кўрсатилган манбаларини **асосий, базавий ёки бирламчи** манбалар деб аташ лозим, чунки улар кейсларга таъсир кўрсатишнинг энг моҳиятли омилларини белгилайди.

Кейсларни шакллантиришнинг **иккиламчи манбаларини** ҳам ажратиб кўрсатадики, улар базавий манбалардан ҳосил бўладиган тусга эгадир. Қуйида уларга тўхталамиз.

1. Хорижий тажриба кўришиб турганидек, маҳсулотлари талабалар учун муайян шахсий аҳамият касб этадиган корхоналар фаолияти кўриб чиқилганида ёки *ахборот «маҳаллий» материалга асосланганида* кейслар муҳокамаси анча мазмунли ва қизиқарли кечади. Лекин бу кейсларда фақат мамлакатдаги корхоналар тажрибаси ёритилиши кераклигини билдирмайди. Бунда у ёки бошқа сифати билан миллий бозорда мавжуд бўладиган корхоналар ва товарлар ёки хизматлар назарда тутилаяпти.

Агар талабалар кейсларда баён қилинган ҳодисалар билан боғлиқ бўлган муҳит ва соҳани яхши билсалар, улар ўзларини анча ишончлироқ ҳис этади. Уларнинг, масалан, америкалик ёки бошқа хорижий истеъмолчилар феъл-атвори ва мотивларини муҳокама қилиши анча қийин кечади. Ўқитувчи ҳам ўзи субъектини яхши биладиган кейс муҳокамасига моҳирона раҳбарлик қилади. Ҳар қандай ҳолда ҳам бундай кейслар муҳокамасида корхона – кейс объекти вакилини талиф қилишдек ноёб имконият мавжуд бўлади.

2. *Статистик материаллар, бозор аҳволи ҳақидаги маълумотлар, корxonанинг ижтимоий-иқтисодий тавсифномалари ва шу кабилар* кейсга илмийлик ва оддийлик бахш этади. Бунда мазкур материаллар вазиятни ташхис қилиш воситаси ролини бажариши, вазиятни тушуниш учун жуда муҳим бўлган кўрсаткичлар ҳисоб-китоби учун ахборот вазифасини уддалаши мумкин.

Статистик материаллардан фойдаланишда талаба бу материалларни идрок этиши, қуйидаги каби бир неча саволларга жавоб бериши керак: «Ушбу материаллар вазиятни тавсифлашда қандай роль ўйнайди?», «Материалларнинг ўзидаги қайси нарсалар вазиятни бевосита тавсифлайди?», «Бундай тавсифномалар қандай ҳисоблаб чиқилади ёки ажратиб кўрсатилади?» ва ҳоказо.

Статистик материаллар кейс матнида ёки иловада жойлаштирилади.

3. *Илмий манбалар, публицистика ва бадиий адабиёт асарлари* – булар ҳам кейсни ёзиш учун яна бир манбадир. У ёки бошқа муаммога бағишланган илмий мақолалар, монографиялар ва илмий ҳисоботларни таҳлил этиш орқали ҳам кейс учун яхши материалларни олиш мумкин. Яхши илмий мақола одатда қандайдир масалани теран тушунтириши билан тавсифланса, илмий монография тадқиқот предметининг бир тизимли, ҳар томонлама тавсифномасини беради. Илмий ҳисоботнинг ўзига хос хусусияти эса материалнинг долзарблиги ва янгилигидадир. Бундай фан маҳсулотлари ҳар доим ҳам вазиятни баён қилавермайди ва изоҳлаб бермайди. Шунинг учун уларни кейсолог вазият нуқтаи назаридан махсус мушоҳададан ўтказиши керак бўлади.

Энг қизиқарли илмий мақолалар кейс-услугда иккита функцияни бажариши мумкин. Биринчиси шундан иборатки, илмий мақолалар ва уларнинг қисмлари уларни матнга киритиш орқали кейсларнинг таркибий қисмига айланиши мумкин, иккинчиси шундаки, улар кейсни тушуниш учун зарур адабиётлар рўйхатига қўшилиши мумкин.

Агар илмий манбалар кейсга қатъийлик ва оддийлик берса, унда публицистика ва бадиий адабиёт асарлари эмоционал тўлиқлик ва предметли изоҳлиликни яратади.

4. *Интернет* ва унинг ресурслари – кейслар учун туганмас материал манбадир. Ушбу манба кенг миқёслилиги, қайишқоқлиги ва оперативлиги билан ажралиб туради.

Сюжет мавжудлигига қараб кейслар турлари

Сюжет мавжудлигига қараб кейслар: сюжетли; сюжетсиз бўлади⁴⁸.

Сюжетли кейс одатда бўлиб ўтган воқеалар ҳақидаги ҳикояни, шахслар ва корхоналар ҳаракатларини ўз ичига олади.

Сюжетсиз кейс, одатда, яққол ифодаланган сюжетга эга бўлмайди, чунки сюжетнинг аниқ ифодаси кўп жиҳатдан ечимни очиб беради. Сиртдан қараганда вазият ташҳисига, сюжетни яна қайта тиклашга ёрдам бериши керак бўлган статистик материаллар, ҳисоб-китоблар, ишланмалар мажмуидан иборат бўлади.

Вазиятни баён қилишнинг вақтдаги изчиллиги бўйича кейслар турлари Кейсда баён қилинадиган вазият сюжетининг вақтдаги изчиллиги ҳам кейснинг таснифий ўзига хос хусусиятларига ўз таъсирини ўтказди. Ушбу белгига кўра кейсларнинг уч турини фарқлашади:

- Ўтмишдан ҳозирга келиш режимидаги кейс;
- Вақт орқага қайтариладиган кейс-хотира;
- Прогностик кейс.

Ўтмишдан ҳозирга келиш режимидаги кейс баён қилинадиган ҳодисаларнинг вақтдаги табиий изчиллиги билан тавсифланади, сабаб-оқибатли алоқаларни яхши аниқлашга имкон беради.

Вақт орқага қайтариладиган кейс-хотирада вақт орқага қайтарилади: унда ҳаракат қилувчи шахслар нималарнидир эслашади, хотиранинг ўзи узук-юлук, кўпинча бир тизимсиз ва фрагментар бўладигани, бу вақт занжирини қайта тиклашни қийинлаштиради. Ўз моҳиятига кўра, кейс таҳлили вазият реконструкцияси, унинг бирор бир билиш парадигмаси жиҳатидан идрок қилинишидан иборат бўлади.

Прогностик кейс яқин ўтмишдаги ва ҳозирги воқеаларнинг анча батафсил баёнини беради, ундаги объектнинг келгусидаги ҳолатининг энг яхши вариантини ишлаб чиқиш вазифасини кўяди.

Объектига қараб кейслар турлари Вазият объектига қараб кейслар шартли равишда уч гуруҳга бўлинади⁴⁹:

• *Шахсларга оид кейс*, унда аниқ субъектлар: менежерлар, сиёсатчилар, раҳбарлар амал қиладилар.

• *Ташкилий-институционал кейс* - унинг объекти институционал тизимлар: ташкилотлар, фирмалар, компаниялар, корхоналар ва улар бўлинмалари бўлиши билан фарқланади.

• *Кўп объектли кейс* – одатда бир неча ҳаракат қилувчи объектларни ўз ичига олади.

⁴⁸ Case Studies in Education Leadership and Innovation. 2012 by Richard Smith and David Lynch.-11 p

⁴⁹ Case Studies in Education Leadership and Innovation. 2012 by Richard Smith and David Lynch.-11 p

Материални баён қилиш усулига кўра кейслар турлари   Материалларни етказишнинг жанрга хос хусусиятларига қараб кейс қуйидаги турлардан бири шаклида тақдим этилиши мумкин:

- ҳикоя;
- эссе;
- таҳлилий ёзишма;
- журналист тергови;
- ҳисобот;
- очерк;
- фактлар мажмуи;
- статистик материаллар мажмуи;
- ҳужжатлар ва ишлаб чиқариш намуналари мажмуи.

Катталигига қараб кейслар турлари   Кейслар катталигига қараб уч турда бўлади:

- қисқа (лўнда) кейс;
- ўртача миқдордаги кейс;

- катта (узун) кейс.

Кейснинг катталиги унинг ҳажмига боғлиқ бўлади ва уни таҳлил этиш учун зарур ўқув вақтини белгилайди.

Қисқа кейс - шунингдек «европача», қисқа кейс деб ҳам аталади. Унинг ҳажми бир неча жумладан бир-икки саҳифагача бўлади. Унинг ечими икки соатлик амалий машғулотнинг бир қисмини банд қилишига мўлжалланган.

Ўртача миқдордаги кейс – унинг кўриб чиқилиши одатда икки соатлик машғулотни банд қилади.

Катта кейс («америкача», узун) – ўнлаб саҳифаларни ўз ичига олади, бир неча амалий машғулотлар давомида ва ҳатто бутун ўқув курси мобайнида қўлланилиши мумкин.

Тузилмасига қараб кейслар турлари   Тузилмавий хусусиятларига қараб кейсларнинг икки тури фарқланади:

- тузилмага келтирилган;
- тузилмага келтирилмаган.

Тузилмавий кейс тузилмавий шакли вазиятнинг идрок этилиши ва фикрланишини энгиллаштирадиган ахборотни ўз ичига олади.

Тузилмага эга бўлмаган кейс, одатда, муаммони батафсил (баъзан, ҳатто ҳаддан ортиқ тафсилотлари билан) ёритадиган катта ҳажмдаги тузилмаган ахборотни ўз ичига олади.

Ўқув топшириғини тақдим этиш усулига кўра кейслар турлари

Ушбу таснифлаш асосига кўра кейслар икки турда бўлади:

• *Саволли кейс* – унинг ечилишида талабалар вазият баён қилинганидан кейин қўйиладиган саволларга жавоб бериши керак.

• *Кейс-топириқ* - кейсни ҳал қилиш жараёнида бажарилиши лозим бўлган вазифа ёки топшириқ, одатда вазият баёнигача қўйилади.

Дидактик мақсадларига кўра кейслар

Ушбу таснифлаш асосига кўра кейсларнинг беш тури фарқланади:

1. *Муаммо, ечим ёки концепцияни изоҳловчи кейс.*

Таниқли ва муваффақият билан ишлайдиган корхоналар (компаниялар)нинг узоқ муддат давомидаги иш фаолиятини баён қилади (мақсадлари, стратегиялари, маҳсулот модификациялари, турли бозорлардаги иши ва бошқалар).

Бундай кейснинг таълимий мақсади – мисол орқали ўқитиш. Режалаштириладиган ўқув натижалари – тўғри қабул қилинган қарорларни эслаб қолиш, таниқли ва муваффақият билан ишлайдиган корхоналар ва тармоқларнинг амалиёти билан танишиш.

2. *Тренингли, ўқув мавзуи/предмети бўйича малака ва кўникмалар орттиришига мўлжалланган.* Унинг таълимий мақсади - талабаларга бирор бир ҳаракатларни бажариш алгоритмини ўргатиш.

Талаба куйидагиларни ўрганиши керак: муайян модель/ формула/ҳисоб-китоб алгоритмини қўллаш, берилган одатий вазиятда ягона тўғри қарорни қабул қилиш.

3. *Таҳлил ва баҳолашга ўргатувчи.* Кейсда аниқ вақт давридаги вазият баён қилинган, вазият субъекти олдида турган муаммолар аниқланган ва аниқ ифодаланган.

Талаба вазиятни тушуниши, таҳлил қилиши ва баҳолаши, қўйилган муаммо юзасидан қарор қабул қилиши лозим.

4. *Муаммони ажратиш ва ечиш, бошқарувчилик қарорлари қабул қилишига ўргатувчи.* Мураккаб баён қилинган вазиятга эга. Муаммо вазиятга киритилади-ю, лекин аниқ намоён бўлмайди. У статистик маълумотлар, корхона ҳисоботлари, бўлинмалар раҳбарлари нутқлари ва шу кабиларда тақдим этилган.

Талабалар муаммони аниқлаши ва ифодалаши, уни ҳал этиш усуллари ва воситаларини кўрсатиши керак.

5. *Вазият субъекти ривожининг янги стратегиялари ва йўллари, янгича баҳолаш услублари ва шу кабиларни ишлаб чиқишига рағбатлантирувчи.* Бундай кейснинг ўзига хос хусусияти шундаки, бошқарувчилик муаммоси корхона фаолиятининг муайян турига, муайян асосий шарт-шароитларга боғлаб баён қилинади.

Талабадан вазият субъектини ривожлантиришнинг янги стратегияси ва йўллари топиш талаб қилинади. Бундай кейсдаги вазиятда ахборотнинг бир қисми бўлмаслиги мумкин. Ахборотга эҳтиёжни аниқлаш ва уни топиш – талабанинг яна бир вазифасидир.

Безатиш усулига қараб кейслар турлари

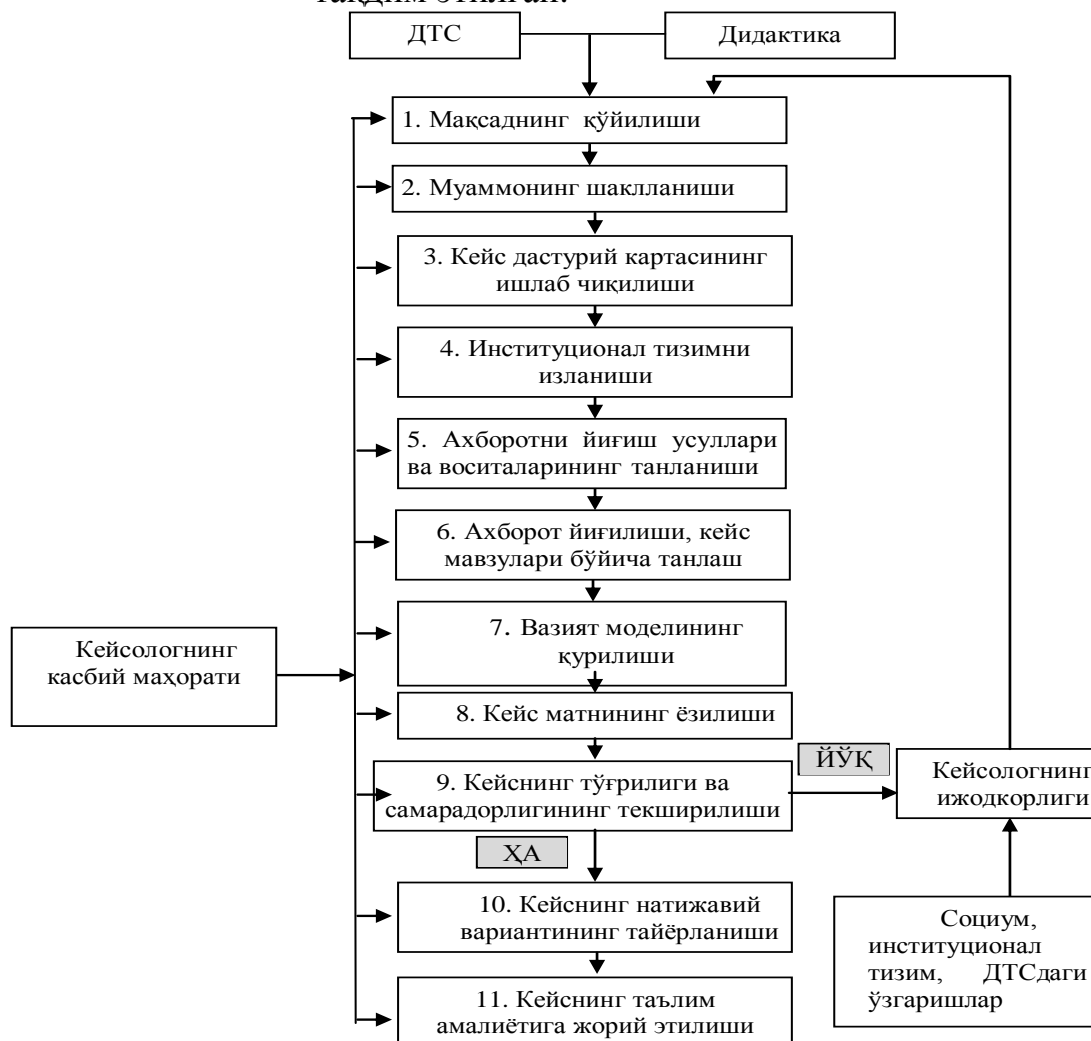
Кейслар талабаларга турли шаклда тақдим этилиши мумкин: босма, электрон, видео-кейс, аудио-кейс, мультимедиа-кейс.

Ўқитиш амалиётида, одатда, босма шаклдаги ва электрон ташувчилардаги кейслар қўлланилади – бундай шаклдаги ахборот билан ишлаш аудио- ёки видео-вариантлардагига нисбатан қулай ва таҳлил қилиш осонроқ. Бундан ташқари, кўп марталаб интерактив кўздан кечириш имкониятларининг чекланганлиги бирламчи ахборотнинг бузилиши ва хатоларга олиб келиши мумкин. Мультимедиа – кейсларнинг имкониятлари юқорида кўрсатилган қийинчиликларнинг олдини олишга имкон беради ва ўзларида матнли ахборот ва интерактив видео-тасвир устунликларини мужассам этади⁵⁰.

Кейсни ишлаб чиқишнинг процессуал тизими.

Кейсни ишлаб чиқиш модели

Кейснинг яратилиши мураккаб процессуал тизимдан иборат бўлади. Кейсни ишлаб чиқиш модели 4-чизмада тақдим этилган.

2.2.2-расм. Кейсни ишлаб чиқиш модели.

⁵⁰ Case Studies in Education Leadership and Innovation. 2012 by Richard Smith and David Lynch.-11 p

Чизмада кўриниб турганидек, кейснинг шакллантирилишига бир неча омиллар таъсир қилади:

1. *Давлат таълим стандартида (ДТС) кейсни ишлаб чиқишига асос бўлган ўқув предмети бўйича ифодаланган таълим тизими талаблари* - кейснинг предметни ўқитиш тизимидаги ўрни, унинг мақсадлари ва ўқув натижалари, талабалар кейсни ҳал қилиш учун олдиндан эгаллаши лозим бўлган билимларни белгилайди.

2. *Ушбу предмет бўйича таълим тизимини қамраб оладиган дидактика* – таълим мазмуни; таълим мақсадларининг амалга оширилиши ва прогноз қилинадиган ўқув натижаларига эришишни воситали тарзда таъминлайдиган ўқитиш услублари, шакллари ва воситалари, ахборот, коммуникация ва бошқарув усуллари ва воситаларини; таълим жараёнининг кечиши ва натижаларини белгилайдиган қонуниятлар, тамойиллар, қоидалар ва нормативларни белгилайди.

3. *Социум, институционал тизим* – кейс объекти, ДТСда юз берадиган ўзгаришлар - кейсга ўзгартишларни киритиш орқали ахборот таъминотида тезкорлик билан акс этиши керак.

4. *Кейсологнинг касбий маҳорати* - ўқув предмети бўйича билимлар мажмуи, кейсни ишлаб чиқиш, таълимнинг кейс-технологиясини лойиҳалаштириш, режалаштириш ва амалга ошириш қобилиятидан иборат бўлади.

Кейсни ишлаб чиқиш жараёнининг ўзи кейсологнинг мақсадни фараз қилишидан то кейсни таълим жараёнига жорий этишгача бўлган жами ҳаракатлари изчиллигидан иборат.

Кейсолог фаолияти мазмунини босқичма-босқич кўриб чиқамиз.

Мақсаднинг қўйилиши Кейсни ишлаб чиқишнинг ушбу биринчи босқичи кўйидаги ҳаракатларни ўз ичига олади:

- кейснинг ўқув курси тузилмасидаги ўрнини белгилаш;
- унинг таълимий мақсадини ифодалаш (талабаларни таништириш, ... ҳақидаги билимларни шакллантириш/чуқурлаштириш, ўргатиш, малакаларни орттириш, кўникмаларни ривожлантириш ва ҳоказо);
- кейснинг талабаларнинг таълимдаги ютуқлари натижалари учун «масъулият зонаси»ни аниқлаш;
- ўзлаштирилиши/кенгайтирилиши/ривожлантирилиши лозим бўлган билим, малака ва кўникмалар рўйхати (... ни таҳлил этади, тузади (бизнес-режа), ишлаб чиқади (маркетинг стратегияси), ... га тайёрлик/кўникмани намоён этади ва ҳоказо);
- ечими талабаларнинг мўлжалланган ўқув натижаларига эришишини таъминлайдиган педагогик вазифаларнинг белгиланиши (... ни ўргатиш, ... ни бир тизимга солиш, ... ни тушунтириш ва ҳоказо).

Талаба – кейсологнинг аниқ ва бир хилда ифодаланган таълимий мақсадлари, ўқув натижалари ва вазифалари вазиятга доир машқни «қуриш» учун асос бўлади.

☞ *Мисол:* **Ўқув предмети:** «Стратегик маркетинг».

Таълим берувчи амалий вазият мавзуси: «Маркетинг стратегияси».

Ушбу кейснинг мақсади: маркетинг стратегиясини ишлаб чиқиш, бозорга янги маҳсулот билан чиқиш режаси, уни илгари суриш стратегиясини асослаш ва ишлаб чиқиш малакаларини орттириш.

Кейсологнинг вазифалари: Сиз бозордаги муваффақиятга олиб борадиган ҳаракатлар режасини асослашингиз ва баён қилишингиз керак. Сиз янги маҳсулот билан бозорга қандай чиқиш, ўрин олиш, бозордаги ўз улушингизни сақлаб қолиш ва кўрсатилган истикболдаги молиявий натижаларга эришиш мумкинлигини кўрсатишингиз лозим.

Муаммонинг ифодаланиши

Муаммо қандайдир ҳаракатлар қилиш учун етилган зарурат билан уни амалга ошириш учун шарт-шароитлар етишмаслиги ўртасидаги зиддиятнинг амал қилиши ва ифодаланиши шаклидан иборатлиги сабабли муаммонинг ифодаланиши ана шу зиддиятни белгилаш, сўнгра унинг асосий таркибий қисмлари – муаммо тузилмасини (кичик муаммоларни) белгилашни назарда тутати.

☞ *Мисол:*

Кейс муаммоси: янги маҳсулот билан рақобатчи бозорга чиқиш: имкониятлар ва хавфлар, олиб чиқиш стратегияси, янги брэнд.

Муаммо тузилмаси:

1. Бозор таҳлили.
2. Бозорга кириб бориш мақсадлари.
3. Нархлар ва қадоқлаш.
4. Сотиш ва тақсимлаш.
5. Хизмат кўрсатиш ва кафолатли хизматлар.
6. Жамоатчилик билан алоқалар, реклама ва реклама фаолияти.

Кейс дастурий картасининг тузилиши

Кейс дастурий картасининг қурилиши –кейсни ишлаб чиқишнинг энг муҳим босқичларидан бири.

Кейснинг дастурий картаси кейс учун ахборот йиғиш ва вазиятни баён қилиш учун асос бўладиган

асосий масалалар (тезислар)нинг тузилмаланган рўйхатидан иборат бўлади.

Қуйида тақдим этилган мисолдаги кейснинг дастурий картаси саволлар шаклида ишлаб чиқилган. Бу талаба – кейсологнинг ахборот йиғиш, шу жумладан интервью шаклида йиғиши, ва уни баён қилиш вазифасини енгиллаштиради.

☞ *Мисол:*

«Маркетинг стратегияси»

мавзусидаги кейснинг дастурий картаси

1. Бозор таҳлили

- 1.1. Бозорнинг умумий тузилмаси қандай?
- 1.2. Бозор сегментацияси қандай?
- 1.3. Ушбу бозорда қандай йирик ишлаб чиқарувчилар (ва хомашёни етказиб берувчилар) тақдим этилган?
- 1.4. Бу турдаги маҳсулотни ишлаб чиқаришнинг (технологик) ўзига хос хусусиятлари қандай?
- 1.5. Мазкур маҳсулот нархлари қандай? Пировард маҳсулот нархига қандай омиллар таъсир

қилади?

1.6. Сизнинг доимий рақибларингиз рекламанинг қандай турларини қўллайдилар?

2. Бозорга кириб боришдан мақсадлар

2.1. Сизнинг бозорга чиқишдан режаларингиз қандай?

2.2. Сиз мўлжаллаётган сотишлар ҳажми ва унинг улуши қандай бўлади?

2.3. Нима нарса Сизнинг маҳсулотингизни сотишда жозибали бўлади? Унинг ўзига хос хусусияти ва ноёблиги нимадан иборат?

2.4. Бозорнинг аниқ секторларидаги сотиш жозибадорлиги нимадан иборат бўлади?

2.5. Сиз ҳар бир секторда истикболли буюртмачиларни қандай аниқлайсиз?

2.6. Улар ўртасида устуворликларни қандай тақсимлайсиз?

2.7. Сиз ўз бозорингизга қандай жалб қиласиз ва қўллаб-қувватлаб турасиз? Сиз уни қандай кенгайтирмоқчисиз? Қандай муддатда?

2.8. Рақиблар стратегияси Сизнинг стратегиянгизга қандай таъсир қилиши мумкин?

2.9. Сиз қарорлар қабул қиладиган шахслар эътиборини қандай тортмоқчисиз?

2.10. Сиз ким билан алоқага кириш зарурлигини қандай ҳал қилмоқчисиз? Қандай тартибда?

2.11. Сиз маҳсулот сотишда қандай фаоллик даражасига эришмоқчисиз? Нима учун бундай ёндашувни энг яхши деб ҳисоблайсиз?

2.12. Сизнинг асосий Буюртмачингиз (буюртмачиларингиз) кимлар бўлади ва у (улар) Сизнинг бозорга кириб боришингизга қандай ёрдам бериши мумкин?

3. Нархлар ва қадоқлаш

3.1. Сизнинг нарх сиёсатингиз нима билан белгиланади? Нархлар стратегияси қандай бўлади?

3.2. Сизнинг тушумингиз паст бўладими ёки юқори?

3.3. Сизнинг фикрингизча, рақобатчилик, чегирмалар тизими, товарлар таннархи, бозорда амал қиладиган кучлар ва бошқа омиллар нархга қандай таъсир кўрсатади?

3.4. Агар Сизнинг нархларингиз бозордаги шунга ўхшаш маҳсулотлар/хизматлар нархидан анча юқори ёки паст бўлса, улар асослими? Эҳтимол, нарх белгиланиши компаниянгизнинг фойда олиш қобилятига асослангандир?

3.5. Тадқиқот ва ишланмаларга харажатларнинг ҳисобга олиниши нархларга қандай таъсир кўрсатади?

3.6. Сизнинг нархлар стратегиянгиз кейинчалик қандай ўзгаради?

3.7. Рақобатчилик жараёнида юз берадиган нархлар тўқнашуви эҳтимолига қандай қарайсиз?

3.8. Қадоқлаш ва маркалаш дизайнини яратиш бўйича режаларингиз қандай?

3.9. Сизнинг фирмангиз номи, қадоқлаш ранглари, белгилари ва умумий услуби харидорни маҳсулотингизни харид қилишга қандай жалб этади? Нима учун бўлғуси истеъмолчида Сизнинг маҳсулотингизни бир кўришда сотиб олиш истаги туғилади?

3.10. Сизнинг маҳсулотга илова қилинадиган кўрсатма ва йўриқномаларингиз қай тарзда уни муомалада оддий қилиб қўяди?

4. Сотиш ва тақсимлаш

4.1. Истеъмолчи ўртача қандай миқдорда буюртма беради? Сиз қандай турдаги такрорий буюртмаларни кутаяпсиз?

4.2. Сотиш даври қандай бўлади? Сотиш режаларини бажаришнинг қандай босқичлари ажратилган?

4.3. Сиз таъминотчи ва/ёки дистрибьюторлар билан қандай алоқадасиз?

4.4. Сизда амал қилаётган ёки тузмоқчи бўлаётган дистрибьюторлик ёки лицензион битимлар борми?

4.5. Сизнинг маҳсулот/хизматларингиз қандай ва қайси географик зонада тақсимланади?

4.6. Сотиш ва савдо, бевосита етказиб бериш усуллари қандай? Сиз уларни қандай қўллайсиз, таъминлайсиз ва назорат қиласиз?

4.7. Сизнинг кредит сиёсатингиз ва тўловларни йиғиш сиёсатингиз қандай бўлади?

Сизнинг: 1) нақд пулга, 2) молиялаштиришга, 3) лизингга, 4) кредитга, 5) тўловлар шартлари асосидаги сотиш имкониятларингиз қандай?

4.8. Сиз қанча савдо агентига эгасиз? Булар мустақил ходимларми ёки ишлаб чиқариш вакилларими? Улар фаолияти чегаралари ва стимуллари қандай бўлади? Комиссион ҳақлар қандай ҳисобланади?

4.9. Уларни ёллаш ва ўқитиш дастурининг умумий белгилари қандай бўлади? (Сотишлар ҳажми сотишга доир самарали таклифлар сонига тўғри мутаносибми?).

5. Хизмат кўрсатиш ва кафолат хизматлари

5.1. Сиз маҳсулотингизга хизмат кўрсатиш, ундан фойдаланишни қўллаб-қувватлаш, кафолатли шартларни қандай ташкил этмоқчисиз ва истеъмолчи уларни қандай билиб олади? Сиз уларни қандай реклама қиласиз? Улар Сизнинг даромадингизга қандай таъсир қилиши мумкин?

5.2. Бундай ёндашувлар Сизнинг маҳсулотингизни қай тарзда рақобатбардош қилади ва улар даромадларга қандай таъсир кўрсатади? Бундай ёндашувларни амалга ошириш русумлари қандай намоён бўлади? Улар тажриба орттирилишига қараб қандай ўзгаради ёки яхшиланади?

5.3. Сиз истеъмолчилар шикоятларига ва маҳсулот/хизматлардан фойдаланиш билан боғлиқ бошқа муаммоларга қандай муносабатда бўлмоқчисиз?

6. Жамоатчилик билан алоқалар, реклама ва реклама фаолияти

6.1. Сиз жамоатчилик билан алоқа, реклама, оммавий ахборот воситаларининг қай биридан фойдаланмоқчисиз?

6.2. Бевосита корреспонденция қанча бўлади ва қанча проспектларни тарқатмоқчисиз? Ҳар бир сотишга қанча тақдимот тўғри келади? Улардан қандай жавоб кутаяпсиз?

6.3. Сизнинг маҳсулотингизни самарали илгари суриш кўрсаткичлари, тақдим этиш суръатлари қандай?

6.4. Сизнинг фаолият тармоғингиздаги учрашув ва савдо кўрғазмаларида Сизнинг иштирокингиз қандай бўлади?

6.5. Сиз ўз маҳсулот/хизматларингизни тақдим этишга ва унинг бозорда танилиши ҳамда қабул қилинишига нисбатан қандай умумий ёндашув ва стратегияга амал қиласиз?

Институционал тизимнинг изланиши/танланиши

Кейсни ишлаб чиқишнинг ушбу босқичига киришишдан олдин кейсолог куйидаги қарорларни қабул қилади:

- Кейс ҳатийлик, кабинетли ёки илмий-тадқиқотчилик тусида бўлиши?
- Кейс объекти аниқ шахс (шахслар) ёки корхона ёхуд у кўп объектли бўлади?

Фақат шундан кейин у институционал тизимни танлайди (кабинетли кейс учун) ёки топади (ҳаётий ёки илмий-тадқиқотчилик кейси учун).

Институционал тизим - кейснинг кейс дастурий картасини амалга оширишига бевосита дахлдор объектдир.

Улар куйидагилар бўлиши мумкин:

- фирма;
- ташкилот;
- корхона ва ҳоказо.

Ахборот йиғиш усуллари ва воситаларнинг танланиши Кейс учун ахборот *йиғиш усуллари* сифатида қуйидагилар танланиши мумкин: интервью, суҳбат, ўрганиш (архив ҳужжатлари, ҳисоботларни), кузатув ва ҳоказо.

Қуйидагилар ахборот *йиғиш воситаси* бўлиб хизмат қилиши мумкин: сўровнома варағи, интервью олиш варағи, анкета, ҳар хил жадваллар ва бошқалар.

Ахборот йиғиш Кейсга асос бўладиган ахборотларни излаш ва йиғиш уни ёзишдаги муҳим муаммодир. *Қуйидагилар ахборот манбалари бўлиши мумкин:*

- статистик материаллар, ҳисоботлар;
- вазият объекти фаолияти ҳақидаги маълумотномалар, ахборотлар, проспектлар ва бошқа маълумотлар;
- Интернет;
- оммавий ахборот воситалари;
- корхона рақиблари, унинг таъминотчилари ва истеъмолчилари, тармоқдаги экспертлар ёки турли инвестицион фондлар таҳлилчилари билан мулоқот;
- талабаларнинг ўқув ва диплом лойиҳалари, магистрлик диссертациялари;
- илмий мақолалар, монографиялар.

Дарвоқе, хорижий тажрибанинг кўрсатишича, *корхона раҳбарлари билан интервью* кейснинг энг самарали манбаларидан бири ҳисобланади.

👉 **Интервьюни тайёрлаш ва ўтказиш бўйича амалий маслаҳатлар ва тавсиялар**

• Ҳаётида ҳеч бўлмаганда бундай интервьюни бир марта ўтказган киши ишонмасдан кулиб, шундай дейиши мумкин: «Бундай кишиларнинг ўз фаолияти ҳақидаги ахборотни шунчаки олдингизга таҳлаб ташлашига сира ишонмайман!». Аслида ҳам, раҳбарлар ўз корхонаси ҳақидаги ахборотларни ўзгалар билан ўртоқлашишни хуш кўравериб қўймайди. Лекин умидсизликка тушиш ва аввал-бошданок бундай имкониятдан воз кечиб қўйиш ярамайди.

Баъзан корхона раҳбари фақат реклама мақсадларини кўзлаб ҳам тадқиқотчилар билан ҳамкорлик қилади: кейс туфайли бир неча юз, ҳатто минглаб талабалар корхона ва унинг маҳсулотлари билан танишиб олиши мумкин. Мабодо зарур деб билсангиз, талабалар кейснинг мақсадли аудиторияси эканлигини унга эслатиб қўйинг.

Айрим менежерларнинг мамлакатдаги бизнес-таълимга ёрдам беришга тайёрлиги ҳақидаги альтруистик интилишини ҳам эътибордан четда қолдирманг.

Шу билан бирга, шуни ҳам эсда тутиш керакки, раҳбар интервью олувчининг ишончли шахс эканлигига ишончи комил бўлганидагина бундай интервьюни олиш мумкин бўлади.

• Сиз вакили бўлган ўқув муассасасининг бизнес-элита назаридаги юксак имижи, шунингдек кенг доирадаги умумий танишлар Сизга интервью олиш учун зарур тавсияларни таъминлаши мумкин. Шу сабабли, эҳтимол, ишни Сизнинг ўқув юртингизни битирган кишиларни ёки уларнинг танишларини излашдан бошлаганингиз маъқул.

• Шубҳасиз, раҳбар билан суҳбатга астойдил тайёрланиш лозим. Бундай кишиларнинг ҳаёт суръатлари жуда жадал ва тиғиз бўлади, интервьюни ўтказиш учун ажратилган қисқа вақт ичида имкони борича кўпроқ фойдали ахборот олишга уриниш керак. Шунинг учун менежер билан учрашгунга қадар корхонани ўрганиб чиқиш лозим. Бу аниқ ва ваколатли саволларни

ифодалаш ва қўйишга имкон беради.

- Савол бера билиш қобилияти – катта санъат бўлиб, бу тажриба орттиришга қараб чиникиб боради. Лекин шунинг эса тутиш керакки, нафақат саволларнинг мазмуни, шу билан бирга уларнинг шакли ҳам катта аҳамият касб этади. Улар лўнда, оддий, қисқа ва аниқ қилиб ифодаланиши лозим.

- Олинган материаллардан ўқув мақсадларида фойдаланиш ва уларни яқунланган кейс шаклида эълон қилиш учун корхона раҳбариятининг розилигини олиш зарурлигини эса тутиш керак.

Кейсологнинг интервью ўтказиши қоидалари

- Сухбатдошингизни диққат билан, сўзини бўлмасдан тингланг. Ҳеч қачон баҳсга киришманг ва маслаҳат берманг. Шунинг эса тутинг: Сизнинг учрашувдан мақсадингиз консалтинг хизматлари кўрсатиш эмас, балки кейс учун зарур ахборотлари тўплашдир.

- Ҳар қандай институционал тизимда ўзга шахслар эътиборидан эҳтиёт қилинадиган ўзининг ички муаммолари, масалан, ишчи муҳити, одамлар орасидаги муносабатлар ва шу қабила бор. Агар сухбатдошнинг ҳис-ҳаяжонлари, имо-ишораларига эътибор қилинса, бундай ахборотларни ҳам билиб олиш мумкин.

- Қандай ахборотни кўпчиликка таништириш учун кейсда тақдим этиш мумкину, қандай материалнинг махфий тусда бўлишини сухбатдошингиздан албатта сўраб олинг. Кейс уни ишлаб чиқувчиларга ўз ахборотларини ишониб билдирган шахсларга зарар етказмаслиги керак.

Вазият моделининг қурилиши

Кейсологнинг кейсни ишлаб чиқишга доир фаолиятининг ушбу босқичдаги мазмуни унинг қуйидаги қарорлари белгилайди⁵¹:

- Кейс қандай бўлади: сюжетли ёки сюжетсиз?
- Кейсдаги воқеалар ахборотни баён қилишнинг вақтдаги изчиллиги бўйича ўтмишдан ҳозирга келадиган ёки кейс-хотира ёхуд прогностик бўладими?

- Вазиятга оид машқ қандай жанрда баён қилинади: ҳикоя ёки эссе ёхуд таҳлилий ёзишма ёки бошқача шаклда?

Кейсолог қабул қилинган ечим асосида вазият моделини қуради.

Кейсдаги вазият модели вазият субъекти фаолиятининг идеал инъикосидан иборат бўлади ва ифодаланган муаммо ташувчиси ролини бажаради. Ташқи кўринишига кўра бу ҳодисаларнинг муайян занжири ёки ҳодисалар доираси, ҳодисалар боғлами ва шу қабила бўлиши мумкин.

Модель вазиятнинг турга оид белгиларини танлаш асосида шакллантирилади (4-жадвалга қаранг).

Вазият моделини қуриш муваффақияти унинг ўрганилаётган мавзу ёки ўқув предметига мувофиқ бўлиши даражасига қараб, шунингдек унда ностандарт, муайян интрига борлигига кўра белгиланадики, бу унга ноординарлик бахш этиб, тадқиқотчилик мотивациясини ҳосил қилади.

⁵¹ Case Studies in Education Leadership and Innovation. 2012 by Richard Smith and David Lynch.-11 p

Кейс матнининг ёзилиши

Кейсолог кейсни ёзишга киришишдан олдин куйидагича ечимларни қабул қилади:

- Кейс ўз ҳажмига кўра қисқа ёки ўртача

микдорда ёхуд катта бўладими?

- Бу саволли кейсми ёки кейс-топшириқми?
- Кейсда муаммо қандай усулда берилади?

1-усул – муаммони кейсолог ифодалайди.

2-усул – вазиятдаги муаммо яққол ифодаланади, лекин бунда вазиятнинг зарур элементларидан бири (масалан, шериклар ҳақидаги) ахборот бўлмайди.

3-усул – матнда вазият субъектлари ўртасидаги зиддият мавҳум ифодаланади.

- Кейс тузилмаси бўйича қандай бўлади?

Гап шундаки, кейс бу шунчаки моҳирона бир ҳикоя ёки муайян воқеаларнинг оптимал сонли саҳифалардаги оддий баёни эмас. Юқорида қайд қилинганидек, бу, аввало, муайян ўқув мақсадларига эришиш учун қўлланиладиган педагогик воситадир.

Шу сабабли кейс тузилмаси уч асосий таркибий қисм билан белгиланади:

1) *мотивацион*, кейснинг долзарблиги, унинг мақсади ва талаба кейсни ҳал қилишда эришадиган ўқув натижаларини белгилайди;

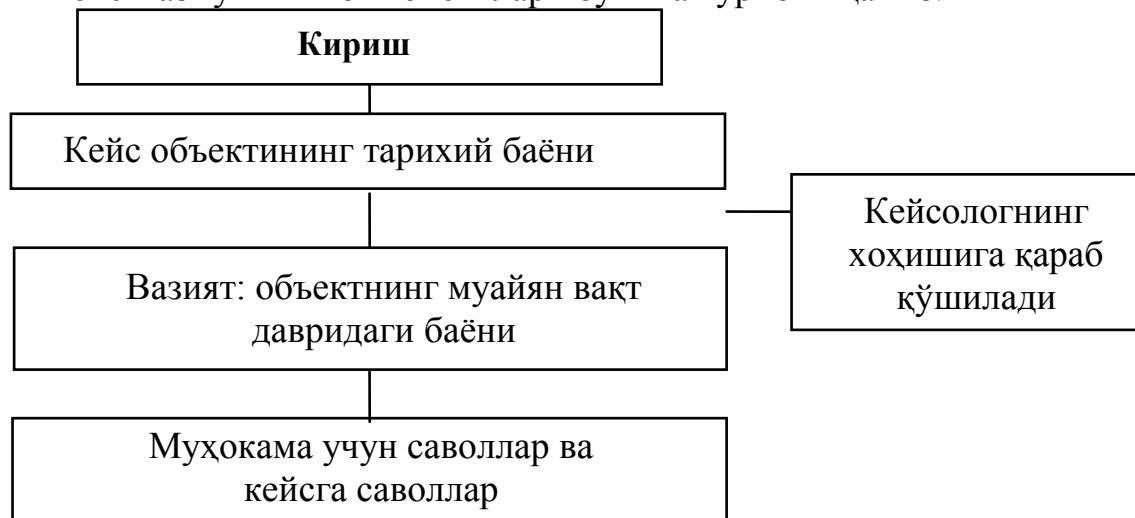
2) *сюжетли*, у кейсдаги амалий вазият мазмунини очиб берадиган ҳаракатлар, воқеалар мажмуидан иборат бўлади;

3) *информацион*, у вазият таҳлили учун зарур ахборотни ўз ичига олади;

Сюжетли ва информацион қисмлар нисбатан мустақил тарзда ва чамбарчас боғлиқ ҳолда ҳам амал қилиши мумкин (5-чизма).

☞ *Талабанинг ҳал қилиши учун тақдим этиладиган ҳар қандай кейсда унинг мақсади ва топшириғи/саволлари аниқ ифодаланган бўлиши лозим; у топшириқни ҳал этиш учун зарур ва етарли ахборот ҳажмини ўз ичига олиши керак.*

Кейс мазмунини компонентлари бўйича кўриб чиқамиз.

5-чизма. Кейс тузилмаси.

■ - Мажбурий таркибий қисм (компонент).

КИРИШ

Кейснинг ушбу тузилмали компоненти кейс долзарблигининг асосини, унинг таълим берувчи мақсади ва талабалар кейсни ҳал қилиш натижасида эришиши мумкин бўлган назарда тутиладиган ўқув натижаларини ўз ичига олади.

Мисол   **КЕЙС**

«DESK INVEST»: сотиш бозорини кенгайтириш учун маркетинг стратегиясининг танланиши» (лавҳа)

Ф.М. Назарова, ТДИУ

Кириш

Ҳозирги бозор муносабатларини ривожлантириш шароитида мамлакатдаги ишлаб чиқариш амалиётида самарали маркетинг стратегияларини ишлаб чиқиш зарурати ошиб бормоқда. Бу, аввало, маркетингнинг товарлар ва хизматлар бозоридаги рақобатчилик кучайиб бораётган шароитда корхонанинг самарали ривожланишига кўрсатадиган таъсири билан боғлиқдир. Қурилиш саноатидаги кўплаб корхоналар учун айнан сушт маркетинг фаолияти, кўпроқ унинг йўқлиги, бозордаги фаолликнинг сустлиги, қурилиш ишлаб чиқаришининг пасайиши ва бунинг оқибати сифатсизланиши, муайян сотиш бозорларининг йўқотилиши, ижтимоий ва молиявий қийинчиликлар кўпайишининг сабабларидан бири бўлди. Шу муносабат билан, корхона маркетинглоглари учун маркетинг стратегиясини тўғри ишлаб чиқиш ва унинг амалга оширилишини ташкил этиш қобилияти алоҳида аҳамият касб этапти.

Ушбу кейснинг **мақсади** ўтказилган маркетинг таҳлили асосида маркетинг стратегиясини таҳлил этиш ва баҳолаш малакаларининг ривожлантирилиши, уни ишлаб чиқиш кўникмаларининг орттирилишидан иборатдир.

Таклиф этилаётган кейснинг ечими қуйидаги **ўқув натижаларига** эришишга имкон беради:

- корхона имкониятларини таҳлил этиш ва баҳолаш қобилиятини ривожлантириш;
- корхонада маркетинг стратегиясини танлаш ва уни ишлаб чиқиш малакаларини орттириш;
- мустақил тарзда қарор қабул қилиш малакаларини эгаллаш.

Ўзбекистон-Австрия қўшма корхонаси «DESK-INVEST» республика саноат бозорида фаолият юритиб, ўз маҳсулотларини йирик ва кичик корхоналарга улгуржи вариантда сотади.

Ҳозирги вақтда бозор бунга ўхшаган товарларга тўлалиги, ўз навбатида, қурилиш маҳсулотлари маркалари ўртасида кескин рақобатчиликка олиб келди. Истеъмолчилар бундан фақат ютади, чунки қурилиш маҳсулотларини харид қилиш муаммоси истеъмолчи учун жиддий бўлиб тургани йўқ. Бугунги кунда хоҳлаган маҳсулотларни сотиб олиш мумкин бўлган жойлар – бозорлар, қурилиш материаллари дўконлари, павильонлари кўп бўлиб, улар амалда кўриб чиқиётган товарларнинг бир хилдаги ассортиментини тақдим этади.

«DESK-INVEST» корхонаси ўзининг дастлабки фаолият юритиш йилларида ихтисослашиш стратегиясини (бозордаги ўрни концентрацияси) қўллаган эди. Корхона ўз эътиборини бир сегментга эҳтиёжларга қаратди ва бутун бозорни эгаллаб олишга интилмади. Ҳозирги вақтда «DESK-INVEST» корхонасида сотишни кенгайтириш учун стратегияни қайта кўриб чиқиш зарурати вужудга келди.

Топшириқ: «DESK-INVEST» корхонасидаги мавжуд маркетинг стратегиясини таҳлил этиш асосида унинг учун сотиш бозорини кенгайтириш бўйича маркетинг стратегиясини танлаш ва асослаш керак.

КЕЙС ОБЪЕКТИНИНГ ТАРИХИЙ БАЁНИ

Ушбу компонент катта (америкача, узун) кейсларда доим бўлади. Тақдим этилган ахборот муаммонинг ретроспектив таҳлилини ўтказиш, унинг сабаблари ва ривожланиш тенденцияларини белгилашга имкон беради.

ВАЗИЯТ

Вазият - кейснинг асосий тузилмавий компоненти ҳисобланади.

 Кейсда баён қилинган вазият, корхонага шу пайтда ҳал қилувчи таъсир кўрсатадиган параметрлар, ўзгарувчан омилларнинг аниқ туркуми шаклида ифодаланади. Бошқача айтганда, у вазият объекти ҳақидаги релевант (муаммони ҳал этиш учун муҳим) маълумотлар рўйхатидан иборат бўлади.

Вазият мазмуни талабаларнинг келгусидаги фаолияти учун хос бўлган ишлаб турган корхоналар ёки моделлаштирилган корхоналарнинг ҳаётидаги реал воқеаларга асосланади.

Муваффақиятли вазиятли машқлар турли персонажлар ўртасидаги суҳбатларни ўз ичига олиши мумкин, талабалар-кейсдан фойдаланувчиларнинг вазиятнинг реаллигини ҳис этишига ёрдам берадиган бошқа публицистик усуллар ва воситалар ҳам ишлатилади.

Вазиятнинг кейсдаги баёни ва унинг ахборот таъминоти қуйидагиларга кўра турлича бўлиши мумкин:

- *Ҳажмига кўра*: бир неча жумладан тортиб, то юзлаб саҳифали матнгача;
- *деталлаштириши даражаси ва ахборотга бойлигига кўра*: таҳлил предметиға бевосита тегишли бўлмаган ахборотнинг мавжуд бўлиши ёки, аксинча, вазият элементларидан бири ҳақидаги ахборотнинг бўлмаслиги ҳам мумкин.

Кейснинг мавзуси ва мақсадига қараб вазиятда шериклар, рақиблар ва/ёки вазият субъекти биргаликда фаолият юритадиган бошқа ҳаракат қилувчи шахслар, вазият амал қилиши ва ўзгаришига асос бўладиган шарт-шароитлар ҳақидаги маълумотлар ҳам бўлиши мумкин.

 Вазиятнинг баён қилинишида ишлатилган тўлдирувчи материаллар, бир томондан, кейсдан фойдаланувчиларни уни ҳал этиш учун зарур тузилмаланган ахборот билан таъминлайди, бошқа томондан эса – вазиятнинг кўрғазмали ахборотли негизини ташкил этади.

КЕЙС

«DESK INVEST»: сотиш бозорини кенгайтириш учун маркетинг стратегиясининг танланиши» (парча)

Ф.М. Назарова, ТДИУ

Ўзбекистон-Австрия қўшма корхонаси «DESK-INVEST» хақидаги ахборот

1. Объектнинг умумий тавсифномаси

Масъулияти чекланган жамият шаклидаги «DESK-INVEST» Ўзбекистон-Австрия қўшма корхонаси Таъсис шартномаси ва устав асосида ташкил этилган бўлиб, ишлаб чиқариш, тадбиркорлик, тижоратчилик ва бошқа хўжалик фаолиятини амалга ошириш мақсадларида қатнашчилар омонатларининг бирлашувига асосланади. Қуйидагилар корхона Муассислари ҳисобланади:

- Тошкент шаҳар ҳокимлигининг инвестициялар бош бошқармаси;
- «Osiyo Granit» масъулияти чекланган жамияти;
- «Qurilishbutlashxizmat» масъулияти чекланган жамияти;
- «DESK Marketing Service GmbH» фирмаси;
- АҚШ фуқароси.

Қатнашчилар омонатлари ҳисобига 1.300.000 АҚШ доллари миқдоридagi устав фонди ташкил этилган.

«DESK-INVEST» корхонасининг асосий мақсади буклама профиллар ва металл черепица ишлаб чиқарадиган завод куриш ва ишлатиш, илғор технологияларни хўжаликка татбиқ этиш.

Корхона фаолиятининг асосий йўналишлари қуйидагилардан иборат:

- буклама профиллар, металл черепица ва бошқа шунга ўхшаган маҳсулотларни ишлаб чиқариш ва сотиш;
- савдо-воситачилик фаолияти;
- ишлаб чиқарилиши Ўзбекистон Республикаси қонунлари билан тақиқланмаган кенг профилдаги халқ истеъмоли молларини ишлаб чиқариш ва сотиш;
- илмий ва лойиҳа ишланмалари, илмий-тадқиқотчилик ишлари натижаларини ишлаб чиқаришга жорий этиш.

2. «DESK-INVEST» корхонаси маркетинг бўлими фаолияти мазмуни

Корхонанинг умумий мақсадлари асосида маркетинг бўлими мақсадлари ажратиб кўрсатилади. Маркетинг бўлимининг асосий мақсади, корхона бутун хўжалик фаолиятининг иқтисодий вазиятдаги ўзгаришларга қайишқоқлик билан мослашуви, истеъмолчилар талабларининг ҳисобга олиниши ва иқтисодий, режалаштириш, техник-ишлаб чиқариш, сотиш ва тадқиқотчилик тусидаги ишларнинг комплекс тарзда қўшиб олиб борилиши.

Маркетинг бўлими алоҳида тузилма қилиб ажратилган ва бевосита тижорат директориға бўйсунди. У барча бўлимлар билан баҳамжиҳат иш олиб боради ва қуйидаги функцияларни бажаради:

- Маркетинг фаолиятининг режалаштирилиши.

Маркетинг режаси корхонани ривожлантириш стратегияси асосида тузилади. Ана шу стратегия доирасида маркетинг бўлими олдиға асосий вазифа қўйилади. Ҳозирги пайтда бўлимнинг асосий вазифаси янги миқдорларни жалб этиш, бирға ишлаётган миқдорларни сақлаб туриш ва уларнинг яқинлигини оширишдан иборат. Корхона бу вазифани бажарадиган муддатлар ва молиялаштириш миқдорлари белгиланади. Шундан сўнг маркетинг бўлими асосий вазифани бирмунча кичикроқ вазифаларға тақсимлаб чиқади, уларни амалға оширишға доир тадбирлар ва умумий режани ишлаб чиқади, бу режада

бўлғуси тадбирлардан кутиладиган натижа кўрсатилади. Маркетинг режаси корхона раҳбари томонидан тасдиқланади.

- Бозор конъюнктурасини ўрганиш, ассортиментнинг режалаштирилиши. Бозор иккита йўналиш бўйича ўрганилади: мижозлар ҳақидаги ахборотларни йиғиш ва таҳлил этиш ва рақибларни тадқиқ қилиш. «DESK-INVEST» корхонаси истеъмолчилар эҳтиёжларини қондиришни ўз фаолиятининг негизи деб билади. Корхона рақибларининг ҳаракатларини ва истеъмолчилар хоҳишларини ҳисобга олиш асосида маҳсулот ассортиментни ишлаб чиқилади.

- Имиж, реклама, кўргазмалар ва публик рилейшнз. Маркетинг бўлими истеъмолчининг яратилган қиёфаси ва рақиблар таҳлиliga таяниб тадбирлар комплексини ишлаб чиқади, бу тадбирлар сабабли корхона рақиблардан фарқ қиладиган ва бозорда ўзи учун фойдали бўлган ўринни эгаллайди. Корхона асосан ташқи рекламани ва сотиш жойида тақдим этиладиган рекламадан фойдаланади.

- Товар ҳаракатининг ташкил этилиши. Корхонанинг товарлар ҳаракатлари соҳасидаги мақсадлари қуйидаги тарзда шакллантирилади: истеъмолчига товарни етказиб бериш бўйича сервиснинг максимал эҳтимолий даражасини таъминлаш; товарни физик ташиш учун минимал харажатлар сарфлаш; маҳсулотни етказиб бериш бўйича харажатларнинг брилган даражасида сервиснинг максимал эҳтимолий даражасини таъминлаш. Металл черепица ёки буклама профиллар ва бошқа маҳсулотларни тайёрлашга якка тартибдаги буюртмалар олинганида товарларни уйгача элтиб бериш хизмати кўрсатилади.

Кейсда шундан кейин корхона мижозлари ва маҳсулотлари ҳақидаги ахборот (ишлаб чиқариш, сотиш бозоридаги ҳолат, нархлар белгиланиши), «DESK-INVEST» корхонаси фаолиятининг маркетинг тадқиқотлари (сотиш бозори, рақиблар ва асосий молиявий-иқтисодий кўрсаткичлар таҳлили) баён этилади.

Мисол

КЕЙС

«DESK INVEST»: сотиш бозорини кенгайтириш учун маркетинг стратегиясининг танланиши» (парча)

Ф.М. Назарова, ТДИУ

Ўзбекистон-Австрия қўшма корхонаси «DESK-INVEST» ҳақидаги ахборот

1. Объектнинг умумий тавсифномаси

Масъулияти чекланган жамият шаклидаги «DESK-INVEST» Ўзбекистон-Австрия қўшма корхонаси Таъсис шартномаси ва устав асосида ташкил этилган бўлиб, ишлаб чиқариш, тадбиркорлик, тижоратчилик ва бошқа хўжалик фаолиятини амалга ошириш мақсадларида қатнашчилар омонатларининг бирлашувига асосланади. Қуйидагилар корхона муассислари ҳисобланади:

- **Тошкент шаҳар ҳокимлигининг инвестициялар бош бошқармаси;**
- «Osiyo Granit» масъулияти чекланган жамияти;
- «Qurilishbutlashxizmat» масъулияти чекланган жамияти;
- «DESK Marketing Service GmbH» фирмаси;
- АҚШ фуқароси.

Қатнашчилар омонатлари ҳисобига 1.300.000 АҚШ доллари миқдоридаги устав фонди ташкил этилган.

«DESK-INVEST» корхонасининг асосий мақсади буклама профиллар ва металл черепица ишлаб чиқарадиган заводни қуриш ва ишлатиш, илғор технологияларни хўжаликка татбиқ этиш.

Корхона фаолиятининг асосий йўналишлари қуйидагилардан иборат:

- буклама профиллар, металл черепица ва бошқа шунга ўхшаган маҳсулотларни ишлаб чиқариш ва сотиш;

- савдо-воситачилик фаолияти;
- ишлаб чиқарилиши Ўзбекистон Республикаси қонунлари билан тақиқланмаган кенг профилдаги халқ истеъмоли молларини ишлаб чиқариш ва сотиш;
- илмий ва лойиҳа ишланмалари, илмий-тадқиқотчилик ишлари натижаларини ишлаб чиқаришга жорий этиш.

2. «DESK-INVEST» корхонаси маркетинг бўлими фаолияти мазмуни

Корхонанинг умумий мақсадлари асосида маркетинг бўлими мақсадлари ажратиб кўрсатилади. Маркетинг бўлимининг асосий мақсади – бу корхона бутун хўжалик фаолиятининг иқтисодий вазиятдаги ўзгаришларга қайишқоқлик билан мослашуви, истеъмолчилар талабларининг ҳисобга олиниши ва иқтисодий, режалаштириш, техник-ишлаб чиқариш, сотиш ва тадқиқотчилик тусидаги ишларнинг комплекс тарзда қўшиб олиб борилиши.

Маркетинг бўлими алоҳида тузилма қилиб ажратилган ва бевосита тижоратчилик директорига бўйсунди. У барча бўлимлар билан баҳамжиҳат иш олиб боради ва қуйидаги функцияларни бажаради:

- Маркетинг фаолиятининг режалаштирилиши.

Маркетинг режаси корхонани ривожлантириш стратегияси асосида тузилади. Ана шу стратегия доирасида маркетинг бўлими олдида асосий вазифа қўйилади. Ҳозирги пайтда бўлимнинг асосий вазифаси янги миқдорларни жалб этиш, бирга ишлаётган миқдорларни сақлаб қолиш ва уларнинг яқинлигини оширишдан иборат. Корхона бу вазифани бажарадиган муддатлар ва молиялаштириш миқдорлари белгиланади. Шундан сўнг маркетинг бўлими асосий вазифани бирмунча кичикроқ вазифаларга тақсимлаб чиқади, уларни амалга оширишга доир тадбирлар ва умумий режани ишлаб чиқади, бу режада бўлғуси тадбирлардан кутиладиган натижа кўрсатилади. Маркетинг режаси корхона раҳбари томонидан тасдиқланади.

- Бозор конъюктурасини ўрганиш, ассортиментнинг режалаштирилиши. Бозор икки йўналиш бўйича ўрганилади: миқдорлар ҳақидаги ахборотларни йиғиш ва таҳлил этиш ва рақибларни тадқиқ қилиш. «DESK-INVEST» корхонаси истеъмолчилар эҳтиёжларини қондиришни ўз фаолиятининг негизи деб билади. Корхона рақибларининг ҳаракатларини ва истеъмолчилар хоҳишларини ҳисобга олиш асосида маҳсулот ассортименти ишлаб чиқилади.

- Имиж, реклама, кўргазмалар ва паблик рилейшнз. Маркетинг бўлими истеъмолчининг яратилган қиёфаси ва рақиблар таҳлилига таяниб тадбирлар комплексини ишлаб чиқади, бу тадбирлар сабабли корхона рақиблардан фарқ қиладиган ва бозорда ўзи учун фойдали бўлган ўринни эгаллайди. Корхона асосан ташқи рекламани ва сотиш жойида тақдим этиладиган рекламадан фойдаланади.

- Товар ҳаракатининг ташкил этилиши. Корхонанинг товарлар ҳаракатлари соҳасидаги мақсадлари қуйидаги тарзда шакллантирилади: истеъмолчига товарни етказиб бериш бўйича сервиснинг максимал мумкин бўлган даражасини таъминлаш; товарни физик ташиш учун минимал харажатлар сарфлаш; маҳсулотни етказиб бериш бўйича харажатларнинг брилган даражасида сервиснинг максимал эҳтимолий даражасини таъминлаш. Металл черепица ёки буклама профиллар ва бошқа маҳсулотларни тайёрлашга яқка тартибдаги буюртмалар олинганида товарларни уйгача элтиб бериш хизмати кўрсатилади.

Кейсда шундан кейин корхона миқдорлари ва маҳсулотлари ҳақидаги ахборот (ишлаб чиқариш, сотиш бозоридаги ҳолат, нархлар белгиланиши), «DESK-INVEST» корхонаси фаолиятининг маркетинг тадқиқотлари (сотиш бозори, рақиблар ва асосий молиявий-иқтисодий кўрсаткичлар таҳлили) баён қилинади.

2.2.3. КЕЙСНИНГ ПЕДАГОГИК ПАСПОРТИ⁵²

Кейснинг педагогик паспорти, бу унинг ташкилий-услубий таъминотидир. У қуйидаги компонентларни ўз ичига олади:

- 1) педагогик аннотация;
- 2) талабага услубий кўрсатмалар;
- 3) ўқитувчи – кейсологнинг кейсни ҳал этиш варианты;
- 4) таълим технологияси.

Кейснинг педагогик паспортини компонентлари бўйича кўриб чиқамиз.

3. 1. ПЕДАГОГИК АННОТАЦИЯ.

Қуйидаги элементларни ўз ичига олади:

1. Кейс мўлжалланган предмет, бўлим, мавзу, таълим даражаси, курс кўрсатилади.

2. Кейсдан кўзланган мақсад (таълимий мақсад, режалаштириладиган ўқув натижалари).

3. Талабалар кейсни муваффақиятли ҳал этиш учун эгаллаши лозим бўлган дастлабки билим ва малакалар.

4. Кейс реал институционал тизим фаолиятини акс эттириши ёки унда кейсолог сунъий моделлаштирган вазият баён қилиниши ҳақидаги маълумот.

5. Ахборот олиш манбалари рўйхати

6. Кейснинг ўзига хос белгиларига кўра тавсифномаси (сюжет, кейс объекти мавжудлиги, материални тақдим этиш усули, ҳажми, тузилмавий ўзига хос хусусиятлари, ўқув топшириғини тақдим этиш усули, чизмалаштириш усули).

7. Кейсдан кўзланган мақсад ва, тегишлича, ташкилий-услубий таъминоти ўзгарганида у қўлланилиши мумкин бўлган ўқув предметлари рўйхати.

---

⁵² Case Studies in Education Leadership and Innovation. 2012 by Richard Smith and David Lynch.-11 p

☞ *Мисол:*

КЕЙС

«DESK-INVEST»: сотиш бозорини кенгайтириш учун маркетинг стратегиясининг танланиши» (парча)

Ф. Назарова, ТДИУ

ПЕДАГОГИК АННОТАЦИЯ

Ўқув предмети: «Халқаро маркетинг».

Мавзу: «Маркетинг стратегияси».

Ушбу кейснинг мақсади: корхона имкониятларини таҳлил этиш ва баҳолаш қобилиятини, сотиш бозорини кенгайтириш бўйича маркетинг стратегиясини танлаш ва ишлаб чиқиш малакаларини ривожлантириш.

Режалаштириладиган ўқув натижалари:

- корхона имкониятларини таҳлил этиш ва баҳолаш қобилиятини ривожлантириш;
- корхонада маркетинг стратегиясини танлаш ва ишлаб чиқиш малакаларини орттириш;
- мустакил тарзда қарор қабул қилиш малакаларини эгаллаш.

Талабалар ушбу кейсни муваффақиятли ҳал этиш учун маркетинг стратегияларининг мавжуд турлари, уларнинг характерли хусусиятлари ва улар қўлланиладиган шарт-шароитлар, маркетинг стратегияларини танлаш ва ишлаб чиқишга нисбатан мавжуд ёндашувлар ҳақидаги билимларга эга бўлишлари лозим.

Ушбу кейс реал институционал тизим фаолиятини акс эттиради. Кейс объекти -

Масъулияти чекланган жамият шаклидаги «DESK-INVEST» Ўзбекистон-Австрия кўшма корхонаси.

Ахборот манбалари:

- Масъулияти чекланган жамият шаклидаги «DESK-INVEST» Ўзбекистон-Австрия кўшма корхонаси Устави;
- «DESK-INVEST» корхонасининг бизнес-режаси;
- «DESK-INVEST» корхонасининг 2005-2006 йиллардаги ишлаб чиқариш-иқтисодий фаолиятининг асосий кўрсаткичлари ҳақидаги йиллик ҳисобот.

Кейснинг ўзига хос белгиларига кўра тавсифномаси:

Кейс ҳаётий, сюжетсиз кейслар категориясига киради ва статистик материаллар асосида тузилади. Кейс қисқа, тузилманган. Бу кейс-топшириқдир.

Кейс дидактик мақсадларига кўра вазият субъектини ривожлантиришнинг янги стратегиялари ва йўлларини ишлаб чиқишга рағбатлантирадиган кейслар тоифасига киради.

Кейс электрон версияда тақдим этилган.

Кейсдан қуйидаги ўқув предметларини ўқитиш жараёнида фойдаланиш мумкин: «Маркетинг тадқиқотлар», «Стратегик маркетинг», «Маркетингни бошқариш».

3.2. ТАЛАБАГА УСЛУБИЙ КЎРСАТМАЛАР

Кейс услубий паспортининг мазкур компоненти қуйидагиларни ўз ичига олади:

- кейсдаги муаммо ва кичик муаммолар ифодаси (агар кейс муаммони излаш ва ҳал этишга ўргатадиган кейслар тоифасига кирмайдиган бўлса);
- муаммо ечими алгоритми (ушбу элементнинг бўлишини ўқитувчи – кейсолог белгилайди);
- муаммоли вазиятни таҳлил этиш ва ҳал қилиш варағи ёки муаммоли вазиятни таҳлил этиш ва ҳал қилишга доир йўриқнома;
- кейс билан индивидуал ва гуруҳ бўлиб ишлашни баҳолаш мезонлари ва кўрсаткичлари;
- ўқув-услубий материаллар: ҳисоб-китоблар қоидалари ва формулалари, услублар ва русумлар баёни ва бошқалар (кейсологнинг фикрига қараб).

☞ *Мисол:*

КЕЙС
«DESK-INVEST»: сотиш бозорини кенгайтириш учун маркетинг стратегиясининг танланиши» (Парча)
Ф. Назарова, ТДИУ

II. ТАЛАБАГА УСЛУБИЙ КЎРСАТМАЛАР

2.1. Муаммо

Сотиш бозорини кенгайтириш учун маркетинг стратегияси танланиши.

2.2. Вазифалар

1. Сотиш бозорини таҳлил этиш.
2. Бозорнинг сегментланиши ва мақсадли сегментнинг аниқланиши. Бозордаги ҳар бир сегментга талабга таъсир қиладиган омилларни аниқлаш.
3. Рақибларни таҳлил қилиш.
4. Маркетинг стратегиясини танлаш ва уни асослаш (алгоритм шаклида).

2.3. Ечим алгоритми

1. Сотиш бозорини таҳлил этиш

Курилиш материаллари бозори таҳлили куйидаги омиллар тадқиқини ўз ичига олади:

а) Рақобатчилик интенсивлиги, у куйидагиларда ифодаланади:

- кўп сонли ёки ўзаро бир-бирини мувозанатга келтириб турадиган рақиблар мавжудлиги;
- бозорнинг ўсиб бориши. Агар бозорнинг умумий миқдори ошмаса, компаниялар ўзининг ўсиши учун бозорни бошқалар билан бирга баҳам кўришга мажбур бўлади;
- товарлар ёки товарлар гуруҳларининг ўхшашлиги, бу истеъмолчининг товарнинг бир маркасидан бошқа маркасига осон ва эркин ўтишига имкон беради;
- доимий юқори харажатлар ва ишлаб чиқариш ҳажмини қувватлаб туриш зарурлиги;
- тўсиқлар - иқтисодий, стратегик ва ҳиссий, улар ҳатто компания паст ёки манфий фойдалиликка эга бўлса ҳам, унинг ишлаб чиқаришнинг бошқа соҳасига ўтишига имкон бермайди.

б) Доимий рақиблар томонидан хавф. Рақобатчилик кучайиши эҳтимоли ушбу бозорда ишлаётган компанияларнинг эҳтимол тутилган жавоб ҳаракатлари, шунингдек улар янги рақиблари учун яратадиган, жумладан, нархга оид тўсиқларга боғлиқ бўлади. Ишлаб чиқариш миқёслари энг катта тўсиқ ҳисобланади. Ишлаб чиқаришнинг катта миқёслари оқибатида ишлаб чиқарилган товар бирлигига нархлар янада пасаяди.

2. Бозорнинг сегментланиши ва мақсадли сегментнинг аниқланиши

Харидорларнинг кучли позициялари ва уларга боғлиқлик корхоналарнинг бозорларда омон қолишининг жиддий омилларидан биридир. Корхона ўзининг истеъмолчилар билан муносабатларини таҳлил қилиб бориши керак.

Ушбу масаланинг кўриб чиқилишида, биринчи навбатда, истеъмолчиларни уларга мазкур товарнинг кераклиги ва айнан ким учун кераклиги нуқтаи назаридан ўрганиш, яъни мақсадли аудиторияни ўрганиш зарур.

Истеъмолчилар мақсадли гуруҳининг корхона товарига талабларини белгилаш.

Олинган ахборот асосида заиф ўринлар белгиланади, уларни бартараф этиш бўйича ҳаракатлар ишлаб чиқилади. Бунда айирбошладиган товарларнинг мавжудлиги ва корхонанинг ресурсларни етказиб берувчиларга боғлиқлиги каби омиллар ҳисобга олинади. Компания ўзи билан ўзининг етказиб берувчилари ўртасидаги кучлар балансини таҳлил қилиши лозим.

Бозорни сегментлашда бозорнинг мақсадли сегментига талабга таъсир қиладиган омилларни ажратиш олиш зарур.

3. Рақибларни таҳлил қилиш

Ушбу масаланинг кўриб чиқилишида корхонанинг асосий рақибларини аниқлаш (рақобатчи фирмалар ҳақидаги маълумотлар кейсда, 3-жадвалда тақдим этилган), алоҳида ҳар бир рақибнинг кучли ва заиф томонлари, имкониятлари ва хавфларини ажратиш, ўрганилаётган корхонанинг кўрсаткичлари билан таққослаш ва заиф томонларни бартараф этиш бўйича эҳтимол тутилган чораларни ишлаб чиқиш керак.

4. Маркетинг стратегиясини танлаш ва уни асослаш

Бозордаги стратегияни танлаш учун олдинга жорий амалга оширилаётган стратегия таҳлилдан ўтказилади. Жорий стратегиянинг аниқланиши жуда муҳимдир, чунки компаниянинг қандай ҳолатда эканлиги ва унинг қандай стратегияларни амалга ошираётганлигини аниқ билмай туриб, келажак ҳақида қарор қабул қилиш мумкин эмас.

Амалиётда стратегияни тўғри танлаш учун “бозорда улушнинг ўсиши” матрицаси, бозор стратегиясининг фойдага таъсири матрицаси (PIMS) ва Портернинг умумий стратегик моделини қўллаш мумкин (қаранг: Ўқув-услубий материаллар, 1-чизма).

Маркетинг стратегиясини танлаш корхонанинг ўзини кучли ва заиф томонларини ҳисобга олган ҳолда маркетинг услубларини танлашда уларнинг ресурслар фаолиятини айнан корхонага максимал устунликлар берадиган ёки, жуда бўлмаганда, минимал камчиликлар келтирадиган соҳасида тўплашини таъминлайдиганларини танлашига имкон беради.

Стратегия вариантнинг танланишини асослашни алгоритм шаклида тақдим этинг.

2.4. Вазиятни таҳлил этиш варағи

Таҳлил босқичи	Иш мазмуни
Кейсда берилган вазият билан танишиш	Берилган аниқ вазият изоҳи ва топшириқни ҳал этиш учун муҳим ахборотни белгилаш
Жорий вазият таҳлили	«DESK-INVEST» корхонасининг асосий кўрсаткичлари ёрдамида вазиятни ташхис қилиш: - мақсадлари; - кучли ва заиф томонлари; - мақсадли бозорлари; - маҳсулоти; - илгари суриш; - нархлар; - маркетинг тадқиқотлари натижалари. Ана шу кўрсаткичларга кўра субъектнинг реал аҳволи кўриб чиқилади ва вазият таҳлили ўтказилади. Жорий вазият хусусидаги фаразлар
Муаммонинг ифодаланиши	Асосий муаммонинг ажратилиши ва унинг таркибий қисмларининг белгиланиши (белгилари; далиллар).
Муаммо ечимининг муқобил вариантларини танлаш ва асослаш	Муаммоли вазият ечимининг эҳтимол тутилган муқобил вариантини ифодалаш Стратегиянинг танланиши ва асосланиши: -устунликлар ва кутиладиган натижалар; -камчиликлар ва чиқимлар.
Қарор ва унинг амалга оширилиши	Таклиф этиладиган қарорнинг батафсил ишлаб чиқилиши: - <i>Нима?</i> - <i>Ким?</i> - <i>Қачон?</i>

- Қаерда? - Нима учун? -Қандай қилиб?

Шундан сўнг кейс билан ишлашни баҳолаш тизими ва ўқув -услубий материаллар тақдим этилган.

Назорат саволлари:

1. Таълим жараёнида кейс-стадини кенг татбиқ қилишнинг ижтимоий-педагогик шарт-шароитлари нималардан иборат деб ўйлайсиз?
2. Чет эллардаги бизнес-мактабларда одатий вазиятларни ўрганишга ўқув вақтининг ўртача неч фоизи ажратилиши мумкин?
3. Кейс-стадини таълим жараёнида кенг татбиқ қилишнинг долзарблигини қандай омиллар белгилаши мумкин?
4. Кейс-стади қандай моҳиятли белгилари ва дидактик ўзига хос хусусиятларга эга бўлиши мумкин?
5. Кейснинг педагогик паспорти қандай таъминот сирасига киради? Ва у қандай таркиблардан иборат бўлади?

Фойдаланилган адабиётлар:

Махсус адабиётлар

1. Case Studies in Education Leadership and Innovation. 2012 by Richard Smith and David Lynch.-11 p
2. Education in a federal system: A case-study of Belgium Caroline Varin *University of Pennsylvania*, cvarin19@gmail.com
This paper is posted at ScholarlyCommons. <http://repository.upenn.edu/curej/24>
For more information, please contact repository@pobox.upenn.edu.
3. Рейнгольд Л. В. За пределами CASE-технологий // Компьютера. 2000. №13.

Интернет сайтлари

1. Дистанционное высшее образование в Европе: вузы, цены, процесс обучения.<http://studymoos.org/dh-education/open-university/distancionnoe-vysshee-obrazovanie-v-evrope/>
2. Сангадиева И., Новолодская Г. (Восточно-сибирский государственный технологический университет). Методические указания по составлению «case-study» по курсу экономики. - <http://referat.cis2000.ru/books/book6/ch111.shtml>.
3. Смолянинова О.Г. Дидактические возможности метода case-study в обучении студентов. - <http://www.lan.krasu.studies/authors/smolyaninova/CASE-STUDY/articles/Didacni>.
4. Кейс-метод. Окно в мир ситуационной методики обучения (case-study). - www.casemethod.ru.

IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ УЧУН МАТЕРИАЛЛАР, ТОПШИРИҚЛАР ВА УЛАРНИ БАЖАРИШ УЧУН ТАВСИЯЛАР

1-амалий машғулот:

Ривожланган мамлакатлар таълим тизимида замонавий ёндашувлар: Модулли-кредит тизими.

Амалий машғулот учун режа-топшириқ

☞ **Муҳокама учун саволлар**

- 1.1. Ривожланган мамлакатлар таълим тизими.
- 1.2. Ўқув модулларини ишлаб чиқишга бўлган талаблар.
- 1.3. Ўқув модулларини тайёрлаш қоидалари ва йўллари.
- 1.4. Модулнинг матний мазмунини тайёрлаш қоидалари.
- 1.5. Модулга кириш қисмини тайёрлаш қоидалари.

Машғулот мақсади: ривожланган мамлакатлар таълим тизими ва махсус фанлар бўйича ўқув модулларини тайёрлаш бўйича амалий кўникма ва малакаларни ривожлантириш ва мустаҳкамлаш.

Ўқув фаолият натижалари:

Тингловчилар билладилар:

- ✓ ривожланган мамлакатлар таълим тизимининг хусусиятларини;
- ✓ ўқув модулларини ишлаб чиқишга бўлган талабларни;
- ✓ ўқув модулларини тайёрлаш қоидалари ва йўлларни;
- ✓ модулнинг матний мазмунини тайёрлаш қоидаларини;
- ✓ модулга кириш қисмини тайёрлаш қоидаларини.

Тингловчилар удалайдилар:

- ✓ модулга кириш қисмини тайёрлашни;
- ✓ модулнинг матний мазмунини тайёрлашни;
- ✓ модул бўйича назорат топшириқларини тайёрлашни.

МУСТАҚИЛ ТАЙЁРГАРЛИК УЧУН ТОПШИРИҚЛАР:

Топшириқ 1. Ривожланган мамлакатлар таълим тизимининг ўзига хос хусусиятларини ўрганиш.

Иш мазмуни: Япония, Корея, Америка, Туркия, Белгия, Канада, Хитой мамлакатлари таълим тизимини ўрганиш.

Топшириқ 2. Махсус фанлар бўйича ўқув модулларини тайёрлаш йўлларини ўрганиш.

Иш мазмуни: ўқув модулларини ишлаб чиқишга бўлган талабларни; ўқув модулларини тайёрлаш қоидалари ва йўлларини; модулнинг матний мазмунини тайёрлаш қоидаларини; модулга кириш қисмини тайёрлаш қоидаларини ўрганиш.

✎ ЎҚУВ МОДУЛЛАРИНИ ТАЙЁРЛАШ ЮЗАСИДАН АМАЛИЙ МАСЛАҲАТЛАР ВА ТАВСИЯЛАР

Ўқув матн (модул)ни тайёрлаш қоидалари

1.1. МОДУЛГА КИРИШ

Ҳар бир модул киришдан бошланиши зарур. У кичик уч қисмли сарлавҳадан иборат бўлади, яъни:

- “Сиз қуйидагиларни ўрганасиз”
- “Модул мақсадлари”
- “Модулни ўргангандан сўнг Сиз биласиз”

1.2. МОДУЛНИНГ МАТНИЙ МАЗМУНИ

Матнли материал модулнинг (вазифаси) мақсадини белгилаши билан мувофиқликда ғоялар, назариялар, илмий ёндашувлар, кўникмалар билан танишишга имкон беради, бошқа ўқув материалларига (ўқиш учун материал, компьютер дастурлари ва бош.) ҳаволалардан иборат, интерфаол ҳисобланади: талаба, қайдлар қилади, берилган саволларга жавоб ва хулосаларни ўйлайди, мисолларни танлайди, топшириқ ва машқларни бажаради.

Ўқув ахборотини тақдим этишининг хусусиятлари:

- Матн етарлича тўлиқ - “маърузаларни ўрнини босувчи” усул ёки бошқа материалларни (адабиётлар боби, ўқиш учун материал) ўрганиш бўйича қўлланма бўлиши мумкин.
- Матн “йўриқномали” ёки “баённомали” бўлиши мумкин.

“Йўриқномали” модул услуби талабани изчилликда ҳаракатлар тартибини (масалан, ҳисобларни олиб боришда)бажаришни ўргатишда зарур бўлган ҳолларда материални баён этиш учун кўпроқ тўғри келади.

“Баённомали” модул, одатда фикрлар, уларни таққослаш ва танқидий таҳлил баёнидан иборат бўлади. Улар ўйлашга ва англашга йўналтирилган. “Баённомали”ни ҳажми одатда “йўриқномали” ҳажмидан камроқ бўлади.

✎ Намуна

I. ЎҚУВ МАТН (МОДУЛ)

МОДУЛ. “Тадбиркорлик этикаси ва маданияти”

I. МОДУЛГА КИРИШ

Бозор ислохотларининг ҳозирги босқичидаги ғоят муҳим вазифа, аввало, ишлаб чиқариш соҳасидаги давлат корхоналарини хусусийлаштириш ва улар негизида вужудга келаётган тадбиркорлик тузилмаларини аниқ мақсад билан қўллаб-қувватлаш орқали мулкдорлар синфини шакллантиришдан иборатдир.

Иқтисодийнинг умумий тараққиётини таъминлаш, товар ва хизматлар етишмовчилигини бартараф этишда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик катта ўрин тутди. Меҳнат ресурслари тез ўсаётган ва ишлаб чиқариш жойлашувидаги ўзига хослик шароитларида Ўзбекистонда кичик корхоналар тизимини вужудга келтириш қуйидаги имкониятларни яратади:

- эркин меҳнат ресурслари, янги хўжалик муносабатларининг жорий этилиши, янги мулкчилик шакллари пайдо бўлиши натижасида ишлаб чиқаришда бўшатиладиган шахсларнинг ижтимоий ишлаб чиқаришга кўпроқ жалб этиш, мулкчиликнинг янги шакллари пайдо бўлиши;

- аҳолининг, биринчи навбатда, ёшларнинг моддий, маънавий ва касб даражасини кўтариш;

- аҳолининг суғурув ҳаракатчанлигини ҳисобга олган ҳолда саноат ишлаб чиқаришини аҳоли яшайдиган жойларга яқинлаштириш ҳамда аҳолининг халқ истеъмоли молларига эҳтиёжларини тўлароқ қондириш;

- миллий ва бадиий ҳунармандчиликни тиклаш, шунингдек кичик ва ўрта шаҳарлар, қишлоқ аҳоли пунктларини ривожлантиришга ёрдам кўрсатиш, умуман, ҳар бир минтақа учун ғоят муҳим иқтисодий самарадорлигини ошириш.

Иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш республикамизда ўтказилаётган иқтисодий ислохотларнинг асосий йўналишларидан бири ҳисобланади. Бу эса иқтисодий рақобатнинг ривожланиши, истеъмол бозорини товар ва хизмат турлари билан тўлдириш, шунингдек хусусий тадбиркорларнинг кенг қатламини яратишни тақозо этади.

Ушбу модулда кичик бизнес ва тадбиркорлик тушунчалари, уларнинг моҳияти ва мазмуни, кичик бизнес ва тадбиркорлик фаолиятининг ижтимоий, иқтисодий ва ҳуқуқий асослари, кичик бизнес ва тадбиркорлик муҳити ҳамда

унга таъсир этувчи омиллар, кичик бизнес ва тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришининг мақсади ва вазифалари юзасидан маълумотлар келтирилади.

Сиз қуйидагиларни ўрганасиз:

1. Тадбиркор раҳбар этикаси.

2. Тадбиркор маданияти.

3. *Тадбиркор раҳбар фаолиятининг руҳий-психологик хусусиятлари.*

4. *Тадбиркор раҳбар фаолиятида можароли ҳолатлар ва уларни ҳал этиш*

усуллари.

Модул мақсадлари

- Тадбиркор раҳбар этикаси тўғрисидаги маълумотлар билан таништириш.
- Тадбиркор маданияти билан таништириш.
- Тадбиркор раҳбар фаолиятининг руҳий-психологик хусусиятлари билан таништириш.
- Тадбиркор раҳбар фаолиятида можароли ҳолатлар ва уларни ҳал этиш

усуллари билан таништириш.

- бўйича хулосалар қилиш кўникмаларини шакллантириш.
- қарор қабул қилиш кўникмаларини шакллантириш.

Модулни ўрганиб бўлгандан сўнг Сиз қуйидагиларни биласиз:

- тадбиркор раҳбар этикасини.
- тадбиркор маданиятини.
- *тадбиркор раҳбар фаолиятининг рухий-психологик хусусиятларини.*
- тадбиркор раҳбар фаолиятида можароли ҳолатлар ва уларни ҳал этиш усулларини.

Сиз қуйидагиларни удралайсиз:

- Тадбиркор қандай сифат ва кўникмаларга эга бўлишини аниқлашни;
- Одамлар нима учун бизнес билан шуғулланишлари бўйича хулосалар қилишни;
- Тадбиркорлик фаолиятининг қийинчиликлари нималардан иборат эканлигини аниқлашни;
- Тадбиркорларнинг шахсий фазилатларини аниқлашни ва хулосалар қилишни.

Модулни ўрганиш юзасидан асосий адабиётлар

1. Қосимова М.С., Самадов А.Н. Кичик бизнес ва тадбиркорлик. – Т.: Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси, 2005.

2. Қосимова М.С., Ходиев Б.Й., Самадов А.Н., Мухитдинова У.С., Кичик бизнесни бошқариш. – Т.: О`қитувчи, 2003. – 240 б.

3. Болтабоев М., Қосимова М.С ва бошқалар. Кичик бизнес ва тадбиркорлик. – Т.: “Адиб нашриёти”, 2011. 279 бет

4. Абдуллаев А, Сотволдиев А. ва бошқалар. Кичик бизнес ва тадбиркорлик: ташкил этиш, режалаштириш, бошқариш – Т.: “Фан ва технология”, 2005.

Назорат саволлари:

1. Ривожланган мамлакатлар таълим тизимининг ўзига хосликлари нималардан иборат? Ва қайси мамлакатлар таълими сизни кўпроқ қизиқтиради?

2. Модулли таълимнинг ўзига хослиги нимада деб ўйлайсиз?

3. Модулли-кредит тизимининг афзаллиги ва камчилиги нимада деб ўйлайсиз?

4. Замонавий таълим шакллари: blended learning (аралаш ўқитиш), масофали ўқитиш, маҳорат дарслари, вебинар, эвристик методларнинг қўллашнинг аҳамияти нимада бўлиши мумкин? Ва уларни қўллашда қандай натижаларга олиб келиши мумкин?

Фойдаланилган адабиётлар:

Махсус адабиётлар

1. Adam, R. The Process of Educational Innovation I R. - Lnd, 1991.
2. Bassett G. Innovation in Primary Education. - Lnd: 1992.
3. Beverly D. Inquiry Based Teacher Education / D. Beverly, D. Shaklee, K. Cushner II. Педагогическое образование для XXI века. - М.: 1994.
4. Mokshein, Siti Eshah; Ahmad, Hussein Haji; and Vongalis-Macrow, Athena. Secondary Teacher Policy Research in Asia: Towards providing quality secondary education: Training and retaining quality teachers in Malaysia. Bangkok: UNESCO Bangkok, 2009.
5. Butler, John, Kieran Corcoran, Tomasz Kubikowski, and Truus Ophuysen, eds. Tapping into the Potential of Higher Arts Education in Europe, InterArtes Handbook. Amsterdam / Warsaw: European League of Institutes of the Arts (ELIA), 2008.

Интернет сайтлари

1. <http://www.polifonia-tn.org/>. ERASMUS Network for Music 'Polifonia'. European League of Institutes of the Arts (ELIA). "Tuning Document for Film/Screen Arts Education." EIA, <http://www.elia-artschools.org/images/activiteiten/20/files/Tuning%20document%20film%20EN.pdf>
2. Commission of the European Communities. "Delivering on the Modernisation Agenda for Universities: Education, Research, and Innovation." Communication from the Commission, COM(2006) 208 final, 16. Brussels: European Union, 2006. [http://ec.europa.eu/euraxess/pdf/COM\(2006\)_208.pdf](http://ec.europa.eu/euraxess/pdf/COM(2006)_208.pdf).

2-амалий машғулот:

Замонавий таълим ва инновацион технологиялар соҳасидаги илғор хорижий тажрибалар: Кейс-стади.

Семинар-амалий машғулоти учун режа-топширик

Муҳокама учун саволлар:

- 2.1. Таълимнинг кейс-технологияларини ишлаб чиқиш ва амалга оширишнинг услубий асослари.
- 2.2. Кейс-стадининг моҳиятли белгилари ва дидактик ўзига хос хусусиятлари.
- 2.3. Кейс-стадининг таълимдаги функциялари.
- 2.4. Махсус фанлар бўйича кейсларни тайёрлаш қоидалари.

Машғулот мақсади: кейсни таълим амалиётига жорий этиш бўйича амалий кўникма ва малакаларни ривожлантириш ва мустаҳкамлаш.

Ўқув фойдали натижалари:

Тингловчилар билдилар:

- ✓ манбага қараб кейслар турларини;
- ✓ сюжет мавжудлигига кўра кейслар турлари;

- ✓ вазиятни баён қилишнинг вақтдаги изчиллиги бўйича кейслар турларини;
- ✓ материални баён қилиш усулига кўра кейслар турларини;
- ✓ катталигига қараб кейслар турларини;
- ✓ тузилмасига қараб кейслар турлари;
- ✓ ўқув топшириғини тақдим этиш усулига кўра кейслар турларини;
- ✓ дидактик мақсадларга қараб кейслар турлари;
- ✓ расмийлаштириш усулига қараб кейслар турларини;
- ✓ кейсни ишлаб чиқиш модели;
- ✓ кейс дастурий картасининг тузишни;
- ✓ институционал тизимнинг изланиши/танланиши;
- ✓ ахборотларни йиғиш усуллари ва воситаларининг танланишини;
- ✓ ахборотларни йиғиш. вазият моделининг қуришни;
- ✓ кейс матнининг ёзилиши. кейснинг педагогик паспортини тузилишини;
- ✓ кейсни текшириш ва баҳолашни;

Тингловчилар урдалайдилар:

- ✓ кейс дастурий картасининг тузишни;
- ✓ институционал тизимнинг изланиши/танланиши;
- ✓ ахборотларни йиғиш усуллари ва воситаларининг танлашни;
- ✓ ахборотларни йиғиш. вазият моделининг қуришни;
- ✓ кейс матнининг ёзишни;
- ✓ кейснинг педагогик паспортини тузишни;
- ✓ кейсни текшириш ва баҳолашни;

МУСТАҚИЛ ТАЙЁРГАРЛИК УЧУН ТОПШИРИҚЛАР:

Топшириқ 1. Таълимнинг кейс-технологияларини ишлаб чиқиш ва амалга оширишнинг услубий асослари ўрганиш.

Иш мазмуни: Асосий категориялар ва тушунчалар. Кейс-стадининг моҳиятли белгилари ва дидактик ўзига хос хусусиятлари. Кейс-стадининг таълимдаги функцияларини ўрганиш.

Топшириқ 2. Махсус фанлар бўйича Кейсни ишлаб чиқиш технологиясини тайёрлаш йўллари ўрганиш.

Иш мазмуни: Кейсни ишлаб чиқиш модели. Муаммонинг ифодаланиши. Кейс дастурий картасининг ишлаб чиқилиши. Институционал тизимнинг изланиши/танланиши. Ахборотларни йиғиш усуллари ва воситаларининг танланиши. Ахборотларни йиғиш. Вазият моделининг қурилиши. Кейс матнининг ёзилиши. Кейснинг педагогик паспорти. Кейсни текшириш ва баҳолаш. Кейсни таълим амалиётига жорий этишни ўрганиш.

АМАЛИЙ МАСЛАҲАТЛАР ВА ТАВСИЯЛАР

КИРИШ

Кейснинг ушбу тузилмали компоненти кейс долзарблигининг асосини, унинг таълим берувчи мақсади ва талабалар кейсни ҳал қилиш натижасида эришиши мумкин бўлган назарда тутиладиган ўқув натижаларини ўз ичига олади.

Мисол **КЕЙС**

«DESK INVEST»: сотиш бозорини кенгайтириш учун маркетинг стратегиясининг танланиши» (фрагмент)

Ф.М. Назарова, ТДИУ

Кириш

Ҳозирги бозор муносабатларини ривожлантириш шароитида мамлакатдаги ишлаб чиқариш амалиётида самарали маркетинг стратегияларини ишлаб чиқиш зарурати ошиб бормоқда. Бу, аввало, маркетингнинг товарлар ва хизматлар бозоридаги рақобатчилик кучайиб бораётган шароитда корхонанинг самарали ривожланишига кўрсатадиган таъсири билан боғлиқдир. Қурилиш саноатидаги кўплаб корхоналар учун айнан сушт маркетинг фаолияти, кўпроқ унинг йўқлиги, бозордаги фаолликнинг сустлиги, қурилиш ишлаб чиқаришининг пасайиши ва бунинг оқибати сифатсизланиши, муайян сотиш бозорларининг йўқотилиши, ижтимоий ва молиявий қийинчиликлар кўпайишининг сабабларидан бири бўлди. Шу муносабат билан, корхона маркетинг стратегиясини тўғри ишлаб чиқиш ва унинг амалга оширилишини ташкил этиш қобилияти алоҳида аҳамият касб этапти.

Ушбу кейснинг **мақсади** ўтказилган маркетинг таҳлили асосида маркетинг стратегиясини таҳлил этиш ва баҳолаш малакаларининг ривожлантирилиши, уни ишлаб чиқиш кўникмаларининг орттирилишидан иборатдир.

Таклиф этилаётган кейснинг ечими қуйидаги **ўқув натижаларига** эришишга имкон беради:

- корхона имкониятларини таҳлил этиш ва баҳолаш қобилиятини ривожлантириш;
- корхонада маркетинг стратегиясини танлаш ва уни ишлаб чиқиш малакаларини орттириш;
- мустақил тарзда қарор қабул қилиш малакаларини эгаллаш.

Ўзбекистон-Австрия қўшма корхонаси «DESK-INVEST» республика саноат бозорида фаолият юритиб, ўз маҳсулотларини йирик ва кичик корхоналарга улгуржи вариантда сотади. Ҳозирги вақтда бозор бунга ўхшаган товарларга тўлалиги, ўз навбатида, қурилиш маҳсулотлари марказлари ўртасида кескин рақобатчиликка олиб келди. Истеъмолчилар бундан фақат ютади, чунки қурилиш маҳсулотларини харид қилиш муаммоси истеъмолчи учун жиддий бўлиб тургани йўқ. Бугунги кунда хоҳлаган маҳсулотларни сотиб олиш мумкин бўлган жойлар – бозорлар, қурилиш материаллари дўконлари, павильонлари кўп бўлиб, улар амалда кўриб чиқиладиган товарларнинг бир хилдаги ассортиментини тақдим этади.

«DESK-INVEST» корхонаси ўзининг дастлабки фаолият юритиш йилларида ихтисослашиш стратегиясини (бозордаги ўрни концентрацияси) қўллаган эди. Корхона ўз эътиборини бир сегментга эҳтиёжларга қаратди ва бутун бозорни эгаллаб олишга интилмади. Ҳозирги вақтда «DESK-INVEST» корхонасида сотишни кенгайтириш учун стратегияни қайта кўриб чиқиш зарурати вужудга келди.

Топшириқ: «DESK-INVEST» корхонасидаги мавжуд маркетинг стратегиясини таҳлил этиш асосида унинг учун сотиш бозорини кенгайтириш бўйича маркетинг стратегиясини танлаш ва асослаш керак.

КЕЙС ОБЪЕКТИНИНГ ТАРИХИЙ БАЁНИ

Ушбу компонент катта (америкача, узун) кейсларда доим бўлади. Тақдим этилган ахборот муаммонинг ретроспектив таҳлилини ўтказиш, унинг сабаблари ва ривожланиш тенденцияларини белгилашга имкон беради.

ВАЗИЯТ

Вазият - кейснинг асосий тузилмавий компоненти ҳисобланади.

 Кейсда баён қилинган вазият, корхонага шу пайтда ҳал қилувчи таъсир кўрсатадиган параметрлар, ўзгарувчан омилларнинг аниқ туркуми шаклида ифодаланади. Бошқача айтганда, у вазият объекти ҳақидаги релевант (муаммони ҳал этиш учун муҳим) маълумотлар рўйхатидан иборат бўлади.

Вазият мазмуни талабаларнинг келгусидаги фаолияти учун хос бўлган ишлаб турган корхоналар ёки моделлаштирилган корхоналарнинг ҳаётидаги реал воқеаларга асосланади.

Муваффақиятли вазиятли машқлар турли персонажлар ўртасидаги суҳбатларни ўз ичига олиши мумкин, талабалар-кейсдан фойдаланувчиларнинг вазиятнинг реаллигини ҳис этишига ёрдам берадиган бошқа публицистик усуллар ва воситалар ҳам ишлатилади.

Вазиятнинг кейсдаги баёни ва унинг ахборот таъминоти қуйидагиларга кўра турлича бўлиши мумкин:

- *Ҳажмига кўра*: бир неча жумладан тортиб, то юзлаб саҳифали матнгача;
- *деталлаштириш даражаси ва ахборотга бойлигига кўра*: таҳлил предметига бевосита тегишли бўлмаган ахборотнинг мавжуд бўлиши ёки, аксинча, вазият элементларидан бири ҳақидаги ахборотнинг бўлмаслиги ҳам мумкин.

Кейснинг мавзуси ва мақсадига қараб вазиятда шериклар, рақиблар ва/ёки вазият субъекти биргаликда фаолият юритадиган бошқа ҳаракат қилувчи шахслар, вазият амал қилиши ва ўзгаришига асос бўладиган шарт-шароитлар ҳақидаги маълумотлар ҳам бўлиши мумкин.

Вазиятнинг баён қилинишида ишлатилган тўлдирувчи материаллар, бир томондан, кейсдан фойдаланувчиларни уни ҳал этиш учун зарур тузилмаланган ахборот билан таъминлайди, бошқа томондан эса – вазиятнинг кўрғазмали ахборотли негизини ташкил этади.

Мисол

КЕЙС

«DESK INVEST»: сотиш бозорини кенгайтириш учун маркетинг стратегиясининг танланиши» (парча)

Ф.М. Назарова, ТДИУ

Ўзбекистон-Австрия қўшма корхонаси «DESK-INVEST» ҳақидаги ахборот

1. Объектнинг умумий тавсифномаси

Масъулияти чекланган жамият шаклидаги «DESK-INVEST» Ўзбекистон-Австрия қўшма корхонаси Таъсис шартномаси ва устав асосида ташкил этилган бўлиб, ишлаб чиқариш, тадбиркорлик, тижоратчилик ва бошқа хўжалик фаолиятини амалга ошириш мақсадларида қатнашчилар омонатларининг бирлашувига асосланади. Қуйидагилар корхона Муассислари ҳисобланади:

- **Тошкент шаҳар ҳокимлигининг инвестициялар бош бошқармаси;**

- «Osiyo Granit» масъулияти чекланган жамияти;
- «Qurilishbutlashxizmat» масъулияти чекланган жамияти;
- «DESK Marketing Service GmbH» фирмаси;
- АҚШ фуқароси.

Қатнашчилар омонатлари ҳисобига 1.300.000 АҚШ доллари миқдоридаги устав фонди ташкил этилган.

«DESK-INVEST» корхонасининг асосий мақсади буклама профиллар ва металл черепица ишлаб чиқарадиган завод қуриш ва ишлатиш, илғор технологияларни хўжаликка татбиқ этиш.

Корхона фаолиятининг асосий йўналишлари қуйидагилардан иборат:

- буклама профиллар, металл черепица ва бошқа шунга ўхшаган маҳсулотларни ишлаб чиқариш ва сотиш;
- савдо-воситачилик фаолияти;
- ишлаб чиқарилиши Ўзбекистон Республикаси қонунлари билан тақиқланмаган кенг профилдаги халқ истеъмоли молларини ишлаб чиқариш ва сотиш;
- илмий ва лойиҳа ишланмалари, илмий-тадқиқотчилик ишлари натижаларини ишлаб чиқаришга жорий этиш.

2. «DESK-INVEST» корхонаси маркетинг бўлими фаолияти мазмуни

Корхонанинг умумий мақсадлари асосида маркетинг бўлими мақсадлари ажратиб кўрсатилади. Маркетинг бўлимининг асосий мақсади, корхона бутун хўжалик фаолиятининг иқтисодий вазиятдаги ўзгаришларга қайишқоқлик билан мослашуви, истеъмолчилар талабларининг ҳисобга олиниши ва иқтисодий, режалаштириш, техник-ишлаб чиқариш, сотиш ва тадқиқотчилик тусидаги ишларнинг комплекс тарзда қўшиб олиб борилиши.

Маркетинг бўлими алоҳида тузилма қилиб ажратилган ва бевосита тижорат директориға бўйсунди. У барча бўлимлар билан баҳамжиҳат иш олиб боради ва қуйидаги функцияларни бажаради:

- Маркетинг фаолиятининг режалаштирилиши.

Маркетинг режаси корхонани ривожлантириш стратегияси асосида тузилади. Ана шу стратегия доирасида маркетинг бўлими олдиға асосий вазифа қўйилади. Ҳозирги пайтда бўлимнинг асосий вазифаси янги миқдорларни жалб этиш, бирға ишлаётган миқдорларни сақлаб туриш ва уларнинг яқинлигини оширишдан иборат. Корхона бу вазифани бажарадиган муддатлар ва молиялаштириш миқдорлари белгиланади. Шундан сўнг маркетинг бўлими асосий вазифани бирмунча кичикроқ вазифаларға тақсимлаб чиқади, уларни амалға оширишға доир тадбирлар ва умумий режани ишлаб чиқади, бу режада бўлғуси тадбирлардан кутиладиган натижа кўрсатилади. Маркетинг режаси корхона раҳбари томонидан тасдиқланади.

- Бозор конъюктурасини ўрганиш, ассортиментнинг режалаштирилиши. Бозор иккита йўналиш бўйича ўрганилади: миқдорлар ҳақидаги ахборотларни йиғиш ва таҳлил этиш ва рақибларни тадқиқ қилиш. «DESK-INVEST» корхонаси истеъмолчилар эҳтиёжларини қондиришни ўз фаолиятининг негизи деб билади. Корхона рақибларининг ҳаракатларини ва истеъмолчилар хоҳишларини ҳисобға олиш асосида маҳсулот ассортименти ишлаб чиқилади.

- Имиж, реклама, кўргазмалар ва паблик рилейшнз. Маркетинг бўлими истеъмолчининг яратилган қиёфаси ва рақиблар таҳлиliga таяниб тадбирлар комплексини ишлаб чиқади, бу тадбирлар сабабли корхона рақиблардан фарқ қиладиган ва бозорда ўзи учун фойдали бўлган ўринни эгаллайди. Корхона асосан

ташқи рекламани ва сотиш жойида тақдим этиладиган рекламадан фойдаланади.

- Товар ҳаракатининг ташкил этилиши. Корхонанинг товарлар ҳаракатлари соҳасидаги мақсадлари қуйидаги тарзда шакллантирилади: истеъмолчига товарни етказиб бериш бўйича сервиснинг максимал эҳтимолий даражасини таъминлаш; товарни физик ташиш учун минимал харажатлар сарфлаш; маҳсулотни етказиб бериш бўйича харажатларнинг брилган даражасида сервиснинг максимал эҳтимолий даражасини таъминлаш. Металл черепица ёки буклама профиллар ва бошқа маҳсулотларни тайёрлашга яқка тартибдаги буюртмалар олинганида товарларни уйгача элтиб бериш хизмати кўрсатилади.

Кейсда шундан кейин корхона миқозлари ва маҳсулотлари ҳақидаги ахборот (ишлаб чиқариш, сотиш бозоридаги ҳолат, нархлар белгиланиши), «DESK-INVEST» корхонаси фаолиятининг маркетинг тадқиқотлари (сотиш бозори, рақиблар ва асосий молиявий-иқтисодий кўрсаткичлар таҳлили) баён этилади.

Мисол **КЕЙС**

«DESK INVEST»: сотиш бозорини кенгайтириш учун маркетинг стратегиясининг танланиши» (парча)

Ўзбекистон-Австрия қўшма корхонаси «DESK-INVEST» ҳақидаги ахборот

1. Объектнинг умумий тавсифномаси

Масъулияти чекланган жамият шаклидаги «DESK-INVEST» Ўзбекистон-Австрия қўшма корхонаси Таъсис шартномаси ва устав асосида ташкил этилган бўлиб, ишлаб чиқариш, тадбиркорлик, тижоратчилик ва бошқа хўжалик фаолиятини амалга ошириш мақсадларида қатнашчилар омонатларининг бирлашувига асосланади. Қуйидагилар корхона муассислари ҳисобланади:

- **Тошкент шаҳар ҳокимлигининг инвестициялар бош бошқармаси;**

- «Osiyo Granit» масъулияти чекланган жамияти;
- «Qurilishbutlashxizmat» масъулияти чекланган жамияти;
- «DESK Marketing Service GmbH» фирмаси;
- АҚШ фуқароси.

Қатнашчилар омонатлари ҳисобига 1.300.000 АҚШ доллари миқдоридagi устав фонди ташкил этилган.

«DESK-INVEST» корхонасининг асосий мақсади буклама профиллар ва металл черепица ишлаб чиқарадиган заводни қуриш ва ишлатиш, илғор технологияларни хўжаликка татбиқ этиш.

Корхона фаолиятининг асосий йўналишлари қуйидагилардан иборат:

- буклама профиллар, металл черепица ва бошқа шунга ўхшаган маҳсулотларни ишлаб чиқариш ва сотиш;
- савдо-воситачилик фаолияти;
- ишлаб чиқарилиши Ўзбекистон Республикаси қонунлари билан тақиқланмаган кенг профилдаги халқ истеъмоли молларини ишлаб чиқариш ва сотиш;
- илмий ва лойиҳа ишланмалари, илмий-тадқиқотчилик ишлари натижаларини ишлаб чиқаришга жорий этиш.

2. «DESK-INVEST» корхонаси маркетинг бўлими фаолияти мазмуни

Корхонанинг умумий мақсадлари асосида маркетинг бўлими мақсадлари ажратиб кўрсатилади. Маркетинг бўлимининг асосий мақсади – бу корхона бутун хўжалик фаолиятининг иқтисодий вазиятдаги ўзгаришларга қайишқоқлик билан мослашуви, истеъмолчилар талабларининг ҳисобга олинishi ва иқтисодий, режалаштириш, техник-

ишлаб чиқариш, сотиш ва тадқиқотчилик тусидаги ишларнинг комплекс тарзда қўшиб олиб борилиши.

Маркетинг бўлими алоҳида тузилма қилиб ажратилган ва бевосита тижоратчилик директорига бўйсунди. У барча бўлимлар билан баҳамжиҳат иш олиб боради ва қуйидаги функцияларни бажаради:

- Маркетинг фаолиятининг режалаштирилиши.

Маркетинг режаси корхонани ривожлантириш стратегияси асосида тузилади. Ана шу стратегия доирасида маркетинг бўлими олдида асосий вазифа қўйилади. Ҳозирги пайтда бўлимнинг асосий вазифаси янги миқдорларни жалб этиш, бирга ишлаётган миқдорларни сақлаб қолиш ва уларнинг яқинлигини оширишдан иборат. Корхона бу вазифани бажарадиган муддатлар ва молиялаштириш миқдорлари белгиланади. Шундан сўнг маркетинг бўлими асосий вазифани бирмунча кичикроқ вазифаларга тақсимлаб чиқади, уларни амалга оширишга доир тадбирлар ва умумий режани ишлаб чиқади, бу режада бўлғуси тадбирлардан кутиладиган натижа кўрсатилади. Маркетинг режаси корхона раҳбари томонидан тасдиқланади.

- Бозор конъюнктурасини ўрганиш, ассортиментнинг режалаштирилиши. Бозор икки йўналиш бўйича ўрганилади: миқдорлар ҳақидаги ахборотларни йиғиш ва таҳлил этиш ва рақибларни тадқиқ қилиш. «DESK-INVEST» корхонаси истеъмолчилар эҳтиёжларини қондиришни ўз фаолиятининг негизи деб билади. Корхона рақибларининг ҳаракатларини ва истеъмолчилар хоҳишларини ҳисобга олиш асосида маҳсулот ассортименти ишлаб чиқилади.

- Имиж, реклама, кўргазмалар ва паблик рилейшнз. Маркетинг бўлими истеъмолчининг яратилган қиёфаси ва рақиблар таҳлилига таяниб тадбирлар комплексини ишлаб чиқади, бу тадбирлар сабабли корхона рақиблардан фарқ қиладиган ва бозорда ўзи учун фойдали бўлган ўринни эгаллайди. Корхона асосан ташқи рекламани ва сотиш жойида тақдим этиладиган рекламадан фойдаланади.

- Товар ҳаракатининг ташкил этилиши. Корхонанинг товарлар ҳаракатлари соҳасидаги мақсадлари қуйидаги тарзда шакллантирилади: истеъмолчига товарни етказиб бериш бўйича сервиснинг максимал мумкин бўлган даражасини таъминлаш; товарни физик ташиш учун минимал харажатлар сарфлаш; маҳсулотни етказиб бериш бўйича харажатларнинг брилган даражасида сервиснинг максимал эҳтимолий даражасини таъминлаш. Металл черепица ёки буклама профиллар ва бошқа маҳсулотларни тайёрлашга яқка тартибдаги буюртмалар олинганида товарларни уйгача элтиб бериш хизмати кўрсатилади.

Кейсда шундан кейин корхона миқдорлари ва маҳсулотлари ҳақидаги ахборот (ишлаб чиқариш, сотиш бозоридаги ҳолат, нархлар белгиланиши), «DESK-INVEST» корхонаси фаолиятининг маркетинг тадқиқотлари (сотиш бозори, рақиблар ва асосий молиявий-иқтисодий кўрсаткичлар таҳлили) баён қилинади.

3. КЕЙСНИНГ ПЕДАГОГИК ПАСПОРТИ

Кейснинг педагогик паспорти, бу унинг ташкилий-услубий таъминотидир. У қуйидаги компонентларни ўз ичига олади:

- 5) педагогик аннотация;
- 6) талабага услубий кўрсатмалар;
- 7) ўқитувчи – кейсологнинг кейсни ҳал этиш варианты;
- 8) таълим технологияси.

Кейснинг педагогик паспортини компонентлари бўйича кўриб чиқамиз.

3. 1. ПЕДАГОГИК АННОТАЦИЯ.

Қуйидаги элементларни ўз ичига олади:

1. Кейс мўлжалланган предмет, бўлим, мавзу, таълим даражаси, курс кўрсатилади.
2. Кейсдан кўзланган мақсад (таълимий мақсад, режалаштириладиган ўқув натижалари).
3. Талабалар кейсни муваффақиятли ҳал этиш учун эгаллаши лозим бўлган дастлабки билим ва малакалар.
4. Кейс реал институционал тизим фаолиятини акс эттириши ёки унда кейсолог сунъий моделлаштирган вазият баён қилиниши ҳақидаги маълумот.
5. Ахборот олиш манбалари рўйхати
6. Кейснинг ўзига хос белгиларига кўра тавсифномаси (сюжет, кейс объекти мавжудлиги, материални тақдим этиш усули, ҳажми, тузилмавий ўзига хос хусусиятлари, ўқув топшириғини тақдим этиш усули, чизмалаштириш усули).
7. Кейсдан кўзланган мақсад ва, тегишлича, ташкилий-услубий таъминоти ўзгарганида у қўлланилиши мумкин бўлган ўқув предметлари рўйхати.

 Мисол:

КЕЙС

«DESK-INVEST»: сотиш бозорини кенгайтириш учун маркетинг стратегиясининг танланиши» (парча)

Ф. Назарова, ТДИУ

ПЕДАГОГИК АННОТАЦИЯ

Ўқув предмети: «Халқаро маркетинг».

Мавзу: «Маркетинг стратегияси».

Ушбу кейснинг мақсади: корхона имкониятларини таҳлил этиш ва баҳолаш қобилиятини, сотиш бозорини кенгайтириш бўйича маркетинг стратегиясини танлаш ва ишлаб чиқиш малакаларини ривожлантириш.

Режалаштириладиган ўқув натижалари:

- корхона имкониятларини таҳлил этиш ва баҳолаш қобилиятини ривожлантириш;

- корхонада маркетинг стратегиясини танлаш ва ишлаб чиқиш малакаларини орттириш;

- мустақил тарзда қарор қабул қилиш малакаларини эгаллаш.

Талабалар ушбу кейсни муваффақиятли ҳал этиш учун маркетинг стратегияларининг мавжуд турлари, уларнинг характерли хусусиятлари ва улар қўлланиладиган шарт-шароитлар, маркетинг стратегияларини танлаш ва ишлаб чиқишга нисбатан мавжуд ёндашувлар ҳақидаги билимларга эга бўлишлари лозим.

Ушбу кейс реал институционал тизим фаолиятини акс эттиради. Кейс объекти - Масъулияти чекланган жамият шаклидаги «DESK-INVEST» Ўзбекистон-Австрия қўшма корхонаси.

Ахборот манбалари:

- Масъулияти чекланган жамият шаклидаги «DESK-INVEST» Ўзбекистон-Австрия қўшма корхонаси Устави;

- «DESK-INVEST» корхонасининг бизнес-режаси;

- «DESK-INVEST» корхонасининг 2005-2006 йиллардаги ишлаб чиқариш-иктисодий фаолиятининг асосий кўрсаткичлари ҳақидаги йиллик ҳисобот.

Кейснинг ўзига хос белгиларига кўра тавсифномаси:

Кейс ҳаётий, сюжетсиз кейслар категориясига киради ва статистик материаллар асосида тузилади. Кейс қисқа, тузилмаланган. Бу кейс-топширикдир.

Кейс дидактик мақсадларига кўра вазият субъектини ривожлантиришнинг янги стратегиялари ва йўлларини ишлаб чиқишга рағбатлантирадиган кейслар тоифасига киради.

Кейс электрон версияда тақдим этилган.

Кейсдан куйидаги ўқув предметларини ўқитиш жараёнида фойдаланиш мумкин: «Маркетинг тадқиқотлар», «Стратегик маркетинг», «Маркетингни бошқариш».

3.2. ТАЛАБАГА УСЛУБИЙ КЎРСАТМАЛАР

Кейс услубий паспортининг мазкур компоненти куйидагиларни ўз ичига олади:

- кейсдаги муаммо ва кичик муаммолар ифодаси (агар кейс муаммони излаш ва ҳал этишга ўргатадиган кейслар тоифасига кирмайдиган бўлса);
- муаммо ечими алгоритми (ушбу элементнинг бўлишини ўқитувчи – кейсолог белгилайди);

- муаммоли вазиятни таҳлил этиш ва ҳал қилиш варағи ёки муаммоли вазиятни таҳлил этиш ва ҳал қилишга доир йўриқнома;
- кейс билан индивидуал ва гуруҳ бўлиб ишлашни баҳолаш мезонлари ва кўрсаткичлари;
- ўқув-услубий материаллар: ҳисоб-китоблар қоидалари ва формулалари, услублар ва русумлар баёни ва бошқалар (кейсологнинг фикрига қараб).

☞ *Мисол:*

КЕЙС

«DESK-INVEST»: сотиш бозорини кенгайтириш учун маркетинг стратегиясининг танланиши» (Парча)

Ф. Назарова, ТДИУ

II. ТАЛАБАГА УСЛУБИЙ КЎРСАТМАЛАР

2.1. Муаммо

Сотиш бозорини кенгайтириш учун маркетинг стратегияси танланиши.

2.2. Вазифалар

1. Сотиш бозорини таҳлил этиш.
2. Бозорнинг сегментланиши ва мақсадли сегментнинг аниқланиши. Бозордаги ҳар бир сегментга талабга таъсир қиладиган омилларни аниқлаш.
3. Рақибларни таҳлил қилиш.
4. Маркетинг стратегиясини танлаш ва уни асослаш (алгоритм шаклида).

2.3. Ечим алгоритми

1. Сотиш бозорини таҳлил этиш

Қурилиш материаллари бозори таҳлили куйидаги омиллар тадқиқини ўз ичига олади:

а) Рақобатчилик интенсификацияси, у қуйидагиларда ифодаланади:

- кўп сонли ёки ўзаро бир-бирини мувозанатга келтириб турадиган рақиблар мавжудлиги;
- бозорнинг ўсиб бориши. Агар бозорнинг умумий миқдори ошмаса, компаниялар ўзининг ўсиши учун бозорни бошқалар билан бирга баҳам кўришга мажбур бўлади;
- товарлар ёки товарлар гуруҳларининг ўхшашлиги, бу истеъмолчининг товарнинг бир маркадан бошқа маркага осон ва эркин ўтишига имкон беради;
- доимий юқори харажатлар ва ишлаб чиқариш ҳажмини қувватлаб туриш зарурлиги;
- тўсиқлар - иқтисодий, стратегик ва ҳиссий, улар ҳатто компания паст ёки манфий фойдалиликка эга бўлса ҳам, унинг ишлаб чиқаришнинг бошқа соҳасига ўтишига имкон бермайди.

б) Доимий рақиблар томонидан ҳавф. Рақобатчилик кучайиши эҳтимоли ушбу бозорда ишлаётган компанияларнинг эҳтимол тутилган жавоб ҳаракатлари, шунингдек улар янги рақиблари учун яратадиган, жумладан, нархга оид тўсиқларга боғлиқ бўлади. Ишлаб чиқариш миқёслари энг катта тўсиқ ҳисобланади. Ишлаб чиқаришнинг катта миқёслари оқибатида ишлаб чиқарилган товар бирлигига нархлар янада пасаяди.

2. Бозорнинг сегментланиши ва мақсадли сегментнинг аниқланиши

Харидорларнинг кучли позициялари ва уларга боғлиқлик корхоналарнинг бозорларда омон қолишининг жиддий омилларидан биридир. Корхона ўзининг

истеъмолчилар билан муносабатларини таҳлил қилиб бориши керак.

Ушбу масаланинг кўриб чиқилишида, биринчи навбатда, истеъмолчиларни уларга мазкур товарнинг кераклиги ва айнан ким учун кераклиги нуқтаи назаридан ўрганиш, яъни мақсадли аудиторияни ўрганиш зарур.

Истеъмолчилар мақсадли гуруҳининг корхона товарига талабларини белгилаш. Олинган ахборот асосида заиф ўринлар белгиланади, уларни бартараф этиш бўйича ҳаракатлар ишлаб чиқилади. Бунда айирбошланадиган товарларнинг мавжудлиги ва корхонанинг ресурсларни етказиб берувчиларга боғлиқлиги каби омиллар ҳисобга олинади. Компания ўзи билан ўзининг етказиб берувчилари ўртасидаги кучлар балансини таҳлил қилиши лозим.

Бозорни сегментлашда бозорнинг мақсадли сегментига талабга таъсир қиладиган омилларни ажратиш олиш зарур.

3. Рақибларни таҳлил қилиш

Ушбу масаланинг кўриб чиқилишида корхонанинг асосий рақибларини аниқлаш (рақобатчи фирмалар ҳақидаги маълумотлар кейсда, 3-жадвалда тақдим этилган), алоҳида ҳар бир рақибнинг кучли ва заиф томонлари, имкониятлари ва хавфларини ажратиш, ўрганилаётган корхонанинг кўрсаткичлари билан таққослаш ва заиф томонларни бартараф этиш бўйича эҳтимол тутилган чораларни ишлаб чиқиш керак.

4. Маркетинг стратегиясини танлаш ва уни асослаш

Бозордаги стратегияни танлаш учун олдинига жорий амалга оширилаётган стратегия таҳлилдан ўтказилади. Жорий стратегиянинг аниқланиши жуда муҳимдир, чунки компаниянинг қандай ҳолатда эканлиги ва унинг қандай стратегияларни амалга ошираётганлигини аниқ билмай туриб, келажак ҳақида қарор қабул қилиш мумкин эмас.

Амалиётда стратегияни тўғри танлаш учун “бозорда улушнинг ўсиши” матрицаси, бозор стратегиясининг фойдага таъсири матрицаси (PIMS) ва Портернинг умумий стратегик моделини қўллаш мумкин (қаранг: Ўқув-услубий материаллар, 1-қизма).

Маркетинг стратегиясини танлаш корхонанинг ўзини кучли ва заиф томонларини ҳисобга олган ҳолда маркетинг услубларини танлашда уларнинг ресурслар фаолиятини айнан корхонага максимал устунликлар берадиган ёки, жуда бўлмаганда, минимал камчиликлар келтирадиган соҳасида тўплашини таъминлайдиганларини танлашига имкон беради.

Стратегия вариантнинг танланишини асослашни алгоритм шаклида тақдим этинг.

2.4. Вазиятни таҳлил этиш варағи

Таҳлил босқичи	Иш мазмуни
Кейсда берилган вазият билан танишиш	Берилган аниқ вазият изоҳи ва топшириқни ҳал этиш учун муҳим ахборотни белгилаш
Жорий вазият таҳлили	«DESK-INVEST» корхонасининг асосий кўрсаткичлари ёрдамида вазиятни таҳлис қилиш: <ul style="list-style-type: none"> - мақсадлари; - кучли ва заиф томонлари; - мақсадли бозорлари; - маҳсулот; - илгари суриш; - нархлар;

	- маркетинг тадқиқотлари натижалари. Ана шу кўрсаткичларга кўра субъектнинг реал аҳволи кўриб чиқилади ва вазият таҳлили ўтказилади. Жорий вазият хусусидаги фаразлар
Муаммонинг ифодаланиши	Асосий муаммонинг ажратилиши ва унинг таркибий қисмларининг белгиланиши (белгилари; далиллар).
Муаммо ечимининг муқобил вариантларини танлаш ва асослаш	Муаммоли вазият ечимининг эҳтимол тутилган муқобил вариантини ифодалаш Стратегиянинг танланиши ва асосланиши: -устунликлар ва қутиладиган натижалар; -камчиликлар ва чиқимлар.
Қарор ва унинг амалга оширилиши	Таклиф этиладиган қарорнинг батафсил ишлаб чиқилиши: - <i>Нима?</i> - <i>Ким?</i> - <i>Қачон?</i> - <i>Қаерда?</i> - <i>Нима учун?</i> - <i>Қандай қилиб?</i>

Шундан сўнг кейс билан ишлашни баҳолаш тизими ва ўқув -услубий материаллар тақдим этилган.

3.3. Ўқитувчи – кейсолог варианты

Кейс услубий паспортининг ушбу компоненти қуйидагиларни ўз ичига олади:

- Кейсдаги муаммо ва кичик муаммолар ифодаси (агар улар талабага услубий кўрсатмаларда тақдим этилмаган бўлса);
- Муаммо ечими (кичик муаммолар ёки вазифалар бўйича);
Муҳокама учун саволларга жавоблар.

 Мисол:

КЕЙС

«DESK-INVEST»: сотиш бозорини кенгайтириш учун маркетинг стратегиясининг танланиши» (Парча)

Ф. Назарова, ТДИУ

III. Кейсни ўқитувчи – кейсолог томонидан ҳал этилиш варианты

• Сотиш бозорини таҳлил этиш

Қурилиш материаллари бозори таҳлили кўрсатишича, корхона муваффақиятли фаолият юритиш учун қуйидаги омилларни ҳисобга олиши зарур:

- қурилиш маҳсулотларига барқарор талаб. Тармоқ ўсиш босқичида турибди ва бозор ҳажми ошиб бормоқда;
- рақобатчиликнинг ўсиши. Кучли рақиблар ва, тегишлича, рақобат қилувчи товарлар мавжудлиги;
- асосий хомашёни етказиб беришдаги муаммолар. Етказиб берувчилар билан боғлиқ рисклар мавжудлиги;
- истеъмолнинг юқори даражаси;
- ишлаб чиқариш харажатлари юқорилиги;

- талаб қондирилишининг паст даражаси;
- бозорда сотишларни кўпайтириш бўйича резерв мавжудлиги.
- Бозорнинг сегментланиши ва мақсадли сегментнинг аниқланиши

«DESK-INVEST» қўшма корхонасининг асосий сегментлари қуйидагилардан иборат:

Биринчидан, йирик ва ўртача корхоналар. «DESK-INVEST» қўшма корхонаси улар учун махсус тарзда уларнинг ҳар хил турларини ташкил этган. Бундай турлар дизайни ва конструкцияси, ўлчамлари ва шакллари билан фарқланади. Улар нархларни ҳам ўзгартириб туришади.

Иккинчидан, булар хусусий шахслар. Бозорнинг ушбу сегменти учун «DESK-INVEST» қўшма корхонаси махсус тарзда ҳар доим ҳайратга сола оладиган оригинал шакллар ва рангга эга турларни ишлаб чиққан.

Корхона маркетингологлари талабга таъсир қиладиган қуйидаги омилларни ҳисобга олиши зарур:

1. Қурилиш материаллари нархлари. Корхона нархи рақибга йўналтирилган, шунга қарамай, маҳаллий бозорда нархларни пасайтириш резервлари бор, чунки ташиш учун транспорт харажатлари минимал бўлиб, бу талабни рағбатлантириши мумкин.

2. Товар сифати. Товар сифатини доимий назорат қилиб бориш зарур. «DESK-INVEST» қўшма корхонаси фақат ишлаб чиқаришнинг ҳар бир босқичида қатъий назоратни амалга ошириш орқали ишончга сазовор бўлиши мумкин.

3. Ассортимент. «DESK-INVEST» қўшма корхонаси қурилиш материалларини бир неча ассортимент гуруҳларида ишлаб чиқаради: 8 номдаги буклама профиллар, 6 номдаги металл черепицалар. Ҳар ойда 10% га яқин ассортимент қаторини янгилаб туриш лозим.

4. Имижни ва товар оммавийлигини ошириш бўйича тадбирларни ўтказиш зарурлиги.

Шундан кейин рақиблар таҳлили ўтказилади, корхона учун кейсолог танлаган маркетинг стратегияси асосланади.

Назорат саволлари:

1. Таълим жараёнида кейс-стадини кенг татбиқ қилишнинг ижтимоий-педагогик шарт-шароитлари нималардан иборат деб ўйлайсиз?
2. Чет эллардаги бизнес-мактабларда одатий вазиятларни ўрганишга ўқув вақтининг ўртача неч фоизи ажратилиши мумкин?
3. Кейс-стадини таълим жараёнида кенг татбиқ қилишнинг долзарблигини қандай омиллар белгилаши мумкин?
4. Кейс-стади қандай моҳиятли белгилари ва дидактик ўзига хос хусусиятларга эга бўлиши мумкин?
5. Кейснинг педагогик паспорти қандай таъминот сирасига киради? Ва у қандай таркиблардан иборат бўлади?

Фойдаланилган адабиётлар:

Махсус адабиётлар

1. Case Studies in Education Leadership and Innovation. 2012 by Richard Smith and David Lynch.-11 p
2. Education in a federal system: A case-study of Belgium Caroline Varin *University of Pennsylvania*, cvarin19@gmail.com
This paper is posted at ScholarlyCommons. <http://repository.upenn.edu/curej/24>
For more information, please contact repository@pobox.upenn.edu.
3. Рейнгольд Л. В. За пределами CASE-технологий // Компьютера. 2000. №13-15.
4. Обучение с помощью кейсов: Мастер-класс Курлянды Нурашевой // Новые подходы в преподавании бизнеса и экономики. Третья ежегодная конференция образовательной сети. Ташкент, 14-15 апреля 2003 г.
5. Ходиев Б.Ю., Голиш Л.В., Рихсимбоев О.К. Кейс-стади “Иқтисодий олий ўқув юртидаги замонавий таълим технологияси”: Илмий-услубий кўлланма (“Замонавий таълим технологиялари” туркуми). – Т.: ТДИУ, 2009. – 150 бет.

Интернет сайтлари

1. Дистанционное высшее образование в Европе: вузы, цены, процесс обучения. <http://studymoos.org/dh-education/open-university/distancionnoe-vysshee-obrazovanie-v-evrope/>
2. Сангадиева И., Новолодская Г. (Восточно-сибирский государственный технологический университет). Методические указания по составлению «case-study» по курсу экономики. - <http://referat.cis2000.ru/books/book6/ch11.shtml>.
3. Смолянинова О.Г. Дидактические возможности метода case-study в обучении студентов. - <http://www.lan.krasu.studies/authors/smolyaninova/CASE-STUDY/articles/Didacni>.
4. Кейс-метод. Окно в мир ситуационной методики обучения (case-study). - www.casemethod.ru.

V. БИТИРУВ ИШЛАРИ УЧУН МАВЗУЛАР

---

1. Ривожланган мамалакатлар: Япония, Америка, Германия, Корея, Хитой таълими тизимининг ўзига хосликлари.
2. Модулли таълим технологиялари.
3. Модулли – кредит таълими тизими.
4. ECTSнинг хусусиятлари
5. Кредитларни тақсимлаш ва ECTS ўқув режаларига ўтиш методикаси
6. Таълимнинг кейс-технологияларини ишлаб чиқиш ва амалга оширишнинг илмий-услубий асослари.
7. Таълим жараёнида кейс-стадини амалга оширишнинг назарий асослари.
8. Кейс-стадини таълим жараёнига кенг татбиқ қилишнинг ижтимоий-педагогик шарт-шароитлари
9. Кейс-стадининг моҳиятли белгилари ва дидактик ўзига хос хусусиятлари.
10. Кейс-стадининг таълимдаги функциялари.
11. Кейс-стади технологиясининг концептуал асослари
12. Кейсни ишлаб чиқиш технологияси
13. Кейслар типологияси
14. Кейсларни ишлаб чиқишнинг процессуал тизими
15. Талабаларнинг амалий вазиятни таҳлил этиши ва ҳал қилиши технологияси

VI. КЕЙСЛАР БАНКИ

“Ривожланган мамлакатлар таълим тизимида замонавий ёндашувлар” мавзуси бўйича

КЕЙС Кириш

Биринчи Президентмиз И.А. Каримов таъкидлаганидек, “Олий ўқув юртини ислоҳ қилаётганда, уларнинг бошқа давлатлардаги олий ўқув юртлари билан алоқасини мустаҳкамлаш зарур”. Қолаверса, таълим жараёнида ўз қобилигимизга ўралиб қолгандан кўра, хориж тажрибаларидан хабардор бўлиш давлатга фақат фойда келтиради, ўқимишли кадрларни интеллектуал салоҳиятни янада юксалтиришга хизмат қилади.

Олий таълимнинг жамият ислоҳатидаги ўрни ўта муҳимлигини жаҳон тажрибасида яққол кўриш мумкин. Бугунги кунда хориж мамлакатларида таълим соҳасидаги рақобатнинг кучайиши, бу иқтисодиётнинг асосий ўсиш манбасига айланган.

Кейснинг таълимий мақсади: хорижий давлатлар олий таълимини бой тажрибаларни ўрганиш, умумлаштириш асосида уларни Ўзбекистон амалиётида ижодий фойдаланиш имкониятларини баҳолаш кўникмларини ривожлантиришдан иборат.

1. Ташкилий таъминот

1.1. Вазият: “Қайси мамлакатларни таълим тажрибаси ўрганишга мақбул?”

Иқтисоднинг мунтазам ўсиши, билимларга ёндашган ишлаб чиқаришнинг кенг жорий қилиниши сабабли, уларнинг малакали кадрларга бўлган эҳтиёжи ошади. Ана шу кадрларнинг асосий қисми олий маълумотга эга бўлиши керак. Бу ўз навбатида миллий олий таълим тизимининг ривожланиш даражсини белгилаб беради.

Саноати ўта ривожланган мамлакатлар тараққиёти, ҳар бир фуқаро фаровонлиги, самарали ижтимоий-иқтисодий, илмий-техник ва маданий жараён кабилар олий таълимнинг муваффақиятли ривожланишидан дарак беради.

Охирги йилларда илмий-техник ахборот ҳажмини кескин ўсиши, технологияларнинг тез ўзгариши ва билимга асосланган технологиянинг устувор қўлланилиши, мутахассислардан уларни тез ва мукамал эгаллашларини, мустақил изланишларини тақозо этмоқда.

Биз учун охирги 10-15 йилда олий таълим соҳасида мавжуд муаммон ечимини топадиган ҳар қандай тажриба қизиқарлидир. Турли мамлакатлар кўп йиллар давомида ўз иқтисодиётларини “билимлар иқтисодиёти”га айлантиришда қатор бир хил муаммоларни бошидан кечиришган. Ижобий ёки салбий бўлса ҳам, уларни ечиш усуллари биз учун муҳим ва зарур, чунки, бошқалар тажрибасини инобатга олиш, хатоларини қайтаришдан сақланиш устувордир. Лекин, таълим тизими иқтисодиётга қараганда турли хусусиятли жиҳатлари билан жаҳоннинг турли мамлакатларида турлича. Уни аниқ танлаш осон эмас, масала қайси мамлакат тажрибасини биринчи бўлиб ўрганишда.

1.2. Муаммо. Ўзбекистон Республикаси олий таълими амалиётида хорижий давлатлар олий таълимини бой тажрибаларидан фойдаланиш самарадорлигини аниқлаш.

1.3. Вазифалар.

1. Ривожланган мамлакатлар таълим тизимини ўрганиш ва таҳлил қилиш.
2. Ривожланган мамлакатлар таълим тизимининг мақсадлари, кучли ва кучсиз томонлари, мақсадли истеъмолчилар, ривожланиши, изланиш натижаларини аниқлаш ва таҳлил қилиш.
3. Ривожланган мамлакатлар таълим тизимини ўрганиш ва таҳлил қилиш асосида хорижий давлатлар тажрибаларини самарадорлигини аниқлаш.

1.4. Маслаҳатлар, тавсиялар

1. Хорижий давлатлар олий таълими тизими тўғрисида умумий тасаввур ҳосил бўлиши учун, аввал бор маълумотлар билан танишиб чиқиш. Ўқиш давомида шу заҳоти таҳлил қилишга шошилманг.
2. Маълумотларни яна бир бор диққат билан ўқиб чиқинг. Сизга муҳим бўлган маълумотларни ажратиб олинг.
3. Вазиятни тавсифлашга ҳаракат қилинг. Унинг асосий аҳамияти ва аҳамиятсизлигини аниқланг.
4. Ушбу муаммога оид барча далилларни эътиборга олиб қўйинг.
5. Таклиф этилган хулосани тўғрилигини асослаш учун мезонларни ифодаланг.
6. Альтернатив хулоса вариантларини топишга ҳаракат қилинг. Улардан қайси бири мақбул.

1.5. Вазиятни таҳлил қилиш варағи

Таҳлил босқичининг номи	Таҳлил босқичининг мазмуни	Таҳлил натижалари
Кейсдаги берилган вазият билан танишиш	Берилган аниқ вазият таҳлили ва вазифани ечиш учун маълумотларни аниқлаш.	
Шу кундаги вазият таҳлили	Ривожланган мамлакатлар таълим тизимини ўрганиш ва таҳлил қилиш. -мақсадлари; -кучли ва кучсиз томонлари; - мақсадли истеъмолчилар; - ривожланиши; - изланиш натижалари. Ушбу кўрсаткичлар бўйича ҳақиқий ҳолат кўриб чиқилади ва вазиятли таҳлил ўтказилади. Шу кундаги вазият таҳлилига нисбатан	

	тахминлар илгари сурилади.	
Муаммони ифодалаш	Асосий муаммони ажратиш ва унинг таркибларини (белгилари; исботлари) аниқлаш.	
Муаммо ечимининг альтернативларини танлаш	Вазиятли топшириқда имкониятли альтернатив ечимларни ифодалаш. Ривожланган ҳориж таълими тизимини танлаш ва асослаш (индивидуал): - устунлиги ва кутилаётган натижалар; - камчиликлар ва ҳаражатлар.	
Унинг ечими ва амалга оширилиши	Аниқ хулосани батафсил ишлаб чиқиш ва танловнинг мақсадга мувофиқлигини тушунтириш: - Нима? - Қачон? - Қаерда? - Нима учун? - Қандай?	

VII. ГЛОССАРИЙ

Термин	Ўзбек тилидаги шарҳи	Инглиз тилидаги шарҳи
ERASMUS	(European Community Action Scheme for mobility of University students) TEMPUS ва бошқа дастурлари асосида чет элларда таҳсил олиш имкониятига эга бўладилар.	(European Community Action Scheme for Mobility of University students) on the basis of the TEMPUS and other programs will have the opportunity to study abroad.
Билим - knowledge	ҳақиқий борлиқ умумий аксини топади. Талабалар ҳодиса, воқеа, қонуниятлар тўғрисидаги маълумотларни ўрганадилар ва у уларнинг ютуғи бўлади.	really being reflected in the total. Student events, learn information about the laws and their achievement.
Болонья декларацияси- Bologna Declaration	2001 йилда 29 та Европа давлатлари таълим вазирлари томонидан Болонья декларациясининг имзоланиши. Европа таълим ҳудудини яратилиши. Болонья декларациясига кўра дипломларнинг ўзаро тан олиниши, яъни ўқитиш натижаларини якуний кўрсаткичларнинг ўзаро тан олиниш муддати – 2010 йил деб белгиланган эди.	In 2001, 29 countries of the European education ministers signed the Bologna Declaration. The creation of the European education area. Mutual recognition of diploma according to the Bologna Declaration, the mutual recognition of the final results of the training indicators for the period of 2010 respectively.
Вазият- situation	(ситуация) (кейинги лотинчадаги situation - аҳвол) – муайян вазият, аҳволни ҳосил қиладиган шарт-шароитлар ва ҳолатлар уюшмаси.	(Situato) (the situation in Latin - the situation) - specific situation, the situation creates the conditions and circumstances of the Association.
Вебинар усули – Webinars method	дарс семинар ёки конференция Интернет орқали бир вақтда ҳозир бўлган талабалар билан	Courses, seminars or conferences with the students present at the time audio and video over the

	аудио видео (ва аввалги постларда санаб ўтилган кўплаб интерактив имкониятлар) билан жонли олиб борилиши.	Internet (and mentioned in previous posts, many interactive options) to live.
Дастурлаштирилган таълим бериш- Programmed learning	Дастурлаштирилган таълим бериш асосини, тартибга келтирилган топшириқларни намоён қилувчи, ўргатуви дастур ташкил этади. У бутун ўқитиш жараёнини бошқаради.	Learning the basic tasks, the training program. It manages the entire learning process.
Касб- profession	бу меҳнат фаолиятининг барқарор тури бўлиб, у нафақат аниқ билим ва кўникмаларни бўлишини талаб қилмай, балки бир хил бўлган умум касбий билимларни ҳам бўлишини талаб қилади	This type of stable activity, it not only does not require specific knowledge and skills, but also requires the same general professional knowledge
Кейс-стади - Case study	(инглизча case - тўплам, аниқ вазият, stadi -таълим) кейсда баён қилинган ва таълим олувчиларни муаммони ифодалаш ҳамда унинг мақсадга мувофиқ тарздаги ечими вариантларини излашга йўналтирадиган аниқ реал ёки сунъий равишда яратилган вазиятнинг муаммоли-вазиятли таҳлил этилишига асосланадиган таълим услубидир.	(English Chassis kit, clear the situation, study the field), Casey explained and trained the way of solving the problem formulation and the purpose of his options Search Ref concrete situation, real or artificially created problem-based analysis of the situation of the teaching methods.
Концепция-concept	умумий ғоя ёки бирор-нарсани тўғрисида тасаввур, тушунча, фикрлар тизими.	The general idea, or think about something, the concept and ideas.
Кредит - Credits	Host университетда (қабул қиладиган университет) муваффақиятли ўтилган барча фанлар Post – университетда (талабани бошқа ОТМга жўнатган университет) ҳисобга	Host University (the university) has successfully passed all the subjects of post - university (university students sent OTMG) should be taken into

	олиниши зарур.	account.
Кредит -Credit	шартли синов бирлиги бўлиб, талабанинг ўқув фанининг маълум бир қисмини ўтганлиги ҳақидаги маълумот беради. Ҳар бир ўқув фанига маълум миқдордаги кредит бирликлари ажратилади. Кредит бирликлари сони талабаларнинг меҳнат сарфига мос ҳолда белгиланади	Conditional test unit, students study science in a specific part of the report to the information. Each school science allocate a certain number of credit units. Credit is determined by the number of units according to the students' labor costs.
Кўникма - the ability to	эгаллаган билимлар асосида ўзгарувчан шароитларда бирорта фаолиятни амалга ошириш қобилияти.	based on knowledge of changing conditions, the ability to carry out any activities.
Малакалар - qualified	бу, кўп марта такрорлаш натижасидаги машинал (беихтиёрӣ), ҳаракатлардир.	This is repeated several times (involuntary), action
Модератор - moderator	Қабул қилинган қоидаларга амал қилиш текширади, талабаларнинг мустақил фикрлаш ва ишлаш қобилиятларни ривожлантириш, билиш фаолиятини фаоллаштиришга ёрдам беради. Маълумотни, семинарни, тренинглар ва давра суҳбатларини бошқаради, фикрларни умумлаштиради.	Checks the validity of the regulations adopted in the development of students' independent thinking and processing skills, knowledge, help to boost activity. Information, seminars, workshops and panel discussions, provide generalizes.
Модулли ўқитиш - modular training	ўқитишнинг истиқболли тизимларидан бири ҳисобланади, чунки у таълим олувчиларнинг билим имкониятларини ва ижодий қобилиятларини ривожлантириш тизимига энг яхши мослашгандир.	Because it is one of the promising systems of education in educational opportunities for recipients of knowledge and creative skills development system is the best fit.
Муаммоли вазият – a problematic situation	Мазкур ҳолда вазият субъектининг ҳозирги вақтда ёки келгусидаги	Currently the subject of the situation in this case understood the situation or

	мақсадларга эришишига хавф соладиган вазият тушунилади.	endanger the future to achieve the objectives.
Муаммоли таълим – problematic training	муаммони ҳал этиш ғояси ётувчи, яхлит тизим.Муаммоли ўқитиш ҳам амалий, ҳам назарий-билиш хусусиятидаги муаммоли вазиятларни ҳал этиш орқали янги билимларни эгаллашга асосланган.	That underlie the idea of solving the problem, a holistic training tizim.Muammoli both practical and theoretical know-featured solution to problematic situations based on new knowledge.
Рақобатбардош мутахассис-competitive specialist	бу биринчидан, ўзининг қобилиятларини ривожланганлиги, касбий чуқур билимлилиги, шахсий ва фуқаровий сифатларини шаклланганлиги, иккинчидан шахсий ва оилавий фаровонликни таъминлашга имкон берувчи, маҳсулотга яхши баҳо берувчидек таклиф қила олиш каби касбий фаолиятга юқори даражадаги тайёргарликдир.	This, first of all, his ability, professional deep knowledge of personal and civil formulated, and secondly to provide individual and family welfare, product ratings, such as the employer's ability to offer high level of professional training.
Ривожлантирувчи вазифа- Educational task	ўқитиш жараёнида шахнинг ақлий, ҳиссий ва иродавий ривожланиши, билишга бўлган интилишларини ва ижодий фаолликни шакллантириш ва ривожлантиришни таъминлашдан иборат бўлади.	he process of teaching a person's mental, emotional and of Zulayha development, the desire to know and to ensure the development of creative activity.
Ривожлантирувчи таълим - developing training	ўқитувчининг асосий вазифаси билиш мустақиллиги ва қобилиятларини ривожлантиришга йўналтирилган, талабаларни ўқув фаолиятини	Aimed to improve the ability to learn independence and the role of the teacher, the students' educational activities.

	ташқиллаштириш ҳисобланади.	
Таълим олиш - education	бу билим, кўникма ва малакалар тизимини эгаллаш жараёнидир, яъни бунда шахсининг ижодий фаолиятининг жиҳатлари, дунёқараши ва ўзини тутиш сифатлари ташқил топади, ҳамда билиш қобилиятлари ривожланади.	This knowledge, skills and process skills to master the system, which is such a personal aspects of creative activity, as the outlook and behavior, in the ability to learn and develop.
Таълим бериш-learnig education	бу ҳамкорий фаолиятни намोён қилиб бунда касб таълим ўқитувчиси талабалар фаолиятини ташқиллаштиради, рағбатлантиради, ўзгартиради ва назорат қилади.	This cooperation activities with respect to the organization of the professional teacher education students, encourage, change and control.
Тьютор - Tyutin	(<i>Tutorem-лотинча</i>) устоз, мураббий вазифасини бажаради. Баъзи ҳолларда маъруза ўқитувчиси билан талаба орасидаги боғловчи ролини ҳам бажаради. Бунда маъруачи томонидан берилган билимларни кенг эгаллашда маслаҳатчи ва устоз ролини бажаради.	(Tutored Latin) serves as a mentor coach. In some cases, the report fulfills the role of a link between a teacher and a student. At the same time, by ma'ruachi knowledge and skills acts as an advisor and mentor.
Ўқитиш - training	бу таълим олувчиларга янги ўқув ахборотини тақдим этиш, уни ўзлаштиришни ташқиллаштиришга, кўникма ва малакаларни шакллантиришга, билиш қобилиятларини ривожлантиришга мақсадли йўналтирилган, мунтазамли ташқилий жараёндир.	trained to provide new information, organization skills and mastering of skills, knowledge, abilities, develop targeted, the regularity of the process.
Фасилитатор facilitators	- (инглиз тилида <i>facilitator</i> , латинча <i>facilis</i> —енгил, қулай)- гуруҳлардаги фаолият натижасини самарали баҳолаш,	(English .facilitator latinchafacilis lightweight, easy) to assess results of the working groups, such as the development of the

	муаммонинг илмий ечимини топишга йўналтириш, гуруҳдаги коммуникацияни ривожлантириш каби вазифаларни бажаради.	group to find a solution to the problem of scientific and other communications functions.
Эвристик ўқитиш - heuristic teaching	ўқитувчи ўқувчилар билан ҳамкорликда ҳал этилиши зарур бўлган масалани аниқлаб олиши. Ўқувчилар эса мустақил равишда таклиф этилган масалани тадқиқ этиш жараёнида зарурий билимларни ўзлаштириб оладилар ва унинг ечими бўйича бошқа вазиятлар билан такқослайди. Ўрнатилган масалани ечиш давомида ўқувчилар илмий билиш методларини ўзлаштириб тадқиқотчилик фаолиятини олиб бориш кўникмаси тажрибасини эгаллайдилар.	clarify the issue needed to be resolved in cooperation with teachers, students. Students and independent research on the issue of the proposed mastered the necessary knowledge, and, compared with the resolution of the other cases. Students know the scientific methods to solve'll assume the experience of conducting research skills.
Эдвайзер (advisor)	французча “avisen” (“ўйламоқ”) талабаларнинг индивидуал ҳолда битирув малакавий иши, курс лойихаларини бажаришда маслаҳатчи ролини бажаради.	French "avis", "think"), the work of students in the individual final qualification, of course, acts as a consultant to complete projects.

VIII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

I. Меъерий-ҳуқуқий ҳужжатлар.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги 2018 йил 21 сентябрдаги ПФ-5544-сонли Фармони.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги 2019 йил 27 августдаги ПФ-5789-сонли Фармони.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ислоҳотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 2018 йил 5 июндаги ПҚ-3775-сонли қарори.

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. Т.: “Халқ сўзи” 28.12.2018.

5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҲАРАКАТЛАР СТРАТЕГИЯСИ” Фармони.

6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Олий таълимдан кейинги таълим тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида”ги 2017 йил 16 февралдаги № 4958-сонли Фармони.

7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2017 йил 20 апрелдаги № 2909 -сонли Қарори.

8. Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг “Олий таълим вазирлигининг «Янги ўқув услубий мажмуаларни тайёрлаш бўйича услубий кўрсатмани тавсия этиш тўғрисида»ги 2017 йил 1 мартдаги №107-сонли буйруғи.

9. Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг “Олий таълим вазирлигининг «Олий таълим муассасалари кафедралари Кенгашларини ташкил этиш тўғрисида»ги 2017 йил 13 мартдаги №138-сонли буйруғи.

10. Мирзиёев Ш.М. Демократик ислоҳотларни изчил давом эттириш халқимиз учун тинч ва осойишта, муносиб ҳаёт даражасини яратиш – барқарор тараққиёт кафолатидир // Халқ сўзи. 2016 йил 2 ноябрь.

11. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови // Халқ сўзи 8 декабрь 2016 йил. Ўзбекистон Республикасининг сайланган Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганлигининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимидаги маърузаси.

12. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак //

Халқ сўзи 15 январ 2017 йил. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий яқунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маърузаси.

II. Махсус адабиётлар.

13. Albert R.S., Runco M.A. Theories of creativity. – London: Newbury Park, 1990.
14. Albert R. S., Runco M.A. A History of Research on Creativity. – Cambridge: Cambridge University press, 1999. Pp. 16-31.
15. Amabile, T. M. Within you, without you: The social psychology of creativity, and beyond. – London: NY, 1990. Pp. 61-91.
16. Bishop J. Psychological sense of community: research, applications, and implications. – London: Kluwer Academic/Plenum. 1990. – 339 p.
17. Bottino R.M., Forcheri P., Molfino M.T. Technology Transfer in School: from Research to Innovation // British Journal of Educational Technology. 1998. № 29 (2). Pp. 163-172.
18. Cropley A., Cropley, D. Using Assessment to Foster Creativity. – Singapore: World Scientific. 2007. Pp. 209-230.
19. Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem solving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014.
20. Барышева Т.А., Жигалов Ю.А. Психолого-педагогические основы развития креативности. – СПб.: СПГУТД, 2006.
21. Башина Т.Ф., Ильин Е.П. Психология творчества, креативности, одаренности. – СПб.: Питер, 2009.
22. Воинова М.Г. Педагогические технологии и педагогическое мастерство. – Т.: “Iqtisod-moliya”, 2006.
23. Инновацион таълим технологиялари / Муслимов Н.А., Усмонбоева М.Х., Сайфуров Д.М., Тўраев А.Б. – Т.: “Сано стандарт” нашриёти, 2015. – 81-б.
24. Ишмухамедов Р.Ж. Инновацион технологиялар ёрдамида таълим самарадорлигини ошириш йўллари / Ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасалари ўқитувчиларининг малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш факультети тингловчилари, академик лицей ва касб-хунар коллежлари ўқитувчилари учун услубий тавсиялар. – Т.: ТДПУ, 2004.
25. Ёўлдошев Ж.Ф., Усмонов С. Илғор педагогик технологиялар. – Т.: Ўқитувчи, 2004.
26. Монахов, В.М., Бахусова, Е.В., Олейникова, И.А. Педагогическая технология В.М.Монахова от А до Я: самоучитель проектирования учебного процесса: Липецк: ИРО, 2007.
27. Одарённые дети (Пер. с англ.). – М.: Прогресс, 1991. – С. 177-178.
28. Педагогика назарияси / Дарслик. Муал.: М.Х.Тохтаходжаева ва б. Проф. М.Х.Тохтаходжаева таҳрири остида. – Т.: “Iqtisod-moliya”, 2010. – 136-140-б.
29. Педагогика: 1000 та саволга 1000 та жавоб / Мет. қўлл. У.И.Иноятов,

Н.А.Муслимов, М.Усмонбоева, Д.Иноғомова. – Т.: Низомий номидаги ТДПУ, 2012. – 193 б.

30. Очилов М. Янги педагогик технологиялар. – Қарши.: Насаф, 2000.

31. Рўзиева Д., Усмонбоева М., Ҳолиқова З. Интерфаол методлар: моҳияти ва қўлланилиши / Мет.қўлл. – Т.: Низомий номли ДТПУ, 2013. – 115 б.

32. Савельева М.Г. Педагогические кейсы: конструирование и использование в процессе обучения и оценки компетенций студентов / Учеб.-мет.пособие. – Ижевск: ФГБОУВПО “Удмуртский университет”, 2013. – С. 9.

33. Сайидахмедов Н.С. Янги педагогик технологиялар. – Т.: Молия, 2003.

34. Сборник кейсов для вузов по дисциплинам гуманитарного и социально-экономического цикла / Учеб. мет. пособие. – СПб.: Изд-о Санкт-Петербургского университета управления и экономики, 2015. – С. 3

35. Сиротюк Ф.С. Диагностика одарённости / Учеб. пособие. – М.: Директ-Медиа, 2014. – 1229 с.

36. Толипов Ў., Усмонбоева М. Педагогик технологияларнинг тадбиқий асослари – Т.: 2006.

37. Турдиева М. Олий таълим муассасалари талабаларида педагогик тафаккурни шакллантириш. – Т.: Низомий номидаги ТДПУ, 2008. – 38-42-б.

38. Утёмов В.В., Зинковкина М.М., Горев П.М. 3. Педагогика креативности: прикладной курс научного творчества / Учеб.пособие. – Киров: АНОО “Межрегиональный ЦИТО”, 2013. – 212 с.

39. Файзуллаева Н. Педагогик билимлар – ўқитувчи касбий маҳоратининг назарий асоси // Uzluksiz ta’lim ж. – Т.: 2006. 6-сон. – 102-б.

Интернет ресурслари

40. Aho E. Creating an Innovative Europe: http://ec.europa.eu/invest-in-research/pdf/download_en/aho_report.pdf.

41. Ala-Mutka K. Social Computing: Study on the Use and Impacts of Collaborative Content, <http://ftp.jrc.es/EURdoc/JRC47511.pdf>.

42. Ala-Mutka K., Punie Y., Redecker C. (2008a). Digital Competence for Lifelong Learning: <http://ftp.jrc.es/EURdoc/JRC48708.TN.pdf>.

43. www.uz

44. www.infocom.uz

45. <http://www.bank.uz/uz/publisIVdoc/>

46. www.press-uz.info

47. www.ziyonet.uz

48. www.edu.uz

49. www.pedagog.uz

50. www.tdpu.uz

51. [www.grain. Ru](http://www.grain.Ru)

52. www.plant protection.com

53. www.alias.ru.

54. www.chemistry.ru

55. www.mmlab.ru